

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Південноукраїнський державний педагогічний університет
Імені К. Д. Ушинського**

На правах рукопису

Телилим Ірина Володимирівна

УДК: 323.17:316.6

Ліберальна парадигма у трансформації політичної системи України

23.00.02 – політичні інститути і процеси

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних
наук**

**Науковий керівник –
Наумкіна С.М. – доктор політ. наук,
професор**

Одеса – 2011

Зміст

Вступ	с. 3
Розділ I Теоретико-методологічні засади дослідження політичної системи суспільства	
1.1 Ліберальний дискурс про алгоритми, цілі та засоби функціонування ієрархічних управлінських інститутів	с. 10
1.2 Політична система суспільства у предметному полі гуманітаристики: методологічні принципи та техніки дослідження	с. 47
Висновки до першого розділу	с. 68
Розділ II Ліберально-демократичні політичні системи у постмодерних трансформаційних процесах	
2.1 Ліберальна парадигма функціонування політико-управлінських інститутів: практичний вимір	с. 70
2.2 Соціодинаміка політичних систем Сучасності	с. 96
Висновки до другого розділу	с. 121
Розділ III Парадигмальні особливості трансформації управлінської системи української політиці	
3.1 Розбудова інституційного дизайну політичної системи України: динаміка конституційних циклів	с. 123
3.2 Структури – адаптери в процесах політичної комунікації в сучасній Україні	с. 154
Висновки до третього розділу	с. 173
Висновки	с. 175
Список використаних джерел	с. 185
Додатки	с. 202

Вступ

Актуальність теми дисертації обумовлена суперечливим характером процесу формування інституційного дизайну політичної системи вітчизняної політиці. Майже двадцятирічний період незалежного існування української держави характеризується постійним відтворенням кризових ситуацій у функціонуванні її управлінських інститутів, наявністю сталого тренду «конституційних циклів» перерозподілу повноважень між гілками влади, в цілому, та їхніми окремими структурними елементами, зокрема. Враховуючи особливі – організаційно-контрольні та регулятивні функції, які повинна виконувати модерна політична система, зазначені «негаразди» її українського інваріанту не можуть бути інтерпретовані як виключно ендогенні проблеми цілком незалежної ланки суспільного життя, адже вони негативно впливають на спрямованість та зміст всіх без винятку процесів, що розгортаються в економічній, культурній, духовній та багатьох інших підсистемах вітчизняного соціуму. Велика ресурсна витратність української політичної системи, у порівнянні з її невисокою ефективністю, обумовлює актуальність винайдення дієвих рецептів підвищення коефіцієнту корисної дії вітчизняних управлінських структур. Очевидними кроками для вирішення цього завдання слід вважати ретельний аналіз та творче застосування у специфічних національних умовах досвіду інших країн, що спромоглися виробити оригінальні алгоритми функціонування власних управлінських систем. В цьому сенсі, найбільш привабливим є саме ліберальний проект облаштування політичної системи суспільства з огляду на реальні показники економічного, політичного та гуманітарного розвитку країн його успішної реалізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження розроблене згідно із загальною науково-дослідною темою кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми

та умови їх вирішення» (№ держреєстрації 0109U000215), одним із виконавців якої є дисертант.

Мета і завдання дисертаційного дослідження – виявити ступінь ефективності трансформації політичної системи України, здійснюваної у парадигмальних межах ліберального проекту суспільних перетворень.

Центральна тема дисертаційного проекту обумовила нагальність вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

– дослідити зміст аргументативного поля ліберального дискурсу щодо алгоритмів, цілей та засобів функціонування ієрархічних управлінських підсистем модерних соціумів;

– виробити та апробувати методологічний інструментарій наукового пізнання сутності ліберальної політичної системи;

– розкрити специфіку ліберальної парадигми функціонування політико-управлінських інститутів у практичному вимірі;

– виявити сутність феномену соціодинаміки політичних систем Сучасності;

– проаналізувати особливості розбудови інституційного дизайну політичної системи України крізь призму теорії конституційних циклів;

– встановити функціональну роль, яку відіграють «структури – адаптери» у процесах політичної комунікації в сучасній Україні.

Об'єктом дослідження слід вважати політичну систему суспільства, яка функціонує у реальному просторово-часовому континуумі з чіткою орієнтацією на основні парадигмальні постулати лібералізму.

Предметом дослідження постає визначення концептуального підґрунтя ліберального проекту облаштування політичної системи та специфіка його практичної імплементації в унікальних соціокультурних умовах України в хронологічному періоді, починаючи з 1991 р. по кінець 2010 р.

Методи дослідження цілком підпорядковані необхідності вирішення центральної проблеми даної дисертації, відповідають сутності

досліджуваного феномену та визначаються метою і завданнями наукового дослідження.

Центральна проблема дисертаційного дослідження зумовлює широке використання засадничих принципів системного підходу в науковому пізнанні соціальної дійсності. Завдяки орієнтації на його фундаментальні принципи та з використанням пропонованих технік дослідження, науковець отримує реальну можливість інтерпретувати управлінські інститути конкретного соціуму у вигляді цілісної, інтегрованої сукупності, яка функціонує у чітко визначеному просторово-часовому континуумі. У поєднанні з агентивно-орієнтованим структурно-функціональним підходом, використаний аналітичний інструментарій дозволяє компенсувати недоліки абстрактного теоретизування, притаманного всім кібернетичним ідеальним моделям, та квантифікувати такі «суб'єктивні» чинники функціонування управлінських систем, як індивідуальні та групові мотивації основних соціальних агентів політичних процесів, специфіку їхніх світоглядних орієнтацій, особливості організаційної культури тощо.

У розкритті особливостей імплементації теоретичних постулатів ліберальної парадигми облаштування політичної системи в конкретних національних умовах, значною евристичною цінністю характеризується метод дослідження символічних матриць, засвоєних колективною свідомістю представників привілейованих соціальних груп – основних «конструкторів» інституційного дизайну сучасних політій.

Широке використання дослідницьких принципів та технік компаративістики дало змогу авторові дисертації не лише отримати критично необхідний обсяг емпіричної інформації щодо функціонування політичних систем країн «ліберального хартленду», але й здійснити корективи власного тлумачення сутності ліберальної парадигми облаштування соціальності в цілому.

Орієнтація на основні теоретичні постулати конкретно-історичного підходу дозволила дисертантові врахувати під час дослідження

специфіки трансформації політичної системи України чинник «залежності від пройденого шляху» (path dependency), який, власне, і визначає ступінь девіантності вітчизняного різновиду лібералізації управлінських інститутів від висхідної, ідеал-типової моделі.

Важливе місце в аналітичному інструментарії пропонованої дисертації посідає і комплекс загальнонаукових методів дослідження. Зокрема, широко використовувалися методи моделювання, аналізу та синтезу, абстрагування та сходження від абстрактного до конкретного.

У своїй оцінці ефективності функціонування політичної системи України автор звертався до методики соціальної статистики, зокрема, використовував дані міжнародних рейтингових агентств щодо рівня конкурентоспроможності української держави та ступеня захисту нею прав та свобод громадян.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сутністю центральної проблеми дисертаційного дослідження, актуальними науковими дискусіями з приводу визначення сутності ліберальної парадигми облаштування сфери Політичного, авторською інтерпретацією феномену соціодинаміки політичної системи тощо. В межах дослідження отримано результати, що мають наукове значення:

Уперше:

– визначено, що центральною функцією ліберального різновиду ієрархії організаційно-контрольних та управлінських структур є корекція «недосконалої» природи людини у відповідності до раціонально сконструйованої моделі бажаного соціального устрою;

– подано та проаналізовано теорію соціодинаміки політичної системи. Сутність феномену соціодинаміки тлумачиться як адаптивність сукупності управлінських інститутів та медіативних структур, покликаних вибудувувати алгоритм власного функціонування у відповідності до вимог соціуму;

– доведено, що основним джерелом соціодинаміки політичної системи суспільства є функціональний дисонанс, який неминуче виникає у взаємодії

«артефактної» політичної системи та «природного» соціуму. Підтверджено тезу, згідно з якою, параметрами соціодинаміки наділені переважно ліберальні політичні системи, які постають інституційним втіленням інноваційного розвитку та емансипації суспільства від диктату держави;

– обґрунтовано, що ліберальна парадигма облаштування сфери Політичного, взята за основу суспільно-політичних та економічних трансформацій в Україні, виступала одночасно і як соціальний конструктор (демонтаж старої системи політико-владних відносин, зміна алгоритму функціонування держави), і як соціальний конструкт (популяризація у масовій свідомості українських громадян ретроспективного тлумачення лібералізму).

Уточнено:

– зміст класичної моделі внутрішньої структури політичної системи суспільства. Виявлений тісний ідейний взаємозв'язок наукових концепцій Д. Істона та Г. Алмонда з ліберальним дискурсом щодо розбудови інфраструктури політичної комунікації в сучасних соціумах;

– специфіку алгоритму функціонування вітчизняної політичної системи, який тлумачиться як відкритий політичний процес із циклічно – коливальною динамікою розвитку;

– сутність та природу «малих конституційних циклів» у функціонуванні політичної системи сучасної України;

– причини функціональної кризи вітчизняних «структур – адаптерів», визначено практичні рекомендації щодо її подолання.

Дістало подальшого розвитку:

– положення, згідно з яким, у практичному вимірі ліберальну модель організації діяльності політичної системи суспільства слід характеризувати як інституційно-збалансовану соціально-кібернетичну цілісність, наділену атрибутами рефлексивності (функції «входу»), керованості та ефективності (функції «виходу»).

Практичне значення одержаних результатів простежується за чотирма основними напрямками:

1. Науково-дослідницький: Запропонована автором дослідження теорія соціодинаміки політичної системи потенційно здатна стати основою для подальшого вивчення ієрархій управлінських інститутів як адаптивних механізмів сучасних соціумів;

2. Навчальний: Значний емпіричний та теоретичний матеріал, узагальнений в межах пропонованого дисертаційного дослідження, може бути використаний у викладанні фахово – орієнтованих курсів «Теорія політичних систем» та «Порівняльна політологія» для студентів ВНЗ України;

3. Аналітичний: Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані представниками наукової спільноти у вдосконаленні теоретичного інструментарію вивчення сутності та механізмів функціонування політичних систем Сучасності;

4. Прикладний: Практичні рекомендації, сформульовані дисертантом в результаті аналізу специфіки функціонування політичної системи України, можуть бути використані для якісної трансформації алгоритмів її діяльності у відповідності до вимог ліберальної парадигми політики.

Апробація результатів дисертації. Одержані висновки і положення дисертаційної роботи докладалися на Міжнародних наукових конференціях: «Соціальна політика і механізми інтеграції українського суспільства» (Одеса, вересень 2002 р.); «Политическая реформа – требование сегодняшнего дня» (Севастополь, май 2003 г.); «Государственная власть и политическое участие» (Севастополь, октябрь 2003 г.), «Основные ценности социал-демократической идеологии и перспективы её развития в Украине» (Севастополь, октябрь 2003 г.); «Політичні, економічні та психологічні виміри перехідного суспільства» (Суми, листопад 2005 р.); «XXI століття: Альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія» (Сімферополь,

лютий 2006 р.); «Розвиток і зміцнення громадянського суспільства, забезпечення основних прав людини і громадянських свобод» (Київ, квітень 2007 р.), «Стратегії розвитку України у глобальному середовищі» (Сімферополь – Ялта, листопад, 2009 р.), «Ціннісний вимір політичної діяльності: політична трансформація сучасного українського суспільства» (Херсон, травень, 2010 р.).

Результати, отримані дисертантом, обговорювалися на науково-теоретичних семінарах та методологічних семінарах кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Публікації. Основні ідеї і результати дисертаційного дослідження викладені автором у монографії, чотирьох наукових публікаціях, три з яких надруковані в наукових фахових виданнях з політології, а також доповідях і тезах на науково-теоретичних і науково практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена специфікою проблем, що стали об'єктом і предметом дисертаційного дослідження та відповідає його меті і завданням. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 184 сторінки. Список використаних джерел містить 163 найменування (17 сторінок).

Розділ I

Теоретико-методологічні засади дослідження політичної системи суспільства

1.1 Ліберальний дискурс про алгоритми, цілі та засоби функціонування ієрархічних управлінських інститутів.

Дослідження парадигмальної специфіки трансформації політичної системи України обумовлює доцільність проведення ретельного аналізу витоків, еволюції та сучасного стану ліберального дискурсу щодо визначення алгоритмів функціонування управлінських інститутів соціуму. Враховуючи специфіку центральної проблеми дисертаційного проекту, основними об'єктами пошуку в даному випадку постають принципи функціонування політичної системи суспільства, які були визначені провідними представниками ліберальної аналітичної традиції у якості фундаментальних для ієрархії управлінських структур, покликаної ефективно адаптувати конкретний соціум до різноманітних викликів зовнішнього середовища.

Процес визначення основних концептуальних параметрів ліберальної моделі функціонування держави глибоко вкорінений в історії формування модерної європейської політичної свідомості. Недаремно французький дослідник П. Манан вважає, що ліберальний проект є, перш за все, історією: «історією зусиль і поступу людини, або спробою... цілком «раціонально» та «свідомо» будувати легітимний політичний порядок» [88, с. 15].

Незважаючи на значний концептуальний плюралізм ліберальних поглядів на сутність, структуру та функції політичної системи суспільства, для неупередженого дослідника неприхованими постають спільні, «родові» ознаки цієї аналітичної традиції. Перш за все, йдеться про особливі симпатії переважної більшості її представників до ціле-раціонального конструювання соціальності, які походять від висхідної недовіри філософів XVII ст. до «природного стану» людини та бажання подолати його шляхом винайдення гідної альтернативи. Це бажання сконструювати «керовану» соціальність на

протипагу «спонтанній природі» можна знайти, зокрема, і в концепції фундатора ліберального напрямку європейської філософії та політичної практики – Т. Гоббса. З його точки зору, природа – «the natural condition of mankind» – (цей термін, вочевидь, слід тлумачити як існування поза межами цивілізації – І. В. Телилим) не є доброю, а життя згідно з нею, за своєю суттю, є примноженням всіх видів зла. Єдиним виходом з цього небезпечного стану є «зцілення мистецтвом» – формування штучного соціального ладу за певним, задалегідь визначеним, сценарієм [88, с. 51]. Центральним елементом цієї «доцільної соціальності», згідно з поглядами мислителя, є держава, яка уособлює владу, здійснює примус заради всієї спільноти і, відтак, постає як самостійна та найвища цінність, засіб досягнення миру та безпеки [52, с. 56]. Змальовуючи процес творення «нового Левіафану», Т. Гоббс немов завершує пошуки мислителів доби Ренесансу щодо розв'язання проблеми співвідношення автономної всемогутності держави і народу, який одночасно виступає, і в ролі підкореного її діям об'єкту, і не менш автономного та могутнього суб'єкту політичних процесів [53]. У доктрині Т. Гоббса небажання пересічних представників спільноти жити серед взаємного остраху, їхня добровільна згода підкорятися зовнішньому, по відношенню до індивідуальної свободи, примусу не відокремлює народ від влади, а навпаки – перетворює «раціональних» індивідів на її складову частину. Таким чином, абсолютна влада суверена не вступає у протиріччя зі свободою підданих [88, с. 43, 64].

Для Т. Гоббса принципово важливою є єдність влади, її зосередженість в межах компетенції одного суб'єкта (індивідуального чи колективного). Ця умова – не лише запорука ефективності «Левіафану», це – гарантія здатності держави спрямовувати різновекторні життєві стратегії індивідуумів у єдиному, соціально прийнятному руслі. За Т. Гоббсом, колективна воля до цивілізованого буття, на якій, власне, й ґрунтується у своїй діяльності держава, породжує таке явище, як право. Останнє, завдяки власній

об'єктивній (і, таким чином, всезагальній) сутності, заміщує суб'єктивне тлумачення добра – причину природної війни «всіх проти всіх» [52, с. 57].

Неупереджений аналіз соціально-філософської доктрини Т. Гоббса свідчить на користь того, що її автор вагається у розв'язанні дилеми, яка існує між ліберальною ідеєю закону і демократичною ідеєю суверенітету. Є всі підстави твердити, що засновник лібералізму не був переконаний у їхньому безконфліктному співіснуванні, адже саме дисоціативна влада різних суджень щодо сутності добра й зруйнувала англійську політичну спільноту того часу, змусивши теоретиків та практиків вдатися до побудови нової політичної організації, яка не була б вразливою для охлократичного партикуляризму [88, с. 65]. Як наслідок, Т. Гоббс у своєму розумінні сутності «ідеальної» держави віддає перевагу саме ліберальній ідеї закону, відстоюючи думку про те, що новий політичний лад не буде сподіваним «добром», він радше стане засобом уникання зла [88, с. 48].

Своїї подальшої концептуалізації питання легітимності правління державних інституцій та суверенітету суб'єктів влади набули у суспільно-політичній доктрині Дж. Локка.

Як і у випадку з Т. Гоббсом, філософська система Дж. Локка містить у собі типове для всіх лібералів намагання подолати «природний стан» людського існування шляхом штучного конструювання політичної спільноти. За Дж. Локком, найважливіша проблема легітимації влади державних інститутів вирішується шляхом реалізації чітко виписаних прав для всіх громадян щодо володіння приватною власністю і гарантування виконання контрактів (конституціоналізм): «Великою й головною метою об'єднання людей в державі та передачі ними себе під владу уряду є збереження їхньої власності» [84, с. 188]. Матеріальною передумовою для виходу з природного стану, згідно із Дж. Локком, є приватна власність, яка була вилучена із загального надбання без збитку для інших [105, с. 213]. Ця здатність індивідів до самообмеження власного хижачства розглядалася філософом і як запорука конструювання політичної спільноти. За Дж. Локком, формування громадянського суспільства (в інструментарії філософа це – синонім

суспільства політичного), передбачає створення законодавчої асамблеї – домінантної гілки державної влади. Правовий характер її законів безпосередньо залежатиме від здатності представників депутатського корпусу самим коритися ухваленим нормам. На додаток до цього, глибока вкоріненість суспільного консенсусу щодо змісту концепту «суспільного блага» у свідомості представників законодавчої гілки влади, повинна забезпечити практичну реалізацію принципу народного суверенітету: «Хто б не мав законодавчу або верховну владу в державі, він зобов'язаний правити згідно встановленим постійним законам, які були проголошені народом і відомими народові, а не шляхом імпровізованих наказів» [84, с. 190].

Інституційним інструментарієм забезпечення принципу народного суверенітету є, з точки зору мислителя, виконавча гілка державної влади.

В умовах широкомасштабної (large scale) політичної спільноти, механізми гарантування виконання соціальних контрактів і захисту власності передбачають наявність уряду та його діяльність із розумного обмеження егоїстичних інтенцій окремих індивідів та їхніх груп. Виконавча влада у системі, побудованій Дж. Локком, демонструє відмінність між державою та громадянським суспільством, одночасно поєднуючи їх. Вона не представляє індивідів ані в їхньому природному, ані в громадянському станах. Уряд є представником політичної спільноти (здійснюючи зовнішньополітичні відносини та опікуючись питаннями миру і війни, він постає одночасно й у вигляді влади федеративної) [88, с. 94]. Якщо законодавчий орган репрезентує інтереси суспільства, виконавча влада представляє «велич нації». Звідси й принципово інша формула її легітимації, визначена автором у 6 главі «Другого трактату про правління»: «Держава за правом повинна набувати свій авторитет у згоді підданих, а не в привласненні собі статусу «великої родини» [Цит. за: 140, с. 463]. Звісно, таке твердження щодо постійного співставлення діяльності державних інституцій із волею народу не слід абсолютизувати. Як зазначає російський дослідник Т. Ойзерман, ранні ліберальні політичні системи XVII ст. ще не надавали народу більш-менш

дієвого права на супротив, в тому числі й законодавчому свавілля. Таким чином, твердження про те, що будь-яка людина в праві підкорятися лише тій владі, яка встановлена з її згоди, залишалось лише сподіванням, зверненим у майбутнє [97, с. 6].

Суперечність політичної доктрини Дж. Локка, яка згодом була екстрапольована на весь ліберальний дискурс, з приводу функціонування політичної системи суспільства, полягає в тому, що, з одного боку, він виступає як опонент республіки і прихильник монархічної форми врядування, а з іншого, постає як апологет беззастережного мажоритаризму. За власним визнанням Дж. Локка, використовуючи поняття «держава», він весь час мав на увазі не демократію, чи іншу форму правління, а будь-яку незалежну спільноту [84, с. 191]. Дж. Локк мріяв про сильну виконавчу владу «монархічного типу», посиляючись на досвід сучасних йому держав [88, с. 96]. Але, поряд із тим, філософ зазначав, що, якщо вже люди створили державу, то більшість членів політичної спільноти мають право діяти та вирішувати замість інших: «А, оскільки те, що є єдиним цілим, повинно рухатися в одному напрямку, то необхідно, щоб це ціле рухалося туди, куди його спрямовує більша сила, котру складає згода більшості» [84, с. 187].

Дослідження ранніх ліберальних концепцій з приводу виявлення встановлених ними моделей взаємовідносин держави та суспільства, завжди ускладнене низкою чинників: специфічністю аналітичного інструментарію, що його використовували автори; особливостями наукового світогляду періоду раннього Модерну; відсутністю системного бачення політичних процесів тощо. Проте, як це добре видно на прикладі наведеного вище матеріалу, ранні інваріанти ліберального дискурсу вже містили в собі ряд важливих концептуальних положень: твердження про автономність управлінських інститутів по відношенню до соціуму, що їх створив; намагання віднайти дієві механізми, які б перешкоджали тенденціям узурпації влади; глибока переконаність авторів раннього періоду в особливій

ціннісній забарвленості функціонування держави зокрема, та політичної спільноти в цілому.

Важливим кроком у напрямку до конкретизації класичної ліберальної моделі політичної системи слід вважати розвиток суспільно-політичних концепцій представниками європейської континентальної філософії доби Просвітництва.

Без ризику значного перебільшення можна твердити, що у творах чи не найвидатнішого представника цієї епохи – Ш.-Л. Монтеск'є – ми знаходимо перший прояв раціонального сприйняття сутності політичних процесів доби Модерну. Вагаючись між повагою до природних прав людини та острахом перед її «природним станом», Ш.-Л. Монтеск'є намагається знайти таку формулу народного суверенітету, яка була б в змозі подолати цю дилему. Усвідомлюючи відверто «небездоганну» мотиваційну систему «раціональних» індивідів, які беруть участь у різноманітних проявах суспільної інтеракції, а також схильність їхніх уповноважених представників до зловживань владним статусом, цей теоретик ліберального проекту присвятив багато уваги розробці дієвих механізмів захисту управлінської системи від негативного впливу «людського чинника» та гарантії збереження справедливого характеру її діяльності. Можна без перебільшення твердити, що система розподілу повноважень політичної влади Ш.-Л. Монтеск'є – це один із перших та найбільш відомих засобів вирішення зазначених проблем. Дійсно, в його системі йдеться про відокремлення волі від того, чого вона воліє. Народ не може робити того, що хоче (у політичному сенсі). Він може лише обирати своїх представників. Представники не можуть робити те, що хочуть, – вони повинні рахуватися з тим, чого хоче виконавча влада. В свою чергу, виконавча влада повинна узгоджувати свої воління з інтенціями влади законодавчої, а дії останньої обмежує своїми прерогативами влада судова [88, с. 118]. Таке взаємне обмеження суверенітету індивідуальних та колективних суб'єктів політичної взаємодії, як у зовнішньому соціальному середовищі, так і у внутрішньому інституційному дизайні політичної системи, надає їй

бажаних характеристик динамічної стабільності. Слід погодитися із думкою дослідника історії лібералізму П. Мананом в тому, що у системі Ш.-Л. Монтеск'є справжнім сувереном не є ані законодавча, ані виконавча влади. Справжнім сувереном є необхідність: консенсус між гілками влади повинен бути знайдений саме тому, що рішення необхідно санкціонувати [88, с. 111]. Система розподілу повноважень гілок державної влади, поряд із встановленням пріоритету представницької форми врядування над процедурами прямої демократії, давали, з точки зору Монтеск'є, можливість до вирішення ще однієї проблеми, яка традиційно непокоїть лібералів. Йдеться про проблему мажоритаризму. Постаючи в сприйнятті філософа як новий різновид тиранії, домінування волі більшості, з його точки зору, повинно було «знятися» функціонуванням управлінських інститутів, чия «анатомія» описується автором у розділі VI книги XI «Духу законів» [88, с. 112]. Ця теза Ш.-Л. Монтеск'є сприймається автором дисертації в якості важливого кроку на шляху до майбутнього винайдення концепту політичної системи.

Принцип наукової об'єктивності змушує визнати й той факт, що пошуки ранніми представниками ліберальної аналітичної традиції «універсальних» механізмів приборкання спонтанної людської природи в межах політичної спільноти, іноді призводили до вироблення концептуальних схем, далеких від принципів гуманізму. Чи не найвідвертішим прикладом цього є досить суперечлива політична доктрина Ж.-Ж. Руссо. Не маючи на меті детальний переказ суспільно-політичних поглядів цього представника європейського Просвітництва, автор дисертації звертає увагу на те, що формула легітимності державної влади, подана філософом в його «Суспільній угоді», за основними своїми параметрами максимально наближається до тоталітарної моделі функціонування держави. Ж.-Ж. Руссо закликає до ототожнення волі кожного із волею держави, заперечує необхідність існування структур-посередниць між управлінськими інститутами та соціумом і звеличує значення «загальної волі». Останню, звісно, можна

ототожнювати із сучасним принципом верховенства права, але постає питання щодо визначення суб'єктів, які, власне, й наповнюватимуть це абстрактне право змістом реальних законів. Як результат, саме держава, як втілення єдності суспільства, отримує безмежні повноваження для пригноблення всіх [88, с. 140].

Ця логічна пастка, до якої ввело ранніх лібералів захоплення Руссо принципами колективної політичної дії та мажоритаризмом, змусило представників цього напрямку більш ґрунтовно розглянути проблему механізмів «матеріалізації» абстрактного принципу народного суверенітету. Це завдання було успішно вирішене представниками лібералізму ХІХ ст. – Б. Констаном, Ф. Гізо, Д. Міллем та Г. Спенсером.

Б. Констан, постаючи свідком перших хвиль реформ виборчого законодавства, поступового «відкриття» політичного простору для громадської активності має і під впливом бажання максимально раціоналізувати процеси державного правління у Франції, запропонував «негативне» визначення суверенітету – жоден індивід чи група індивідів не мають права підкоряти спільноту громадян своїй окремій волі. Суверенітет існує тільки в обмежений та відносний спосіб. Там, де починаються індивідуальні незалежність та життя, припиняється юрисдикція будь-якого суверенітету [88, с. 158-159]. В цьому специфічному визначенні сутності суверенітету – радше як процесу пошуку суспільного балансу, аніж константного домінування більшості – проявляється прихована антиномія лібералізму і демократії. Саме тому, з точки зору Б. Констана, держава не повинна висловлювати інтереси «більшості» або «меншості» представників даної громадянської спільноти. Вона має втілювати в собі принцип неупередженого менеджменту єдиним колективом на підставі знання тих процесів і тенденцій, які вже намітилися в соціумі. Основним завданням представницького уряду, на думку Б. Констана, є забезпечення індивідуальної свободи, умов, коли б громадяни залишалися у досконалій незалежності. На практиці це означає політичний захист індивідів від елементів держави чи

суспільства, які намагаються нав'язати свою окрему думку загальній масі громадян [88, с. 166].

Теоретики представницької форми правління XIX ст. – Ф. Гізо та Г. Спенсер – незалежно один від одного прийшли до висновку про можливість партнерства «уряду» (політичної системи й її центрального елементу – держави) та суспільства. Як зазначає П. Манан, Ф. Гізо – один з перших авторів, які відчули, що значне розширення влади держави на громадянське суспільство має своїм джерелом не стільки деспотичну схильність влади, скільки «суспільну вимогу». Ця дія уряду на суспільство, це постійне зростання його сфери означали, водночас, зростання влади самого суспільства [88, с. 176-177]. Чи не вперше, концепція Ф. Гізо претендує на перетворення лібералізму з абстрактної теорії щодо «належного» облаштування життя політичної спільноти, на практичну систему врядування. Ф. Гізо формулює своєрідні «рекомендації» уряду із створення управлінської структури, яка відповідає запитам соціуму, наголошує на тому, що влада повинна намагатися «розчинитися» в суспільстві, бути адекватною та відповідною йому [79, с. 168].

Виступаючи у ролі апологета представницької форми врядування та наголошуючи на необхідності відкриття «входу» політичної системи для суспільних вимог, мислитель, одночасно, глибоко переконаний у необхідності професіоналізації депутатського корпусу. На думку Ф. Гізо, народні представники – це кращі громадяни, які мають природні переваги над всіма іншими (меритократизм). Ця перевага полягає у «політичній здібності до адекватного розуміння вищого Розуму». Завдяки цьому, народні представники агрегують та артикують «суспільну думку» – певний моральний закон, а не арифметичну суму партикулярних бажань та волінь. Як визнавав сам Ф. Гізо: «Я вірю в суверенітет розуму, справедливості, права: саме цей легітимний суверенітет світ шукає та шукатиме завжди» [79, с. 165].

Розуміючи причину революцій у непристосованості політичної влади до справжніх запитів суспільства, Ф. Гізо закликав уряд урізноманітнювати власний інструментарій за допомогою впливу на думки мас, поширені в

їхньому середовищі заботи, пропонував керуватися у менеджерській діяльності ринковою логікою попиту та пропозиції. Таким чином, цей представник французького лібералізму поставав як передвісник теорії соціодинаміки політичної системи та популяризатор моделі «м'якого» державного менеджменту (soft power) [79, с. 170-171].

Якісно новий етап у розвитку ліберального дискурсу з приводу облаштування взаємовідносин соціуму та управлінських інститутів, покликаних управляти ним, пов'язаний із творчістю англійських соціальних мислителів ХІХ ст. – Д. Мілля та Г. Спенсера.

У центральному творі Д. С. Мілля – «Про представницьке правління», здавалося б, порушуються традиційні для ліберального дискурсу проблеми: права людини, сфера компетенції держави, мажоритаризм як загроза свободі тощо. Проте, попри всю традиційність проблемного поля власного дослідження, Д. Мілля обходить своєю увагою питання визначення бажаної форми власності, як складової «базису» соціуму. Більш важливим для нього є визначення такої форми суспільно-політичного устрою, яка б надавала індивідові найбільше свободи. Вирішення цього питання, з точки зору дослідника, стає можливим лише за умови визначення меж компетенції держави. Чи не вперше за всю історію лібералізму, він наголошує на етичній нейтральності політичних інститутів. Саме вона, ґрунтуючись на допущенні існування царини приватної моралі й аморальності, до яких праву немає ніякого діла, повинна встановити бажаний алгоритм діяльності держави [4, с. 345]. Д. Мілля виступає послідовним противником розширення функцій держави, зростання масштабів та величі бюрократії, деградації інститутів громадянського суспільства тощо. За глибоким переконанням дослідника, структури останнього сприяють інтелектуальному вихованню індивідів, розвитку їхніх громадянських здібностей тощо [53, с. 153].

Відповідно до сформульованої концепції про етичну нейтральність права та автономність управлінських інститутів, філософ визначає своє розуміння внутрішньої будови держави. В основу функціонування останньої Д. Мілля закладає відомий принцип Аристотеля: держава – це організація, побудована

у такий спосіб, щоб кількість не домінувала над якістю, щоб «найкращі» тримали у своїх руках владу [121, с. 352]. Орієнтована на піднесення видатних особистостей, держава Д. Мілля відрізняється від ідеальних моделей його попередників. Значний функціональний простір тут наданий виконавчій гілці влади, уособленої вузькою групою спеціалістів. Парламент мав їх контролювати, критикувати, давати поради тощо. Такий саме «груповий» та «меритократичний» характер, з точки зору Д. Мілля, повинна була мати й законодавча гілка влади – спеціальна «комісія», що складала «головний елемент держави». Функції парламенту по відношенню до неї – схвалювати або відхиляти закони [121, с. 353].

Попри наголос на автономії державної управлінської ієрархії від інститутів громадянського суспільства, Д. Мілля не поділяє концепції Ф. Гізо про орієнтацію політичної системи переважно на «суспільну думку», яка тлумачиться як певний макросоціальний феномен. З його точки зору, урядовці, у здійсненні своєї політики, повинні апелювати до індивідуальної психології громадян, зосереджуючи увагу на мікрорівні соціальних процесів [79, с. 172].

Ідеї Д. Мілля щодо професіоналізації урядової політики знайшли своє продовження у концепції його молодшого сучасника – Г. Спенсера.

Один із фундаторів позитивізму, Г. Спенсер у своїй «Синтетичній філософії» вже використовує ряд понять соціальної теорії системи (інститут, функція, регулятивна система суспільства, політичне управління тощо) [58, с. 7]. Постаючи як прихильник соціального дарвінізму, Г. Спенсер зазначав, що ротація політичних функціонерів повинна відбуватися шляхом природного відбору, здорової соціальної конкуренції: «Усталеності суспільства сприяє та система...при якій вакантні місця посідають ті, які на практиці довели свою більшу, у порівнянні з іншими, придатність до цього» [127, с. 194]. В уявленнях філософа, політична система поставала як певний механізм суспільної адаптації. Вона задовольняє такі фундаментальні життєві потреби соціуму, як безпека та соціальний порядок. Саме завдання виживання суспільного організму в умовах його еволюції породжувало

необхідність формування власної медіативної та координуючої суспільної підсистеми – політичної системи суспільства [64, с. 15].

Г. Спенсер наполягав на тому, що «промисловий тип» суспільного устрою потребує у такому різновиді контролю, який знаходиться у компетенції лише обраного агентства, обов'язком якого є виявлення та виконання волі суспільства. Для досягнення цієї мети найбільш пристосовано представницький заклад. «Роль цього контролюючого закладу можна взагалі охарактеризувати словами: підтримання справедливості» [127, с. 224].

Аналіз концепцій представників ранньоліберального дискурсу переконливо свідчить на користь того, що серед найвидатніших його adeptів існували як розбіжності у тлумаченні окремих елементів моделі організації відносин держави та соціуму (сутність суверенітету, ставлення до волі більшості, визначення «бажаної» форми власності тощо), так був наявним і певний консенсус із приводу необхідності встановлення чітких меж державного втручання, аксіоматичності розподілу повноважень гілок влади, обов'язкової орієнтації урядових структур на норми колективної моралі тощо.

Досить стереотипним, з огляду на центральну проблему даного дисертаційного дослідження, є вкорінене у сучасному науковому середовищі уявлення про фундаментальну суперечку різних напрямків лібералізму з приводу обсягів функціонального навантаження держави. Попри досить поширену точку зору про споконвічну зневагу лібералів (а, особливо, прихильників, так званого, «неолібералізму») до держави, автор пропонованої роботи переконана у зворотному. Держава, як центральний елемент політичної системи суспільства, має для ліберала найвищу цінність. Адже лише вона постає як єдиний дієвий механізм, за допомогою якого й вдається подолати той «природний стан», в якому принципово неможливо реалізувати та захистити право власності.

Переконливим свідченням на користь цього твердження є не лише політична практика соціал-лібералізму середини минулого століття («New Deal» Д. М. Кейнса та «Welfare State» його сучасного послідовника

Дж. К. Гелбрейта), але й доктрина одного з фундаторів неолібералізму – Л. фон Мізеса [28].

Автор дисертації наголошує на тому, що саме неоліберальну доктрину Л. фон Мізеса слід вважати прямим нащадком ранньоліберальних концепцій облаштування соціального буття. В теорії цього політичного філософа ми знов зустрічаємось із провідною тезою лібералізму – необхідністю раціонального конструювання соціуму. Зокрема, це проявляється у пропонованих рецептах розв'язання споконвічної проблеми людської нерівності. Як зазначає Л. фон Мізес: «Люди є і завжди будуть нерівними... Крайні міркування, які апелюють до блага, складають аргументи на користь рівності всіх людей перед законом. Лібералізм ніколи не був спрямований ні на що більше...» [92, с. 171]. Проте, добре усвідомлюючи, що «рівність всіх перед законом» є лише сурогатом «справжнього» егалітаризму, мислитель вдається до «мистецтва» побудови соціальної ієрархії та наділення привілеями окремих осіб чи певних груп за рахунок інших. При цьому, весь цей процес побудований як інституційна угода, в основі якої знаходиться необхідність досягнення «блага». Зміст останнього вже не визначається абстрактним «суспільним договором» часів заснування політичної спільноти, а чітко узгоджений із суто економічним критерієм – «найвищою продуктивністю праці» [92, с. 166-172]. Такий відвертий економізм концепції Л. фон Мізеса обумовлений, в першу чергу, його особистим сприйняттям сутності лібералізму передусім як системи кооперації, заснованої на приватній власності на засоби виробництва [92, с. 164]. Цілком прогнозованим є й поміркований етатизм світогляду дослідника. Визначаючи державу в якості «абсолютної необхідності» для ліберала, Л. фон Мізес тлумачить її, перш за все, як апарат примусу, використовувати який, вочевидь, планується проти тих, хто не згоден із штучним розподілом привілеїв в орієнтованому на економічний зиск суспільстві: «Ми називаємо апарат примусу та насильства, який змушує людей дотримуватися правил життя в суспільстві, державою; правила, у відповідності до яких діє держава –

законом; а органи, що відповідають за управління апаратом примусу, – урядом» [92, с. 177].

Логічного завершення в концепції Л. фон Мізеса набуває й принцип меритократизму, закладений в основу формування персонального складу державних органів: «Уряд та адміністрація, поліцейські й інші інститути також вимагають спеціалістів: професійних чиновників та професійних політиків. Принцип розподілу праці не залишає осторонь й функцій уряду» [92, с. 180]. Такою професіоналізацією урядового апарату, з точки зору ідеолога неолібералізму, повинен був забезпечуватися бажаний рівень «раціональної» діяльності політичної підсистеми суспільства і, відтак, аналогічний характер «раціональності» функціонування соціуму в цілому.

Така відверта апологія економізму, яку можна знайти у концепції Л. фон Мізеса, радикально вплинула на побудову модерної ліберальної моделі функціонування політичної системи суспільства. Згідно з нею, політичні інститути створюють ринкові механізми, які узгоджують різноманітні суспільні вимоги (попит) та державну політику (пропозиція). Вільна конкуренція інтересів призводить до досягнення демократичного балансу в суспільстві. Але, ця демократія має у своєму підґрунті трансформований принцип більшості. Численні групи інтересу, що постають у ролі своєрідних агентів політичного ринку, стримують диктатуру виборчого мажоритаризму.

Відтепер, у концепціях переважної більшості ліберальних мислителів, політична система розглядається як складний союз галузей суспільного буття, в яких реалізуються відносини влади стосовно окремих питань. Більше того, «традиційна» модель побудови владних відносин замінюється на динамічні угоди між окремими групами інтересу. В свою чергу, держава, як центральний елемент політичної системи, розглядається як сполучення окремих областей політики, що включають в себе як урядові, так і приватні суб'єкти прийняття рішень [44, с. 270-271].

Л. фон Мізес та його послідовники (зокрема, К. Поппер), на противагу марксистській концепції «економізму», формулюють своєрідну філософію «всемогутності політики». Так само, як економіка у марксистів, політика у

лібералів постає своєрідним базисом соціальності. Завдяки цьому досягається помітне розширення сфери політичної діяльності, а прихильники ліберальної моделі держави отримують бажаний простір для соціальної інженерії. Проте, поряд із цим, не можна звинувачувати adeptів неоліберального політичного дискурсу в беззастережному захопленні соціальним конструктивізмом. Згаданий вже вище К. Поппер попереджав свого часу, що державний інтервенціоналізм містить в собі небезпеку волі індивідів. Тому, неоліберальна широкомасштабна політика повинна бути інституційною, а не волюнтаристською [111, с. 331].

Сучасним інваріантом класичної ліберальної концепції легітимації влади держави завдяки підтримці справедливості, можна вважати теорію М. Олсона, побудовану у межах парадигми «доброго врядування» («Good governance»).

Традиційно (як для прихильника ліберальної парадигми облаштування соціальності), центральне місце у концепції М. Олсона посідає держава. На його глибоке переконання, якщо гарантування виконання соціальних контрактів може бути досягнуте і в межах невеликих груп, то формування та ефективне функціонування великих ринків (запоруки суспільного добробуту) вимагає наявності уряду. М. Олсон обстоює думку, згідно з якою, головна проблема бідних суспільств (і, відповідно, здобуток суспільств заможних) пов'язана не з браком ресурсів, а зі складністю організації великомасштабної діяльності, зокрема – діяльності держави [65, с. 13]. Як визнає автор: «Влада – і, не в останню чергу, влада державна – являє собою здатність до насадження примусової згоди, а тому вона передбачає авторитет і можливість примусу» [98, с. 21]. Завдяки своїм «надзвичайним», з точки зору суспільства, повноваженням та ресурсам, держава виступає у ролі інтегратора всієї соціальної системи: вона, користуючись своєю автономністю та помірною незаангажованістю, дає змогу скоротити транзакційні витрати і, таким чином, максимізувати зиск від укладених соціальних контрактів. Крім

того, завдяки унікальній «спеціалізованій професійності», держава сприяє підвищенню ефективності політичної взаємодії в суспільстві, адже: «типовий громадянин перебуває у «раціональному незнанні» щодо того, який вибір найкраще задовольнятиме інтереси всіх членів політичної спільноти чи будь-якої їхньої більшості» [98, с. 78].

Звертаючи увагу на економічну доцільність заснування «раціональних» політичних інститутів і, перш за все, інститутів представницьких, М. Олсон, поряд із цим, наполягає на врахуванні мотивів професійних акторів, залучених до діяльності управлінських структур. На його думку, критерій мотивації дає зрозуміти, що ліберальній демократії протистоїть авторитарна «клептократія»: якщо перша, завдяки самообмеженню власного втручання, сприяє зростанню внутрішніх інвестицій у різноманітні соціальні проекти, то друга заганяє соціум до «тіні»: «У клептократії, за якою той, хто має владу, привласнює більше майна, рівень продуктивності не надто високий, як і користь від суспільної кооперації, здійснюваної через соціалізацію і обмін» [98, с. 20]. Мотивація суб'єктів влади, їхній ціннісний код, за М. Олсоном, визначають і алгоритм поширення владного авторитету: автократи, ґрунтуючись на екстенсивному політичному примусі та насильстві, намагаються поширити свій авторитет назовні, часто – за межі власної соціальної системи. На противагу ним, демократи, які намагаються розширити виборчі права різних груп населення, поширюють свій владний авторитет інтенсивно – всередину «власного» соціуму [98, с. 41].

Розвиваючи «філософію ліберальної держави», М. Олсон, досить несподівано, приходять до висновку про необхідність обмеження діяльності різноманітних посередницьких структур, на зразок груп інтересу та галузевих лобі: «Я стверджую, що...галузеві, професійні та інші організації колективної дії із вузькими інтересами є найшкідливішими для ефективної економіки та її динамічності» [98, с. 81-82]. Варто особливо підкреслити, що, з точки зору М. Олсона, такий груповий егоїзм структур-посередниць досить часто буває обумовлений відсутністю в них всієї повноти інформації щодо актуального

стану соціальних процесів. Це, знов таки, прояв «раціонального незнання» звичайних громадян. Зазначений недолік соціально-політичної комунікації повинен компенсувати «цілком поінформований» уряд, який єдиний обізнаний у справжніх інтересах громадян.

За М. Олсоном, логіку функціонування держави (зі всіма її непопулярними заходами, на зразок фіскальної політики) можна порівняти із відповідною логікою дій «стаціонарного розбійника»: чим більш тривалою і регулярною є влада «розбійника» над певною територією і, відповідно, її населенням, тим більше він схильний витратити для забезпечення певного обсягу благ підконтрольної йому громади (зниження оподаткування, боротьба із «нестационарними» злочинцями, інвестування в інфраструктуру тощо). Така ж пряма залежність спостерігається і між темпоральними характеристиками планування діяльності суб'єкту владарювання та його орієнтацією на суспільне благо (Див.: Додаток №1).

Таким чином, чим більш тривалим, широкомасштабним та спланованим є державний менеджмент, тим більшою є кількість параметрів, за якими він відповідатиме загальним критеріям суспільного блага. Проте, ця проста формула має суттєву додаткову константу, без врахування якої матимемо не ліберальну, а тиранічну політичну систему. Цією константною умовою, з точки зору самого М. Олсона, є принципова здатність уряду до самообмеження «власного хижацтва» [98, с. 35].

Групова парадигма політичного простору, конституціоналізм, самообмеження політичних інститутів у здійсненні менеджерських функцій, свобода індивідів тощо, знайшли своє втілення як складові політичної концепції ліберальної держави професора Каліфорнійського університету Р. Дж. Раммел.

Американський дослідник інтерпретує сутність держави як сукупність формальних груп, які панують над своїми членами та посідають чітко визначену територію. Це – формальний апарат авторитетних ролей та норм права, за допомогою яких реалізуються політико-владні відносини. Політична

система суспільства, згідно з дослідником, складається із формальних та неформальних структур, які стверджують державний суверенітет над індивідами та територією. Це – громадянський аспект державотворення. Дослідник наполягає на тому, що: «Ми не повинні забувати, що політична система конституює баланс конкурентних інтересів, запитів та побажань, специфічний status quo. І, окрім всього, це також і баланс серед особистостей» [161].

За допомогою використання критеріїв «відкритості/закритості» системи в цілому, наявності / відсутності групової автономії, характеру законодавчого підґрунтя функціонування управлінських інститутів (звичаєве, прецедентне чи писане право), характеру цілевизначення тощо, Р. Дж. Раммел визначає ліберальну систему як відкриту, таку, що забезпечує групову автономію, ґрунтується на прецедентному праві та здійснює інтеграцію соціуму на основі перспективного ціле визначення [161].

Усвідомлюючи плюралістичну природу ліберальної моделі облаштування соціального буття, американський дослідник пропонує розрізнити її лібертаріанський та соціал-ліберальний інваріанти. Перший – це своєрідна політична формула, яка протистоїть державі. Всі функції політичної системи редукуються до мінімально необхідних і, перш за все, до захисту громадянських свобод: «Лібертаріанська система встановлює динамічний простір, в якому індивіди вільні та захищені у своїх позитивних інтересах» [161]. В свою чергу, соціал-лібералізм повністю орієнтований на парадигму держави загального добробуту (welfare state) і, в ідеологічному вимірі, знаходиться між лібертаріанством та соціалізмом. «Його програма соціалістична за цілями і нормами, але без урядової націоналізації» [161].

Політико-економічні концепції М. Олсона та Р. Дж. Раммеля є, за великим рахунком, лише концептуальним оформленням того фундаментального зсуву, який намітився в ліберальній теорії та практиці наприкінці 70-х років ХХ ст. й був остаточно оформлений, так званим, «Вашингтонським консенсусом» на початку 90-х років. У науковому середовищі з'явилися спеціалізовані центри, покликані вдосконалювати

політичну програму неолібералізму та здійснювати ідеологічний супровід його соціальної експансії: Інститут економічних відносин (Institute of Economic Affairs) в Лондоні; Heritage Foundation в Вашингтоні; Чиказький університет (М. Фрідман та його послідовники) тощо [146, с. 21]. В основу політичної програми «Вашингтонського консенсусу» покладені ідеї консенсусу між управлінцями та підлеглими, партисипативної демократії, транспарентності процедур прийняття управлінських рішень, плюралізму форм організації і здійснення державної влади тощо [6, с. 405].

Претензії неолібералів на володіння певними «абсолютними» політичними та економічними істинами, маніфестаційний прогресизм та універсалізм пропонованої ними парадигми соціальних перетворень, неминуче породили, як напрямок беззастережної апологетики нової системи, так і численних її критиків.

Прихильники неоліберальної моделі функціонування політичної системи, користуючись методологічним інструментарієм різних напрямків сучасного суспільствознавства та суміжних із ним дисциплін, продовжують розвивати своєрідну «філософію держави». При чому, досить часто, саме ліберальна парадигма організації політичної системи (верховенство права, розподіл гілок влади, секуляризм управлінських інститутів, парламентські процедури тощо) ототожнюється її адептами із «Європою», утлумаченою як цивілізаційний феномен [11, с. 7].

Як зазначає сучасний західний дослідник П. Вагнер, ліберальний та державницький нарративи легко поєднуються у загальній парадигмі «підйому та поширенні ліберальних інститутів та звичаїв» У цій парадигмі держава постає своєрідним каркасом, таким, що об'єднує вільних індивідів та надає їхнім свободам законну форму [18, с. 31].

Одним із найбільш відомих популяризаторів неоліберальної моделі облаштування соціальності є американський політолог та футуролог Ф. Фукуяма.

Акцентуючи увагу на результатах розпаду радянського воєнно-політичного блоку та глобальній кризі соціалістичних ідей, Ф.Фукуяма

констатує наявність світової конвергенції основних суспільних інститутів до моделі ліберальної демократії та ринкової економіки. Попри, дещо спрощене, тлумачення його концепції «кінця історії», при уважному дослідженні аутентичного тексту автора, виявляється, що сам Ф. Фукуяма не схильний перебільшувати результати цього процесу. Для нього явною є перемога лібералізму лише в царині думок людей [141, с. 7-8]. За інтерпретацією дослідника, лібералізм – це не просто ідеологія, це – інтегративна картина світу, яка включає в себе також і релігію, культуру, моральні цінності. «У «кінці історії» немає жодної необхідності, аби всі суспільства були ліберальними. Достатньо, аби були забуті ідеологічні претензії на альтернативні, більш досконалі форми людського співіснування» [141, с. 21].

Як і у К. Поппера, в концепції Ф. Фукуяма можна зустріти досить обережне ставлення до соціального інжинірингу, оспіваного ранніми лібералами. На глибоке переконання американського політолога, в постіндустріальному соціумі, подальший поступ не може бути забезпечений шляхом втілення в життя будь-яких амбіційних соціальних проєктів: «Сподівання на те, що нам вдасться побудувати «велике суспільство» завдяки набору урядових ініціатив, залишилися у минулому» [140, с. 14]. Єдиним можливим рецептом ефективного розвитку сучасних йому суспільних організмів є, з точки зору Ф. Фукуяма, звернення до ціннісного виміру людського існування. Він наголошує на тому, що ліберальна демократія не є суто «новітнім феноменом». Для ефективного функціонування її інститутів конче важливо, аби вони могли співіснувати із різноманітними «досучасними» культурними навиками суспільства. Закон, угода, економічна доцільність повинні спиратися на такі феномени, як взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством та довіра, які, в свою чергу, живляться традицією, а не раціональним розрахунком: «У сучасному суспільстві всі ці речі не стають анахронізмом, навпаки, вони є запорукою його успішного розвитку» [140, с. 28-29].

У своїй інтерпретації сутності лібералізму, Ф. Фукуяма спирається на теоретичні засади «ліберальної школи порядку» Фрайбурського університету. Центральним теоретичним постулатом тут є переконаність в тому, що саме держава повинна відігравати важливу роль у встановленні чітких правил для ринку та захисті інтересів груп, які беруть участь у соціально-політичній взаємодії. Таким чином, на політичну систему покладаються функції дотримання основних параметрів справедливого соціального устрою [140, с. 355-356].

Свої сподівання із практичною імплементацією моделі справедливого врядування пов'язує і В. Кимличка. З його точки зору, неоліберальна держава повинна вдатися до рішучих кроків у напрямку реформування концепції прав людини. Дослідник стверджує, що традиційна доктрина прав людини не дає жодних відповідей на актуальні питання. Зокрема, право на свободу висловлювань не визначає, якою має бути правильна мовна політика; виборче право не фіксує, як слід встановлювати політичні кордони та як слід розподіляти повноваження між рівнями влади. В. Кимличка приходить до висновку, що традиційні принципи права повинні бути доповнені теорією прав меншин: «Ліберальна теорія прав меншин має пояснити, як права меншин узгоджуються з правами людини та які обмеження на права меншин накладають принципи індивідуальної свободи, демократії та соціальної справедливості» [66, с. 21].

Із використанням аналітичного інструментарію правознавства, до розкриття сутності сучасної ліберальної моделі держави підходить англійський науковець Т. Р. Аллан.

В основі концепції дослідника знаходиться сприйняття лібералізму як системи, яка є визначеною та структурованою в межах адекватної концепції суспільного блага. За таких умов, урядовці прораховують, спрямовують і виправдовують свої дії згідно з цією концепцією, а громадяни добровільно визнають владу системи й обов'язки, котрі вона їм накладає. Ця система є спільнотою раціональних агентів, які співпрацюють задля досягнення суспільного блага [4, с. 80].

Т. Р. Аллан вважає, що є принципи, спільні для будь-якої прийнятної політичної системи, котрих варто дотримуватися всім: свободи думки, совісті, слова та зібрань, які, по-суті, й забезпечують існування верховенства права, обмежують можливості законодавчої влади у «громадських інтересах» проводити розмежування між особами та групами осіб [4, с. 189]. У такій системі держава виявляється міцно пов'язаною із вимогою дотримання «правової моральності» яка, власне, і забезпечує авторитет управлінських інститутів.

Традиційно для лібералів, починаючи з Б. Констана, дослідник трактує ідею народного суверенітету як утілення права кожного громадянина на рівну повагу. За його визнанням: «Політичні рішення повинні відображати нашу прихильність до більш досконалої моделі суспільного існування, а не наявність простої арифметичної більшості, котра прагне влади і поширення свого впливу» [4, с. 306]. Т. Р. Аллан вважає, що саме суспільний консенсус щодо змісту концепту «загального блага» не лише знівелює загрозу панування більшості, але й забезпечить фундаментальний принцип лібералізму – принцип верховенства права: «Верховенство права означає ідеальну згоду, в процесі якої закон передбачає прийняття громадянином його вимог як морально виправданих» [4, с. 15].

Як і Л. фон Мізес, Т. Р. Аллан звертається до проблеми соціальної ієрархії. Він наголошує на тому, що принцип рівності, що є невід'ємним компонентом верховенства права, аж ніяк не заперечує можливості накладання стягнень чи надання пільг окремим групам громадян чи суспільним класам. Розв'язання цієї дилеми, з точки зору дослідника, також безпосередньо пов'язане із загальним ціннісним консенсусом: «Всі законодавчі та адміністративні поділи повинні бути належним чином співвіднесені із легітимними громадянськими цілями, тобто щоб будь-які суспільні поділи були виправдані ідеалом суспільного блага» [4, с. 53]. Автор дисертації звертає увагу на те, що, у пропонованій Т. Р. Алланом системі

розподілу привілеїв, роль основного оператора-розпорядника, знов таки, виконує держава.

Такою, що заслуговує на увагу, є теза дослідника про наявність у громадян невід'ємного права на спротив не правовим законам та порушенням принципів конституціоналізму: «Обов'язок конституційної вірності громадянина виявляється в його опорі закону, котрий сконструйовано на неконституційних засадах» [4, с. 257]. Констатуючи це право на початку XXI століття, дослідник, таким чином, повертається до аргументативної бази тираноборців доби пізнього Середньовіччя.

Опоненти неолібералів, приймаючи в цілому їхні посилання на необхідність етизації діяльності політичних інститутів, справедливо критикують відвертий «вестернізм» та досить контраверсійну «філософію держави» своїх візаві.

Об'єктом зауважень, в першу чергу, стає згадана вже вище претензія неоліберального бачення суспільного розвитку на універсальність «євроатлантичного» сценарію модернізації. Так, зокрема, П. Вагнер, заперечує наявність єдиної шкали «політичної модернізації», за критеріями якої, Великобританія та США (своєрідні осереддя неолібералізму) завжди опиняються на верхівці цивілізаційного розвитку та визначають «бажані» шляхи суспільного прогресу для інших. Він наголошує на тому, що успіх економічного та суспільно-політичного поступу не залежить безпосередньо від однієї, єдиної інституційної моделі. Відповідно, не існує єдиного алгоритму організації функціонування політичної системи суспільства, який відрізнявся би беззаперечною ефективністю [18, с. 23-28].

Інший опонент неолібералів – Д. Харві вказує на суперечливість їхнього вчення про державу: «Недовіра неолібералів до всемогутності держави суперечить проголошеній ними потребі в сильній державі – гаранті захисту прав власності, індивідуальних свобод та свободи підприємництва» [146, с. 20]. Більше того, звертаючись до аналізу реальної практики урядів, які офіційно проголошують свою орієнтацію на неоліберальний курс у здійсненні внутрішньої політики, дослідник відмовляє новому лібералізму у

статусі парадигми. Будь-яка кризова ситуація змушує уряди відмовлятися від беззастережного дотримання постулатів лібералізму та вживати всіх необхідних засобів для забезпечення умов накопичення капіталу і збереження влади економічної еліти. На думку Д. Харві, все частіше в арсеналі таких засобів з'являються методи відверто авторитарні та девіантні у відношенні до принципу «справедливого врядування»: «У випадку конфлікту інтересів, неоліберальна держава швидше почне підтримувати сприятливий діловий клімат, ніж колективні права та якість життя громадян. Така держава, зазвичай, підтримує цілісність фінансової системи, а не добробут населення» [146, с. 67-68]. Д. Харві приходить до висновку про утопічність неоліберального проекту. З точки зору дослідника, логічним завершенням його реалізації, врешті – решт, стане заперечення центральної цінності самого проекту – цінності індивідуальної свободи: «Свобода має буде обмежена на користь свободи меншості» [146, с. 66].

Критично по відношенню до неолібералізму налаштований і німецький консервативний теоретик Г. Рормозер. Згідно з його концепцією, новітній неолібералізм, завдяки тлумаченню громадянської рівності переважно як рівності споживання, призвів до втрати європейцями політичної свідомості. Цей тренд посилюється також і тим, що, пропагуючи розуміння народного суверенітету як абстрактний ціннісний консенсус між громадянами та управлінськими інститутами, а не реальне народовладдя, лібералізм заміщує владу на право [122, с. 31-34]. Все це призводить до зростання дистанції між «споживацьким електоратом» та «управлінською елітою». Останнім етапом у розвитку цієї тенденції, на глибоке переконання автора, буде деградація правової держави: «Правова держава, яка не має у своїй основі та на меті свого існування моральний образ життя громадян, прийде у перспективі до самознищення» [122, с. 73].

Цілком приймаючи слушність зауважень критиків неолібералізму по відношенню до обстоюваної ними моделі функціонування держави, слід зазначити, що все ж таки, саме ця соціо-філософська система, постаючи і як

парадигма управлінської діяльності, і як тип політичного світогляду, використовується переважною більшістю західних дослідників для аналізу сучасних суспільних процесів.

Зокрема, орієнтуючись на неоліберальну парадигму, зарубіжні суспільствознавці оцінюють спрямованість та проміжні результати трансформаційних процесів, що розпочалися наприкінці 1980-х років у регіоні Східної Європи. Як зазначає Н. В. Коровіцина, критика західними фахівцями феномену «пост – 1989», була навіть більш інтенсивною, ніж власне та, що надходила від представників східноєвропейської аналітичної традиції. В цілому, для всіх зарубіжних авторів була властива переоцінка ліберальної трансформації кінця ХХ ст. в регіоні, усвідомлення неолібералізму як форми «транзитології» тощо [78, с. 31].

У великій та суперечливій літературі із цієї проблематики центральною темою стала природа зміни системи панування, яка відбулася після переходу влади від комуністів до вільно обраних урядів. Ю. Хабермас, наприклад, описує зміни 1989-1991 рр. як «революції, що корегують», маючи на увазі, що всі вони були націлені на «встановлення конституційного зв'язку із спадком буржуазних революцій, а у соціально-політичному вимірі – зі стилями торгівлі та життя, пов'язаними із розвинутим капіталізмом» [Цит. за: 136, с. 24].

Одним із прикладів комплексного дослідження процесів лібералізації пострадянських політичних систем слід вважати працю М. Вейгл, присвячену успіхам та провалам спроб лібералізації російської політики, в хронологічному періоді з середини до кінця ХХ ст. Основна увага тут приділяється відносинам держави та суспільства в останні роки існування СРСР і до завершення президентської каденції Б. М. Єльцина.

Російський транзитивний проект проаналізований автором як частина більш ніж десятирічного процесу інституціоналізації політичного лібералізму. Цей проект передбачав формування громадянського суспільства, консолідацію мультипартійної парламентської системи, конструювання ефективних державних структур, побудованих на ліберальних принципах,

формування посткомуністичної політичної культури тощо [158]. Автор дослідження приходять до висновку про те, що, незважаючи на встановлення ліберальних інститутів, слабка соціокультурна підтримка демократичного транзиту загрожує крахом російському ліберальному проекту [158].

Варто зазначити, що, використовуючи традиційний ліберальний аналітичний інструментарій для аналізу функціонування політичних систем регіону Східної Європи, західні фахівці потрапляють у своєрідну світоглядну пастку: за формальними показниками (розподіл компетенції гілок влади, виборчі процедури, процеси приватизації тощо), ці системи відповідають критеріям ліберальності. Проте, специфіка їхнього функціонування виходить за межі будь-якого тлумачення лібералізму. Звідси – намагання зарубіжних дослідників віднайти понятійний апарат, релевантний по відношенню до феноменів, які спостерігаються: «неоліберальна автократія», «конкурентний авторитаризм», «номенклатура», «олігархічний поліцентризм» тощо [136, с. 24-25]. В окремих випадках, закордонні автори, на зразок З. Бжезінського у його «Великій трансформації», приходять до песимістичних висновків: «Спостерігаючи із сьогодення, ані політично, ані економічно успішна ліберальна демократія не є наперед визначеним результатом за винятком 5 із 27 посткомуністичних країн» [Цит. за: 148, с. 16]. Якщо конкретизувати по відношенню до України, то, за результатами дослідницької програми Товариства імені П. Лазарсфельда «Барометр нових демократій», Р. Роуз, У. Мішлер та К. Херцфлер у другій половині 1990-х років визначили перспективи ліберальної демократії в Україні в цілому як «проблематичні» [81, с. 66]. Не даремно, політичний аналітик впливової британської газети «The Guardian» Т. Гартон недвозначно натякнув на те, що основний зиск від процесу лібералізації української політичної системи отримують переважно неопублічні групи правлячої еліти [157].

Цей суперечливий характер процесів лібералізації України підтверджує й американський дослідник феномену «кольорових революцій» Д. Лейн. На його погляд, Україна має всі зовнішні ознаки сучасної ліберальної демократії:

багатопартійну систему, конкурентні вибори, ротацію персонального складу депутатського корпусу та безконфліктну зміну осіб на посаді Президента країни [83, с. 32]. Проте, з іншого боку, справжній характер українського ліберального проекту викриває груповий егоїзм правлячого класу. Одним з проявів цього, на думку Д. Лейна є досліджена ним «кольорова революція». За діагнозом дослідника, всі події, однопорядкові українській «Помаранчевій революції», є нічим іншим, як різновидом державних заколотів: «Їм властивий високий ступінь участі контр-еліти та аналогічно високий ступінь участі широких мас... Вони призводять до оновлення еліти, але не призводять до переформатування політичного класу і не викликають більш широкі соціально-економічні зміни у відносинах власності» [83, с. 37].

В дослідженні Д. Лейна, українська ліберальна трансформація уподібнена соціальному симулякру: національні еліти намагаються одночасно і використати енергію електорату під час боротьби за керівні посади, і, поряд із цим, прищепити йому роль «політичної аудиторії», наділеної правом спостереження, але не участі у прийнятті рішень. Цю нетривіальну політичну стратегію дослідник висловлює за допомогою дещо іронічної формули: «Студенти були для Ющенка тим самим, чим були робітники для Леніна» [83, с. 50].

Наявність чіткої філософської концепції, яка пройшла тривалу еволюцію власних постулатів, можливість апробації теоретичних настанов на практиці й, головне, відчутні результати цієї практичної імплементації, закономірно привертають увагу представників східноєвропейської аналітичної традиції до ліберальних принципів облаштування політичної системи суспільства.

Спільною рисою цього комплексу наукових досліджень є, з точки зору автора дисертаційного дослідження, акцентування уваги на аут-культурній природі лібералізму та критичне ставлення до нього. Показовою в цьому відношенні є концепція З. Відоевича. Дослідник критикує «філософію держави» сучасного лібералізму. Орієнтуючись на практику «маккартизму» у США та агресивну зовнішню політику цієї держави, він констатує наявність тренду формування нової ліберальної догматики, яка суперечить висхідній

системі цінностей та практики ліберал-демократизму. Науковець вважає, що у суспільствах, які проголошують себе ліберальними, зароджується нова поліцейська держава. «Виникають обрії всемогутньої держави-контролера, яка все більше втручається у сферу громадянського суспільства. Апарат держави набуває ознак знаряддя нелегального насильства, а його органи... ухвалюють постанови щодо доцільності та обсягу політичних свобод...» [22, с. 44]. З точки зору З. Відоєвича, неолібералізм не є прийнятним для східноєвропейських політій, адже, як парадигма, він обстоює інтереси акумуляції капіталу лише в західних демократіях.

В російському суспільствознавстві фіксується наявність чіткого наукового інтересу до ліберальної парадигми функціонування політичної системи суспільства. Викликано це як причинами ендогенними (потреба вдосконалення власної системи федералізму), так і суто екзогенними стимулами (необхідність конкурувати з політіями євроатлантичного ареалу). Прикладом групи досліджень, стимульованих ендогенними потребами, слід назвати роботу В. Іванова «Соціологія федералізму», цілком присвячену проблемам збереження єдності Російської Федерації, підвищення рівня керованості країни, вдосконалення взаємодії федерального центру та суб'єктів федерації [33, с. 197]. У другій, екзогенно-стимульованій, групі досліджень особливе місце посідають монографії, виконані під керівництвом відомого російського фахівця у міжнародних відносинах А. Громика. Дослідження модернізаційних процесів ліберальної системи врядування здійснюється на фактологічному матеріалі Великобританії. Основна увага приділяється проблемам ерозії двопартійної системи країни, організаційному та ідеологічному оновленню загальнонаціональних та регіональних партій, еволюції системи державного управління та здійсненню конституційної реформи [131, с. 184].

У дослідженні російськими фахівцями ліберальної парадигми облаштування соціальності чітко простежуються наступні сюжети:

1. Виявлення сутності, походження та сучасного змісту феномену лібералізму. Зокрема, у концепції І. Г. Яковенко, ліберальна парадигма

політики розглядається як продукт тривалої конкурентної взаємодії «великої» (конформістської) та «малої» (нонконформістської) традицій європейської культури. Початок цього процесу укорінений, згідно з авторською інтерпретацією, в цивілізаціях «осьового часу» [153, с. 154].

Переважна більшість російських авторів пов'язує лібералізм із англо-американською політичною культурою, визнає «економізм» його парадигмальним осереддям, вказує на те, що і держава (як політична спільнота), і суспільство (як спільнота громадянська), наділені лібералізмом функціями обмеження деструктивної складової природи людини. Одночасно, переважна більшість російських авторів вказує на невідповідність, яка існує між сучасним західним лібералізмом та тим його варіантом, що взятий пострадянськими політичними елітами за основу для здійснення соціально-економічного реформування «своїх» суспільств: «За іронією долі, лібералізм, який відстоює повну свободу ринкових зв'язків та зводить роль держави до мінімуму, в країнах Заходу вже давно виконує функції консерватизму» [126, с. 16].

2. Дослідження внеску російських мислителів до розвитку політичної філософії лібералізму. Найчастіше, витoki російської ліберальної думки пов'язуються із іменами М. Сперанського та Б. Чичеріна. Визначається, що специфікою російської ліберальної філософії XIX-початку XX ст. було намагання поєднати в єдину систему концепти сильної державної влади та індивідуальної свободи, протиставити еволюційний розвиток суспільно-політичної системи стихійному «бунту» народних мас, встановити модель раціональної, «понадкласової» бюрократії тощо [71, с. 128-130].

3. З'ясування ступеню відповідності імперативів ліберальної парадигми облаштування сфери Політичного та ціннісного коду російського соціуму. Домінуючі позиції в цій сфері наукових пошуків посідають представники російського традиціоналізму які, посилаючись на М. А. Бердяєва, зазначають, що на вітчизняному ґрунті лібералізм, якщо і існував, то мав переважно економічний характер, що правового і, тим більше, політичного лібералізму Росія ніколи не знала [147, с. 49]. Найґрунтовніше причини неприйнятності

політичної доктрини лібералів для Росії обстоює ідеолог сучасного євразійства О. Дугін. Визначаючи лібералізм як прояв «кратополітичного мінімалізму», він наголошує на тому, що ця світоглядна система призводить до деонтологізації сфери Політичного, встановлює антигуманістичну модель технократичного врядування і, таким чином, перетворює людину з «особистості» на «індивіда» – звичайний ресурс державної машини [41, с. 12]. За визначенням О. Дугіна: «Лібералізм, як одна з теорій «кратополітичного мінімалізму», розглядає владу не як споконвічну стихію соціального буття людини, а як рудиментарний прояв людини, такий, що потребує приборкання, детальної правової регламентації і, врешті решт, рівномірного розпилення по кількості індивідів, які складають соціальний колектив» [41, с. 15].

Російський філософ Б. Капустін вважає, що в технократичних ліберальних концепціях політика взагалі не розглядається як формування в індивідуумі певних нових – у порівнянні з його іпостасю приватної особи – якостей та особливостей, які уможлиблюють людську взаємодію. Навпаки, діяльність політичної системи зведена до процесорного опрацювання тих властивостей (чи маніпулювання ними), якими індивід наділений саме як приватна особа [59, с. 8].

Прихильники неоєвразійства вважають лібералізм утопією, адже ідея створення технократичної держави не є відповідною «природній формі володарювання» та несе в собі загрозу біополітики в її найбільш екстремальному прояві: «Концтабір, пункт збору емігрантів на кордоні – наявність таких зон і є емпіричним виявом кордонів лібералізму. Суверенітет держави здатний розширюватися за рахунок сфери суверенітету індивіду аж до зведення суб'єктності останнього до біологічного існування» [3, с. 155]. У пропонованому тлумаченні, недосконалість ліберальної парадигми полягає ще й в тому, що її тлумачення держави як «політично нейтральної», зміщує центр сподівань громадян із майбутнього на сьогодні, не пропонуючи ані програм, ані стратегій розвитку [147, с. 58].

Щоправда, деякі представники російського традиціоналізму вважають за можливе примирення власного цивілізаційного проекту з політичною доктриною лібералізму. Для цього достатньо лише поєднати державу і суспільство та підвести під цей тандем ідеологічне підґрунтя у вигляді євразійства: «На прикладі євразійського проекту легко переконатися, що національна ідея є необхідним доповненням концепції лібералізму: у відсутності національної ідеї, лібералізм неповний теоретично і нездійснений практично» [151, с. 52].

Більш помірковані дослідники, хоч і критикують лібералізм як «філософію хорошої погоди», все ж визнають можливість імплементації його моделі діяльності держави в російському культурному середовищі, але за умови здійснення певних коректив. Йдеться про мінімізацію індивідуалістичних принципів вертикальної та горизонтальної політичних інтеракцій, збереження моделі «сильної» держави, обмеженої у своїй могутності системою права [39, с. 134; 94, с. 10]. Прикладом таких «корекцій» ліберальної парадигми можна вважати концепцію «цивілізму», запропоновану В. С. Нерсисянцем. Її сутнісними ознаками, на думку дослідника, є громадська форма власності на стратегічно важливі підприємства, державний дирижізм, «цивілітарне право» тощо [93, с. 25-26].

4. Визначення специфіки функціонування політичної системи суспільства в умовах глобалізованих викликів. У дослідженнях таких російських авторів, як О. Шабров, Г. Каменська, А. Родіонов відстоюється доцільність прийняття одного з центральних принципів ліберальної парадигми організації політичної системи суспільства – цілераціональної розбудови інституційного дизайну. Показовою в цьому сенсі є назва першої глави колективної монографії Г. Каменської та А. Родіонова – «Політична система: теоретичні аспекти політичного моделювання» [58, с. 5].

Приймаючи центральну тезу своїх колег, О. Шабров наголошує на якісній зміні природи держави кінця ХХ ст. На його думку, держава втратила монопольне положення фактично єдиного інструменту політики. У розвинутих країнах вона взаємодіє з мережею інститутів громадянського

суспільства, що, власне, і надає політичній підсистемі суспільства функцію адаптера існування соціальної системи в цілому [149, с. 84-88]. На думку російського дослідника, розбудова політичної системи Росії повинна рухатися у напрямку підвищення ефективності діяльності структур-посередниць між державою, як артефактом, і суспільством, як природним явищем.

5. Здійснення порівняльного аналізу сценаріїв лібералізації країн Центрально-Східної Європи, Російської Федерації та України. З точки зору найавторитетнішого представника цього напрямку порівняльних досліджень – Н. Коровіциної, парадоксом Східної Європи слід вважати перемогу ідеології лібералізму в суто традиціоналістському соціокультурному середовищі. «Оксамитові революції» кінця 1980-х рр. характеризуються нею як «революції свідомості» або «моральні революції», провідну роль в яких відігравала інтелігенція [77, с. 23]. Але, саме цим і пояснюється специфіка лібералізації регіону (політичні структури були орієнтовані на збільшення саме культурного, а не економічного капіталу) та рецепція симпатій до традиціоналізму наприкінці 1990-х рр. [78, с. 31].

Кризу ліберальної парадигми політичного розвитку в Росії поміркований напрямок суспільствознавців здебільшого пояснює «суто російським невмінням побудувати «нормальну» демократію та молодістю управлінських інститутів» [138, с. 255]. На більш глибокому рівні, криза політичної парадигми лібералізму в Росії пояснюється відчутним розмежуванням суспільства за клановою ознакою, культивацією всередині російської політичної спільноти атмосфери відданості лідеру, слабкістю формально-правових стримувань інтенцій окремих груп та осіб до узурпації влади. Як зазначає Г. Каменська: «Внаслідок багатоукладності суспільства, жодна група не може монополізувати владу. Звідси й могутність держави, що заснована на органічній потребі забезпечити цілісність та єдність суспільства в умовах... конфлікту общинного типу соціальних зв'язків та нової соціальної структури» [58, с. 194].

Саме орієнтуючись на специфіку російської соціальності, політолог А. Окара вважає, що політична Російської Федерації система не може бути

інакшою, ніж як орієнтованою на «симфонію» влади та власності, приборкання владною корпорацією всіх «непривілейованих» амбіційних соціальних суб'єктів, підтримку однопартійної системи, нівеляцію місцевого самоврядування тощо [96]. Дослідник приходять до висновку, що: «російська система завжди була неполітичною – держава не допускала існування неурядових центрів та суб'єктів влади...зберігаючи за собою монополію на управління» [96].

На противагу Росії, на думку дослідника, український тип соціальності такий, що в ньому неможливе існування будь-якої онтократії. Політична система України повинна бути відкритою, готовою керувати суспільством в умовах підвищеної соціальної турбулентності. Відтак, ідеальною для України є ліберальна модель поліархії, «заснованої не на жорсткому примусі та пригніченні, а на свободі та кооперації» [96].

У системі українського суспільствознавства дослідження лібералізму як різновиду політичної ідеології і практики посідають важливе місце та мають як суто теоретичний, так і прикладний виміри. За даними В. Городяненка, сучасна українська історіографія містить в собі значний масив публікацій, автори яких наголошують на необхідності дотримання у розбудові політичної системи суспільства засадничих принципів ліберальної моделі: розподілу функцій гілок державної влади, деконцентрації влади, вдосконалення регіональної інфраструктури врядування тощо [33, с. 198]. Група вітчизняних дослідників – О. Білорус, С. Вовканич, В. Воловик, В. Кремень – звертають увагу на необхідність формування аполітичної системи державотворення в Україні [56, с. 26].

Варто зазначити, що сучасний рівень вітчизняних політологічних студій, здійснюваний у цьому напрямку, характеризується не тривіальним запозиченням зарубіжних концептуальних схем, а чітко вираженим творчим характером. Показовими в цьому відношенні є дисертаційні дослідження О. І. Кубракової, І. В. Батракової, В. П. Заблоцького тощо [80].

Зокрема, І. В. Батракова вводить до наукового обігу концепт «концептуальна влада», політичний зміст якого проявляється, на думку

дослідниці, у здійсненні менеджерських функцій, визначенні стратегічних пріоритетів суспільного розвитку та параметрів функціонування політичної системи [9].

На відміну від своїх російських колег, В. Заблоцький не вважає лібералізм аут-культурним феноменом по відношенню до українського соціуму. З точки зору дослідника, лібералізм – це явище, що природно виникає на певному етапі розвитку людства: «Усім людським спільнотам притаманні ліберальні потенції, які актуалізуються на певній стадії розвитку, коли суспільство ускладнюється» [46, с. 3]. Попри еволюцію, яку пройшла ця політична доктрина, вона, на думку В. Заблоцького, і зараз залишається такою, що зосереджує увагу на контекстуальних параметрах стабільності і соціальної свободи. Серед таких параметрів сьогодні – держава, креативна еліта, компетентна бюрократія. Більше того, сутність лібералізму залишається незмінною – це сприяння соціальним експериментам і емансипаторським практикам. Приймаючи концепцію В. Заблоцького за основу тлумачення сутності лібералізму, стає зрозумілим, що саме ця соціальна доктрина стимулювала формування концепту «політична система» та вплинула на практичну імплементацію теоретичних розробок політичних філософів попередніх періодів: «Лібералізм – емансипаторська метаідеологія розвитку... Розвиток автономізує соціальні підсистеми, встановлює між ними динамічний баланс, який невпинно порушується і породжує руйнації і трансформації» [46, с. 9].

Академік М. Жулинський, звертаючись до вивчення проблем української трансформації, зазначає, що людство зараз формує гуманітарний світогляд, в основі якого знаходяться ліберальні цінності. Він наполягає на тому, що Україні варто приєднатися до цього світового тренду та адаптуватися до ліберальної суспільно-політичної парадигми [45]. Сутністю останньої, вітчизняний дослідник вважає наявність складних культурних структур, сформованих еволюційним шляхом та наділених енергією самоорганізації. Ці структури, підтримані державною політикою «загального добра», сприяють

розвитку характерних людських особливостей [45]. М. Жулинський вважає за доцільне встановлення в Україні «патріотичного ліберального режиму», в якому поєдналися би моральні принципи та був встановлений консенсус відносно правління права в ім'я свободи людини, її добробуту та блага [45].

Принцип наукової об'єктивності змушує автора даного дисертаційного проекту констатувати, що серед вітчизняних політологів є й прихильники критичного ставлення до ліберальної парадигми реформування всіх систем українського соціуму. До них, зокрема, слід віднести, А. Гальчинського.

А. Гальчинський виступає як противник неоліберальної моделі суспільно-політичного розвитку та відстоює доцільність «осмисленого переходу до інституційної моделі ринкових перетворень». Ця модель, з його точки зору, повинна бути основою на «принципах дирижизму у поєднанні з елементами сильного державного регулювання» [27, с. 12]. Характеризуючи специфіку інституційних перетворень в Україні на початку демократичного транзиту, дослідник констатує, що: «Наш вибір на користь неоліберальної моделі не був спонтанним. Не маючи на початку реформ жодних уявлень про логіку трансформації, ми були вимушені покладатися на принцип запозичення (чужої моделі – І. В. Телилим)» [27]. Проте, попри апологію моделі дирижизму, А. Гальчинський згадує про стратегію «відтермінованої лібералізації» для України. На думку науковця, до неї варто буде повернутися тоді, коли вдасться стабілізувати економіку та виправити девіації в інституційному середовищі, які виникли на початку демократичного транзиту в країні [27].

Докладно ці «інституційні девіації», що виникли в результаті помилок у державному будівництві в Україні, аналізує вітчизняний дослідник О. Фісун. Обґрунтовуючи концепцію «неопатримоніалізму», він наголошує на тому, що траєкторія політичного розвитку країни розвивалася нетиповим чином: відбувалася демократизація до, а не після будівництва та консолідації модерної держави. Результатом стало формування класу ренто – орієнтованих політичних підприємців, приватне використання державно – адміністративних ресурсів, домінування клієнтарно – патронажних відносин

у вітчизняному соціумі [139, с. 73]. Засобами покращення ситуації є не лише відновлення «управлінської раціональності та неупередженості» держави, але й подальша її трансформація у межах ліберальної парадигми.

Враховуючи тезу П. Манжолі про соціальну детермінованість владних відносин та існуючий попит із боку населення на посилення ролі держави у функціонуванні всіх соціальних підсистем, наведена вище пропозиція здається авторові дисертації перспективною [89, с. 82]. Адже саме неолібералізм є «етатистським різновидом великої «родини лібералізму», з характерними для нього посиленням державного регулювання економіки, інституціоналізацією нових форм державного втручання у суспільне буття» [16, с. 308].

Критичному дослідженню неоліберальної парадигми трансформації політичної системи України присвячена і фундаментальна колективна монографія під загальним керівництвом В. М. Литвина. Автори відповідних її розділів зазначають, що сценарій трансформаційних перетворень в країні (від самого початку проведення реформ і до кінця ХХ ст.) майже повністю відповідав основним положенням «Вашингтонського консенсусу» [109, с. 624]. Важливою, з огляду на центральну проблему даної дисертаційної роботи, є й констатація авторським колективом монографії того, що: «Абеткою трансформаційних перетворень, як переконує світовий досвід, є здійснення реформ за трьома основними напрямками: лібералізація, структурні реформи та інституційні перетворення. Слід визнати, що ліберальні реформи в перехідній економіці не тільки неминучі, але й закономірно необхідні» [109, с. 621]. Позитивну оцінку дають автори й макросоціальним змінам, що відбулися в країні внаслідок прийняття курсу лібералізації: «Головним наслідком лібералізації економіки України протягом 1991-1995 рр. стало руйнування командно-адміністративної системи управління, швидке зростання приватного сектора та формування засад відкритої економіки» [109, с. 626].

Як переконливо свідчить здійснений автором дисертації аналіз змісту сучасної української історіографії, вивчення сутності ліберальної парадигми

суспільно-політичного розвитку представниками різних напрямків вітчизняної аналітичної традиції характеризується комплексністю, методологічним плюралізмом та міждисциплінарністю. Важливим стимулом до цього слід вважати відкритий та поліваріантний процес розбудови і вдосконалення інституційного дизайну політичної системи України.

Узагальнюючим висновком до пропонованого підрозділу в цілому є констатація наявності сталого інтересу представників як закордонного, так і вітчизняного суспільствознавства до специфіки розв'язання ліберальним дискурсом проблеми визначення алгоритмів функціонування політичної системи. Починаючи з творів класиків ліберальної думки і до модерних досліджень, питання детермінації обсягів повноважень та меж діяльності державних інституцій, їхніх взаємозв'язків із структурами громадянського суспільства, ціннісних орієнтацій управлінської діяльності тощо, залишаються константними в проблемному полі гуманітаристики.

1.2 Політична система суспільства у предметному полі гуманітаристики: методологічні принципи та техніки дослідження

Виявлення сутності трансформаційних процесів, що відбуваються в інституційному середовищі вітчизняної політичної системи, передбачає наявність у розпорядженні науковця певного комплексу аналітичних інструментів, за допомогою яких здійснюється конструювання дослідницької моделі – матриці феномену, що вивчається. З використанням цього «чистого типу», реалізується детермінація фундаментальних атрибутів, рис та якостей досліджуваного явища чи процесу при одночасному «знятті» другорядних за своїм евристичним значенням перемінних, які виступають у вигляді своєрідного «інформаційного шуму».

Така загальна аксиоматичність побудови методологічної бази дослідження, поряд із цим, не скасовує, принаймні, однієї важливої

перешкоди, з якою зіштовхуються всі науковці, незалежно від того, яку саме галузь наук вони представляють. Як зазначає І. Г. Яковенко: «Доброчесний дослідник, працюючи з ідеальними моделями, невідворотно зіштовхується з тим, що реальність, яка описується ними, є набагато складнішою та внутрішньо суперечливішою, аніж наукові уявлення про неї» [153, с. 86].

Дійсно, основна проблема у формуванні аналітичного інструментарію дослідження полягає у необхідності, по-перше, виділити справді важливі для квантифікації складові явища, що спостерігається, і, по-друге, віднайти такі принципи дослідницьких процедур, які б давали змогу діалектично поєднувати в описовій моделі статику та динаміку феномену, визначеного об'єктом пошуків. У випадку даного дисертаційного дослідження, при вдалому вирішенні центральної методологічної проблеми, відбувається фіксація константних елементів та функцій політичної системи суспільства, при одночасному включенні до аналізу й атрибутів її розвитку. Узагальнюючи, основне завдання методологічної складової дисертації можна виразити, як намагання опису сутності трансформаційних процесів, що відбуваються в політичній системі сучасної України, за допомогою обмеженої кількості констант та перемінних, які, в свою чергу, дають змогу здійснювати моделювання її розвитку на основі емпіричних даних соціології, політичної компаративістики, історії й інших наук [58, с. 9].

Успішна екстраполяція виявлених у теоретичному вимірі трендів на реальну політичну практику значним чином залежить і від дотримання принципу комплексності використаного автором методологічного інструментарію [154, с. 50]. Йдеться, передусім, про необхідність уникання під час вивчення феномену політичної системи суспільства крайнощів економізму, недоліків абстрактного теоретизування системного підходу, зайвої формалізації юридичного аналізу тощо. Про небезпеку таких методологічних «ухилів» у вивченні владних відносин попереджав, свого часу, ще М. Вебер, закликаючи не зводити дослідження інституційної сфери політики лише до теорії держави та права [89, с. 84]. Прикладом такої

абсолютизації наукового інструментарію лише однієї дисципліни є, на погляд автора дисертації, досвід вивчення сучасної політики економістами – неокласиками Г. Бекером (університет Чикаго) та Дж. Б'юкененом (університет Дж. Мейсона, США). Грунтуючись на теорії «раціонального вибору», яка пояснювала всі політичні процеси лише намаганням індивідів максимізувати власний зиск, вони проголосили винайдення «універсальної науки про людину». Проте, як виявилось згодом, одними лише раціональними інтенціями індивідів не можна пояснити такі фундаментальні структурні зміни у сфері політики, як, наприклад, руйнація політичної системи Радянського Союзу самими представниками правлячої еліти при наявності високого ступеню ризику невдачі нових політичних проектів (незалежних держав), у реалізації яких суверен-комуністи також грали визначну роль [140, с. 38-39].

З точки зору автора пропонованого дисертаційного проекту, першим кроком на шляху визначення методологічної бази даного дослідження є виявлення змісту основних понять, які на теоретичному рівні концептуалізують сутність феноменів політичної реальності.

Незважаючи на дисциплінарний плюралізм сучасної гуманітаристики, серед більшості її представників склався певний консенсус щодо тлумачення змісту поняття «політична система суспільства» та виявлення основних атрибутів цього феномену. Введене до понятійного арсеналу політичної науки з біології та екології поняття – «система» – набуло свого теоретичного оформлення у дослідженнях Д. Істона та Г. Алмонда.

Фундатор теорії політичної системи суспільства, американський політолог Д. Істон, вважав, що вона може бути визначена як сукупність інтеракцій, за допомогою яких цінності авторитарним шляхом привносяться до соціуму [55, с. 199]. Згідно з ним, політична підсистема, постаючи як складова єдиної соціальної системи, виконує функції управління середовищем. Перед нами – наочний приклад технократизму в системному підході до аналізу соціальних об'єктів, наділених функцією

самоорганізації [149, с. 86]. При уважному дослідженні концепції Д. Істона, виявляється ще одна її важлива, з огляду на центральну проблему дисертаційного дослідження, риса. Йдеться про відвертий «вестернізм» автора, який простежується у своєрідному телеологізмі його поглядів. Д. Істон був глибоко переконаний у необхідності еволюції політичних систем традиційних суспільств, здійснюваної у напрямку їхнього наближення до західних стандартів політичних відносин [58, с. 15]. Навіть надзвичайно стислий аналіз концепції Д. Істона переконливо свідчить на користь того, що вона максимально наближена до ліберальної парадигми функціонування управлінських інститутів соціуму, якщо, взагалі, не породжена нею. Головним тут є те, що, як і представники раннього лібералізму, американський політолог розглядає політичну систему суспільства у ролі основного інструмента перетворень соціуму за допомогою «корекції» його ціннісного коду.

Загальній логіці ліберальної моделі функціонування політичної системи відповідає й тлумачення Г. Алмондом інструментарію, за допомогою якого ієрархічна сукупність управлінських інститутів здійснює функції інтеграції та адаптації суспільства. Відповідно до поглядів дослідника, пристосування до викликів внутрішнього та зовнішнього середовища забезпечується засобами легітимного застосування чи погрози застосування насильства [58, с. 15]. Важливим, на думку дисертанта, є також і те, що у своїй концепції Г. Алмонд обмежує соціальну кібернетичну систему лише структурами, які виконують політичні функції [58, с. 17]. В цьому також чітко простежується вплив ліберальних постулатів щодо необхідності забезпечення помірної автономії управлінських інститутів від «неполітичного» суспільства, хоч автор і наголошує на тому, що в різних типах суспільств, згадані функції можуть потенційно виконуватися різними соціальними структурами.

Під впливом концепції Д. Істона та Г. Алмонда, в сучасній західній аналітичній традиції переважна більшість авторів розглядає політичну систему як сукупність формальних інститутів, які складають сутність таких

понять, як «уряд» чи «держава». Всі подібні визначення ґрунтуються на конституційному тлумаченні політичного ладу. У більш широкому вигляді, інтерпретація західними авторами природи політичної системи передбачає не лише опис формальних інститутів, але й дослідження характеру їхнього функціонування. Останнє завдання стимулює також і звернення уваги науковців до найбільш розповсюджених форм політичної поведінки. У загальному підсумку, політична система описується як сукупність процесів інтеракції чи як підсистема (subsystem) соціальної системи, що взаємодіє з іншими, неполітичними підсистемами, такими, як, наприклад, економічна [160].

В свою чергу, східноєвропейська наукова традиція, наголошуючи на тому, що політична система є структурним елементом соціальної реальності, сприймає її як організаційно-структурний вимір публічної сфери, частину макросистеми соціуму, яка, знов таки, наділена функціональною автономією у вирішенні завдань з управління та інтеграції суспільства [31; 135].

Ексклюзивна роль політичної системи проявляється також і завдяки тому, що саме вона встановлює конституційно – правовий статус держави (як особливого публічного утворення), політичних партій, суспільних і релігійних організацій та регулює взаємовідносини цих суб'єктів [108, с. 542].

Наближеним до концепції Г. Алмонда, є тлумачення сутності політичної системи суспільства російським дослідником О. Шабровим як сукупності інститутів, поєднаних відносинами, що породжують політичну владу та поєднують з нею кожен із цих інститутів [149, с. 87].

Принципова змістовна наближеність концепцій політичної системи суспільства, запропонованих як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками, дає змогу авторові дисертації використовувати у своєму подальшому аналізі наступне робоче визначення: політична система суспільства – це цілісна, інтегрована сукупність політичних інститутів,

структур та відносин, покликаних забезпечувати життєдіяльність соціуму шляхом його адаптації до викликів ендогенної та екзогенної етіології.

Спираючись на дослідження вітчизняної дослідниці М. Кармазіної, центральним елементом політичної системи суспільства, найважливішим правовим інститутом – джерелом об'єктивації всіх інших структурних утворень, автор вважатиме державу [64, с. 19].

Важливим контрагентом політичної системи, у взаємодії з яким у повній мірі розкривається сутність державних структур, виступає громадянське суспільство. Постаючи як «інституційна форма довіри», громадянське суспільство ґрунтується на горизонтальній колективній солідарності, втілює у своїх дискурсивних практиках норми громадянського комунітаризму та, завдяки активній участі в політичних процесах, стимулює державні органи до функціонування в парадигмі лібералізму [47, с. 42].

Специфіка центральної проблеми дисертаційного дослідження змушує його автора звернутися і до виявлення сутності поняття «лібералізм». Враховуючи вкорінену в історію європейської політичної думки дискусію з приводу його змісту, дисертант вважає за доцільне визнати полісемантичний характер цього концепту. У відношенні всіх наявних наукових позицій, релевантним буде визначити лібералізм одночасно і як різновид політичного світогляду, і як ідеологічну систему, яка визначає специфіку управлінської практики спеціалізованих інститутів, і як, врешті – решт, своєрідний антропологічний проект, спрямований на визначення «бажаного» соціального типу людини та принципів суспільної взаємодії. З огляду на це, доцільним є прийняття класифікації типів лібералізму, яку запропонував російський філософ Б. Капустін: лібералізм «гносеологічний», лібералізм «онтологічний» та лібералізм «технологічний» [59, с. 9]. В інтерпретації автора дисертації, під «гносеологічним лібералізмом» слід розуміти певний тип світогляду і, більш конкретно, – носіїв ліберального ціннісного коду. «Онтологічний лібералізм» – це практичний прояв ліберальної гносеології політичних спільнот країн її «цивілізаційного хартленду» (переважно –

Великої Британії та США). В свою чергу, «лібералізм технологічний» – це політичні системи, які функціонують в парадигмальних межах ліберального проекту і є складовою предметного поля даної дисертації. Процесом еманации ідеологічної системи лібералізму, який проходить три названих вище етапи (гносеологічний, онтологічний та технологічний), слід вважати лібералізацію.

З точки зору автора дисертації, процес лібералізації, вочевидь, не слід ототожнювати із наближеним до нього, але не аналогічним за змістом, процесом демократизації. Лібералізація, як раціоналізація управління, але не як усунення держави із життя соціуму, означає, окрім іншого, встановлення чітких меж інституційного втручання у функціонування громадських структур; детальну регламентацію взаємних обов'язків держави та громадянина (конституціоналізм); визначення константних правил горизонтального та вертикального різновидів соціальної інтерації тощо. З точки зору дисертанта, процес лібералізації за основними своїми параметрами найбільше наближений до сутності феномену модернізації, аніж демократизації. Ця теза повністю ґрунтується на формулі модернізації, запропонованої свого часу Р. Бенедіксом: «Модернізація – це тип соціальних змін, укорінений в англійській індустріальній та політичній французькій революціях. Він полягає в економічному та політичному прогресі окремих суспільств – першовідкривачів та наступних змінах у суспільствах, які відстають» [Цит. за: 148, с. 15]. Відповідно, за аналогією до марксистської концепції про «ешелони суспільного розвитку», можна припустити існування суспільств «першого ешелону лібералізації» (країни англо-американської політичної культури); другого її «ешелону» – країни континентальної Західної Європи і, нарешті, третього «ешелону» – пострадянські політії та держави «неєвропейської ойкумени». Дисертант усвідомлює той факт, що процес поширення лібералізму за межі його цивілізаційного осереддя не призводив до створення «ідеалтипових» політичних систем. Навпаки, доводиться констатувати розповсюджену практику створення певних

метисних моделей облаштування сфери Політичного, які лише в певній мірі відповідали та відповідають висхідній парадигмі.

На підставі наведеної вище констатації, закономірно постає питання: «Із чого складається мінімальний набір атрибутів, наявність яких дозволяє кваліфікувати політичну систему як ліберальну (чи, у компромісному варіанті, – ліберально-демократичну), або, принаймні, орієнтовану на еволюцію в даному напрямку?» [59, с. 14].

У суто технологічному плані, відповідь на це питання потенційно здатний надати класичний системний підхід до аналізу сфери політичного життя, який, власне, і складає осереддя методології даного дисертаційного дослідження.

З точки зору фундатора системного підходу в політології – Д. Істона, політичне життя в ліберальних режимах представляє собою «відкриту систему», що, й обумовлює її особливу адаптивну міцність: «Той факт, що деякі політичні системи виживають, незважаючи на вплив середовища, означає, що вони наділені здатністю реагувати на подразнюючі імпульси і, таким чином, адаптуватися до умов, які змінюються» [55, с. 197]. Для того, щоб підтримувати свою адаптивну властивість, природа політичної системи повинна відповідати принципам комплексності, цілісності, внутрішньої несуперечливості, синергії тощо: «Природними вимогами, яким повинна відповідати сукупність елементів (політичної системи – І. В. Телилим) – є повнота та належність до єдиного ряду. Окрім цього, кожен елемент політичної системи повинен бути причетним до політичної влади – інтегративного атрибуту цієї системи» [149, с. 85-86]. Очевидно, що адаптивність політичної системи залежить не лише від вдалого структурного дизайну. Важливою умовою для її ефективності є внутрішня гнучкість та здатність до реформування. Дійсно, як зазначають російські дослідники А. Давидов та А. Чураков, в процесі функціонування в соціальних системах відбувається виникнення та зникнення окремих елементів, атрибутів та відносин [36, с. 115]. Варто зазначити, що до такої внутрішньої динаміки

більш пристосовані саме ліберальні політичні системи, які, як це вже зазначалося в попередньому підрозділі, є інституційним виміром інноваційності та емансипації суспільства.

Якщо громадянське суспільство, у тлумаченні прийнятому дисертантом, можна визначити як «зовнішнє», по відношенню до політичної системи ліберального типу, середовище, то формальні та неформальні зв'язки між інституційними та неінституційними акторами, оформлені у вигляді специфічної соціальної мережі всередині самої системи, слід характеризувати як її «внутрішнє» середовище [3, с. 156]. Саме в цьому «внутрішньому» середовищі формуються та реалізуються унікальні практики політичної комунікації, які мають класичну, за своєю будовою, структуру (комунікатор, повідомлення, канал, комунікант, реакція та зворотній зв'язок) [133, с. 10]. За Р. Шварценбергом, політична комунікація – процес передачі інформації, завдяки якому вона циркулює від однієї частини політичної системи до іншої і між політичною системою і зовнішнім соціальним середовищем. Триває безперервний процес обміну інформацією між індивідами та інститутами на макро–, мезо– та мікрорівнях політичної системи [133, с. 7]. Поряд із цим, унікальність комунікативних процесів всередині політичної системи (в тому числі, і політичної системи ліберального типу) полягає в тому, що в них зберігається значний сектор «позасистемної політики» як сукупності девіантних/конвенційних інтеракцій, «закритих» для «звичайних» суб'єктів. Йдеться про діяльність спецслужб, ситуації «надзвичайного стану», явища корупції, взаємозв'язки мафіозних структур та урядових посадовців тощо [3, с. 152].

Як це переконливо довів Т. Парсонс, політична система перебуває у взаємодії з духовною та економічною підсистемами. Ліберальна політична система націлена на встановлення динамічної рівноваги між вимогами і підтримкою (імпульсами, що надходять від соціуму) та власними рішеннями й санкціями, за допомогою яких вона розподіляє цінності в суспільстві [49, с. 330]. Користуючись понятійним інструментарієм Д. Істона, ці ефекти

організаційної діяльності, що переносяться через кордони однієї системи (в нашому випадку – політичної) на деякі інші підсистеми, поряд із зворотними трансакціями, відповідно позначаються функціями «входу» та «виходу» (input – output functions) [55, с. 203]. Як зазначає американський дослідник: «Виходи» не лише впливають на оточення політичної системи, але й дозволяють визначати й корегувати в кожному новому циклі взаємодії відповідні «входи» системи. Внаслідок цього, утворюється контур зворотного зв'язку, який відіграє важливу роль в поясненні процесів, що допомагають системі впоратися зі стресами» [55, с. 204]. За допомогою цього зворотного зв'язку політична система суспільства «вбудовується» до просторово-часового континууму, що, в свою чергу, дозволяє їй використовувати власний попередній та сьогоденний досвід для вдосконалення своєї діяльності в майбутньому [55, с. 204].

Евристична значущість концепції політичної системи суспільства, запропонованої Д. Істоном, її максимальна наближеність до загального розуміння сутності кібернетичних систем, стимулювали виникнення спроб використати під час аналізу співвідношення функцій «входу – виходу» деяких математичних операцій: векторної алгебри, алгебри комплексних чисел, матричної алгебри тощо. Але, за визнанням прихильників подібної «соціометрії», математичний інструментарій виявився «не зовсім адекватним» для досягнення цієї мети [36, с. 115]. Таким чином, і сьогодні у вивченні функцій політичної системи суспільства зберігається, на жаль, домінування описових методів, а баланс співвідношення «входу – виходу» визначається емпірично.

Визнаючи високу пізнавальну ефективність системного підходу до визначення загальних принципів функціонування управлінських структур суспільства, слід враховувати, поряд із цим, і те, що він характеризується високим ступенем теоретичної абстракції. На противагу цьому, наукове дослідження, спрямоване на виявлення сутнісних характеристик реального політичного феномену, зануреного у не менш реальне соціальне середовище,

потребує здійснення логічної операції сходження від абстрактного до конкретного. Ця вимога вирішується за допомогою включення до методологічного інструментарію дослідження структурно-функціонального підходу. Саме він надає змогу подолати недоліки абстрактного теоретизування та розкрити «чорну скриню» політичної системи, перетворивши її у сприйнятті дослідника на механізм реальної політики.

Враховуючи наведені міркування, основними кластерами структурно-функціонального аналізу, здійснюваного в межах пропонованої роботи, поставатимуть політичні інститути – складові єдиної політичної системи суспільства, які пов'язані з нею відносинами частини й цілого. Варто визнати, що вибір на користь інститутів, зроблений дисертантом, не є радикальною методологічною інновацією. В сучасному суспільствознавстві із другої половини минулого століття вже склалася наукова традиція, яка сповідує своєрідну «філософію інститутів». Провідні позиції тут посідає добре відомий неінституціоналізм. Один із фундаторів цього напрямку – Д. Норт – визначав інститут, як «обмеження, створені людиною, які структурують політичну, економічну та соціальну взаємодію» [67]. Якщо прийняти за основу таке тлумачення сутності соціального інституту, то і саму політичну систему можна визначити як «сукупність діючих інститутів, що сформувалися в певному історичному, соціальному та політичному контекстах, як актори, інтегровані в більш чи менш стабільну систему законів, організацій і відрегульованих відносин» [101, с. 29]. Таким чином, політична система, постаючи як «суперінститут», контролює усталені типи і форми соціальних практик (з яких, власне, й складається суспільне життя), забезпечує міцність зв'язків та відносин в межах єдиної соціальної організації суспільства тощо. Такою, що заслуговує на увагу, є інтерпретація англо-американських соціологів – апологетів психологічної та етичної аргументації, згідно з якою соціальні інститути постають механізмами інкорпорації до свідомості людини раціоналістичних настанов та норм поведінки в соціумі [32, с. 15]. Перед нами – класичне ліберальне тлумачення

основної функції ієрархії управлінських та контрольних структур – корекція «недосконалої» природи людини у відповідності до моделі «бажаного» соціального устрою.

Питання щодо функціонального навантаження та алгоритмів діяльності політичних інститутів є надзвичайно дискусійними в сучасному суспільствознавстві. Але, беззаперечним є той факт, що функції політичного інституту можуть бути зовнішніми – по відношенню до політичної системи, елементом якої він, власне, й є, і внутрішніми. Остання опція активізується тоді, коли інститут спрямований на організацію дій та регулювання соціальних зв'язків свого персоналу. Як правило, політичні інститути – поліфункціональні. Ця поліфункціональність визначається, з одного боку, сукупністю доручених інституту соціальних завдань, а з іншого – його власною логікою їхньої реалізації [32, с. 17].

З позицій теорії раціонального вибору, алгоритм функціонування політичних інститутів тлумачиться як цілераціональні дії, спрямовані на досягнення стану рівноваги або гомеостазу із внутрішнім та зовнішнім середовищем політичної системи суспільства [95, с. 6]. І якщо внутрішній гомеостаз розглядається як свідчення ефективного інституційного дизайну політичної системи, то гомеостаз зовнішній є гарантією високої адаптивної здатності управлінської ієрархії та соціальної системи в цілому. Але, з точки зору дисертанта, стани внутрішнього та зовнішнього гомеостазу є радше винятком, аніж сталим атрибутом сучасних політичних інститутів. Пояснюється це, по-перше, дисонансом, який неминуче виникає у взаємодії консервативних за своєю природою політичних інститутів, та схильним до інновацій соціальним середовищем.

По-друге, слід брати до уваги також і неочікувані наслідки минулих рішень (своєрідний різновид «внутрішнього» path dependency політичної системи), які порушують бажану рівновагу [86, с. 95]. Це зауваження ще раз підкреслює цінність інституційного виміру політологічного аналізу. Саме він дозволяє побачити багатоваріантність алгоритмів функціонування політичної

системи суспільства, в тому числі, – й її інерційність. Позитивним моментом тут є також і те, що, завдяки прийнятій пояснювальній схемі, інститути визначаються як формоутворення, які, постаючи, з одного боку, усталеними артефактами, з іншого боку, є історично мінливими явищами. Саме завдяки своїй діалектичній природі, вони, системно об'єднані, здатні регулювати та організовувати діяльність людей як представників різних соціальних спільнот, підтримуючи зв'язки процесів горизонтальної і вертикальної інтеракції [32, с. 15-16].

Окрім традиційних для суспільствознавства інститутів, які є «політичними» за своєю суттю (інститути президентства, парламентаризму, судочинства тощо), до складу політичної системи суспільства входять і ті структури, які, з причини своєї «нематеріальності», виявляються інструментарієм академічної науки із надзвичайними труднощами. Але, важливість їхнього врахування під час політологічного аналізу стає наочною, якщо прийняти за основу концепцію італійського соціолога К. Панунзіо. З його точки зору, до складу «суперсоціального» інституту – політичної системи суспільства – входять чотири підсистеми:

1. Підсистема символічних та утилітарних інструментів. До цієї підсистеми слід зараховувати «традиційні» політичні інститути й те, що прийнято позначати концептом «політична ідеологія»;

2. Підсистема договірних та примусових асоціацій (політичні партії, елітарні угруповання, регіональні та етнічні клани тощо). Врахування цієї складової підтверджує той факт, що в сучасних умовах межі політичної системи суспільства не збігаються у багатьох випадках із «кордонами» публічних управлінських інститутів;

3. Підсистема звичаїв, традицій та правил поведінки. Внутрішньо елітарний поведінковий код, зазвичай, погано фіксується методами класичної соціології та політології, проте, його вплив на характер функціонування політичної системи суспільства є незаперечним;

4. Підсистема ідей, вірувань, ідеалів. Ця складова є чи не найважливішою у поясненні трансформаційних процесів (або їхньої відсутності), від яких залежить ступінь адекватності управлінських інститутів тим запитам, що надходять від суспільства [32, с. 16].

Центральна проблема пропонованої дисертації логічно сприяє постановці ще одного важливого питання: «Як створити такі інститути, в межах яких можна було б ефективно поєднувати індивідуальні інтенції з колективним вибором?» [67]. Західна аналітична традиція, яка походить своїм корінням з наукового спадку М.Вебера, підкреслює елементи «штучності», або соціальної інженерії в творенні політичних інститутів. Останні розглядаються як конструкти, що склалися в результаті послідовно проведеної людьми об'єктивації їхніх поглядів, щодо сутності реальності [64, с. 17]. Очевидно, що при конструюванні цих інститутів, їхніми творцями до уваги беруться, зазвичай, наступні елементи:

1. Мета;
2. Функції;
3. Заклади;
4. Засоби досягнення мети;
5. Соціальні санкції [32, с. 16].

Але таке уявлення про висхідну «раціональність» природи політичних інститутів нагадує вчення ранніх лібералів про суспільний договір, який, начебто, й був відправним моментом започаткування держави. Сумніви з приводу доцільності абсолютизації соціального конструктивізму в поясненні походження політичних інститутів можна знайти, зокрема, і в концепції вітчизняної дослідниці М. Кармазіної. Намагаючись розрізнити поняття «інститут» та «інституція», вона зазначає, що: «Говорячи, наприклад, про «інститут президентства», маємо на увазі, найперше, інституцію – традицію мати керівника, якому суспільство довіряє...» [64, с. 17]. Орієнтуючись, очевидно, на тезу неоінституціоналістів про залежність будь-якої соціальної структури від пройденого нею історичного шляху («path dependency»),

дослідниця наголошує й на історичності, як на важливій характеристиці політичного інституту [64, с. 19]. Ще далі йдуть представники соціологічного напрямку неоінституціоналізму (Б. Ротстайн). На їх глибоке переконання, інститути творять чи соціально конструюють типи своїх акторів, їх атрибутику, бачення реальності та пріоритети діяльності [67]. Це твердження не лише добре кореспондується із 3 та 4 пунктами схеми К. Панунзіо, але й переконливо свідчить на користь того, що політична система не лише штучна, артефактна структура, а живий організм із власною логікою функціонування, іноді – конфліктною по відношенню до логік інших соціальних підсистем.

Релевантною, по відношенню до всіх зазначених позицій, є, з точки зору дисертанта, концепція російського дослідника В. Д. Нечаєва. Він стверджує, що інститути (в тому числі, і політичні) є результатом людської діяльності, яка, в свою чергу, обмежена ресурсами, інформаційними масивами та когнітивними структурами. В ролі джерел інституційних змін В. Д. Нечаєв пропонує називати:

1. Випадкові та непередбачені обставини;
2. Технологічні інновації та демографічні зсуви;
3. Стратегічні дії політичних акторів;
4. Еволюційні механізми, які призводять до закріплення інститутів, що оптимально відповідають потребам історичного розвитку та функціонуванню соціальної системи [95, с. 6].

Проаналізовані автором дисертації дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців створюють достатню аргументативну базу для висновку про те, що реальний зміст моделі облаштування сфери Політичного, яка відтворюється у конкретному суспільстві, залежить не лише від результатів цілеспрямованих стратегій анонімних управлінських структур, але й від наслідків кооперативних ефектів взаємодії індивідів та інститутів, включених до конкретних соціокультурних умов [81, с. 67]. Усвідомлюючи це, сучасні прихильники неоінституційної методології спираються у своїх

дослідженнях на принцип «методологічного індивідуалізму». Останній визнає реально діючими учасниками соціального процесу не групи чи організації, а індивідів. Згідно з цим принципом, колективні спільноти (наприклад, держава) не мають самостійного існування, відокремленого від його членів, а тому повинні пояснюватися з точки зору, так званої, цілеспрямованої індивідуальної поведінки. Завдяки такому імперативу, в центрі уваги неоінституціоналістів опиняються відносини, які складаються всередині організацій, тоді як в неокласичній теорії будь-які організації розглядалися як тривіальна «чорна скриня», всередину якої вони не намагалися зазирнути [67].

Вочевидь, такі інновації в методології інституційного аналізу були значним чином стимульовані біхевіористичною революцією в західній науці. Акцентуючи основну увагу на «функціях входу» політичної системи суспільства, адепти біхевіоризму здійснили відхід від нормативності юридичних наук та поставили на порядок денний питання про необхідність вивчення психологічних компонентів політичної влади як визначального атрибуту ієрархії управлінських інститутів [89, с. 84; 95, с. 11]. В результаті, політична система почала тлумачитися не лише як організаційний вимір політичного життя, але й як специфічний прояв особливостей свідомості, ідейних орієнтацій, світобачення її функціонерів тощо [58, с. 8].

Не абсолютизуючи принципів методології неоінституціоналізму та біхевіоризму, автор дисертації вважає за доцільне обрання агентивно-центрованої стратегії здійснення інституційного аналізу. Таким чином, традиційний структурно-функціональний підхід, в інтерпретації дисертанта, постає як сполучення агентивних та структурних принципів дослідження політичної системи суспільства. Як зазначає С. П. Перегудов, під «агентивною» компонентою політичного життя слід розуміти суб'єктів прийняття найбільш відповідальних рішень. В свою чергу, під «структурною» компонентою варто розуміти інститути політичної системи, починаючи від партій та груп інтересу і, завершуючи, органами

представницької та виконавчої влади [104, с. 34]. Враховуючи провідну роль амбіційних політичних лідерів в новітніх політичних процесах, що розгортаються в Україні, агентивно-центрована стратегія дослідження виглядає евристично виправданою.

Включення агентивно-орієнтованого структурно-функціонального підходу до аналітичних процедур пропонованої дисертації, дає можливість її авторові урізноманітнити джерела отримання необхідної інформації завдяки використанню аналізу впливу символічних матриць і кодів на діяльність професійних суб'єктів політики.

Як зазначають прихильники теорії раціонального вибору, переважна більшість політичних стратегій цілком зумовлена намаганням індивідів максимально збільшити власне матеріальне благополуччя [140, с. 40]. Проте, модель раціонального індивіда мало що дає в поясненні інституційних змін, принаймні тих із них, які є результатом політичної діяльності. З точки зору російського дослідника В.Нечаєва, вони повинні бути доповнені моделлю індивіда, стимульованого до дій логікою відповідності власної активності більш широкому розумінню соціального сенсу політики. Таким чином, під час пояснення інституційних змін необхідно враховувати еволюцію ідей, концепцій, теорій, які й визначають цю «логіку відповідності» [95, с. 7].

За визнанням К. Завершинського, дослідження впливу символічних структур (згаданих вже вище комплексів ідей, теорій та концепцій) на динаміку політичних інститутів – один із перспективних та динамічних напрямків сучасної політичної науки [47, с. 39]. Політичне значення різноманітних «символів», «вірувань» та інших культурних чинників визначається їхньою здібністю до «матеріалізації» у формальних і неформальних інститутах та організаціях, що визначають зміст і детермінують спрямованість соціальних процесів [47, с. 41].

Не даремно історичний інституціоналізм робить наголос на «колективних» властивостях ідей і розглядає їх як «політичні парадигми», що засвоюються акторами в процесі соціалізації [87, с. 96]. Дж. Голдштейн та

Р. Кохейн вважають, що ідеї, по-перше, виступають у ролі своєрідних «дорожніх карт», які спрямовують акторів у виборі стратегії реалізації інтересів та допомагають вирішувати проблему неповноти інформації. По-друге, каузальні уявлення, принаймні, частково знімають проблему невизначеності, детермінують паттерни досягнення поставлених цілей. Переконання – принципи надають вчинкам морального забарвлення, і, відтак, стимулюють політичних акторів до більш рішучих дій, навіть за умов відсутності більш-менш достовірного розрахунку наслідків управлінських вчинків [87, с. 96].

Концепт «ідея» у сучасній науці найчастіше асоціюється із відносно несуперечливими формами організації свідомості. І хоч ідеї завжди мають відверто індивідуальну «локалізацію», вони є також і вкоріненими у соціальному середовищі [87, с. 93].

Як правило, досліджуючи ефекти, породжені соціальною об'єктивацією ідей, дослідники концентрують увагу на одній з двох можливих функцій – інноваційній або консервативно – інерційній. Незважаючи на таку чітку теоретичну дихотомію, у свідомості реальних суб'єктів соціально-політичних перетворень одна і та сама ідея може виконувати одночасно дві функції.

Так, по відношенню до проблематики даної дисертації, можна вважати, що саме ідея лібералізму постала як «обрій» політичної трансформації України на початку 1990-х років. Ця ідея, адаптована свідомістю пізньорадянських суверен-комуністів, була одночасно і інноваційною за своєю природою (означала докорінну перебудову формальних інститутів та ресурсів легітимації їхнього владного статусу), і консервативно-інерційною, адже саме радикальне перетворення суспільної власності на приватну гарантувало збереження звичного рівня матеріального добробуту та підтвердження соціального статусу старого – нового правлячого класу.

Варто зазначити також, що ліберальна парадигма облаштування сфери Політичного, взята за основу суспільно-політичних та економічних трансформацій в Україні, виступала одночасно і як соціальний конструктор, і

як соціальний конструкт. В першій своїй іпостасі, зазначена парадигма проявилася внаслідок радикального демонтажу соціальної структури суспільства радянського типу, фундаментальної перебудови алгоритму функціонування держави, зміни орієнтирів духовного розвитку соціуму тощо. Але, у найбільш трагічний спосіб, в українських умовах проявилася друга іпостась лібералізму. Замість сучасної моделі соціал-ліберальної держави чи, принаймні, не менш сучасної моделі неолібералізму зі всіма її етико-гуманістичними імперативами, українському суспільству було нав'язане ретроспективне розуміння лібералізму, більш властиве добі первісного накопичення капіталу XVII-XVIII ст. Внаслідок цього, в універсальній парадигмі лібералізму були активізовані відверто деструктивні опції при одночасному нехтуванні пропонованих нею алгоритмів менш екстенсивного соціального поступу.

Повертаючись до суто методологічних проблем застосування аналізу символічних матриць у дослідженні специфіки функціонування політичної системи суспільства, слід зазначити, що самі «ідеї», як перемінні цього аналізу, важко піддаються операціоналізації. Труднощі з їхньою квантифікацією полягають в тому, щоб досягти такого ступеню об'єктивності дослідження, при якому результат спостережень не залежав би від особистісних уподобань суб'єкту аналізу. Саме тому, під впливом позитивістських та/або марксистських настанов, дослідники досить часто нехтують ідеями на користь принципу економізації теоретичного мислення [87, с. 90]. І саме внаслідок цих причин ідеї рідко включаються до теорій, які описують такі макрополітичні явища чи процеси, як розвиток інститутів, трансформація політичних режимів та систем.

Звісно, не слід абсолютизувати вплив лише символічних матриць на процеси інституційних перетворень та системних змін. Доцільною, в цьому відношенні, є пропозиція О. Малинової щодо інтерпретації символічних матриць у вигляді своєрідного контексту, який задає певні межі для діяльності політичних акторів, але не детермінує їх однозначно [87, с. 97].

Що ж до проблеми складності квантифікації наслідків впливу ідей на процеси функціонування політичних інститутів, то, з точки зору автора дисертації, вона вирішується, принаймні, частково, шляхом звернення до індексів соціальної статистики та, побудованих на їх основі, рейтингів міжнародних аналітичних агентств щодо ефективності політичних систем Сучасності («Індекс людського розвитку», «Індекс розвитку свободи», «Індекс міжнародної конкурентоспроможності» тощо). Як це не важко побачити, всі вони покликані фіксувати ступінь повноти реалізації в діяльності держав трьох ґрунтовних принципів лібералізму: життя, свобода, приватна власність.

Використання методу аналізу символічних матриць дає можливість розглянути під новим кутом зору й еволюцію ліберальної парадигми як певного артефакту людської культури. Згідно з концепцією В. Нечаєва, існує три рівні розвитку артефактів культури:

1. Рівень первинних артефактів (знаряддя праці, системи комунікації, знаки мови тощо);
2. Рівень вторинних артефактів (приписи моралі, норми, звичаї, конституції);
3. Рівень третинних артефактів (політичні та релігійні теорії) [95, с. 8].

На переконання російського дослідника, процес інституційних перетворень можливий лише за умови, якщо йому передувала поява третинних артефактів у відповідній сфері діяльності. Відтворення артефактів саме третього рівня в межах конкретного соціуму дає змогу розширити обрії реальної політики і, відповідно, створити нові чи модифікувати «старі» первинні й вторинні артефакти. Наявність третинних артефактів є, таким чином, необхідною передумовою вибору альтернативних інститутів і появи принципово нових ресурсів для суспільного розвитку [95, с. 9].

Виходячи із такої інтерпретації, лібералізм в європейській історії постає як третинний артефакт наприкінці XVII ст.; як артефакт другого рівня, він матеріалізується в історії великих політичних реформ XVIII – поч. XIX ст.; у

XIX столітті, як результат реформ в сфері економіки та політики, фундаментальних зрушень в масовій культурі, починається європейська історія лібералізму як артефакту першого рівня розвитку.

По відношенню до сучасної України, можна зробити висновок, що лібералізм, як артефакт «третього рівня», присутній у вітчизняному соціокультурному дискурсі, хоч і в дещо трансформованому вигляді. Проте, його переростання в артефакт «другого рівня розвитку» виявилось надзвичайно розтягнуте у часі внаслідок непослідовного і безсистемного характеру соціально-економічного та політичного реформування країни. Найбільше ознак ліберальної парадигми матеріалізовано у формально-інституційному вимірі політичного життя українського суспільства. Відповідно, проявів лібералізму, як артефакту «першого рівня розвитку», в усіх сферах вітчизняного суспільно-політичного організму фіксується обмаль.

Звернення до аналізу символічних матриць в політиці дає змогу використати під час дослідження ліберальної трансформації політичної системи України і специфічну класифікаційну шкалу, запропоновану на початку 1970-х років голландським науковцем Т. Гофстеде. Вона передбачає оцінку політичних систем за п'ятьма параметрами:

1. Дистанція влади;
2. Індивідуалізм/колективізм;
3. Маскулінність/фемінність;
4. Уникнення невизначеності (непередбаченого);
5. Довгострокова/короткострокова орієнтація [24, с. 314].

Ліберальні системи передбачають середні показники у 1, 3 та 4 пунктах і переважання перших складових у 2 та 5 позиціях. Застосування цього «виміру культури» дасть авторові дисертації можливість оцінити ступінь просування інституційного будівництва в країні шляхом лібералізації.

В методологічному арсеналі дисертаційної роботи важливе місце відведене компаративній методиці. Виявлення рівня успішності ліберальних

перетворень в сфері управлінських інститутів України неминує обумовлює не лише побудову моделі ліберальної політичної системи (одна із фундаментальних вимог сучасної компаративістики), але й пошук реальних політичних систем, що будуть визначені «умовно еталонними» та використані як для корекції запропонованого «ідеального типу», так і для з'ясування ступеню відповідності/невідповідності ним вітчизняних трансформаційних процесів (Докладніше про це дивись підрозділ 2.1).

Фундаментальні світоглядні принципи конкретно-історичного підходу були використані автором дисертації у тлумаченні політичної системи суспільства як інтегрованої сукупності управлінських інститутів, діяльність яких розгортається у визначеному соціальною, економічною, демографічною, екологічною, геополітичною кон'юнктурами просторово-часовому континуумі.

Під час реалізації дослідницьких завдань дисертації були використані також і конкретно-наукові методи: метод аналізу статистичних даних, результатів соціологічних опитувань, аналіз змісту офіційних документів органів державної влади України, результати методики експертних оцінок тощо.

Таким чином, методологія даної дисертаційної роботи цілком визначається діалектичною природою феномену, який вивчається, і характеризується дотриманням наукових принципів критичності, комплексності, внутрішньої несуперечливості та верифікованості.

Висновки до першого розділу.

Узагальнюючи виклад матеріалу першого розділу, в цілому, слід зробити наступні висновки:

1. Розвиток проблематики вдосконалення функціонування управлінських інститутів суспільства посідає важливе місце у теоретичній

базі ліберального дискурсу. Пройшовши тривалу еволюцію від перших соціо-філософських концепції доби раннього Модерну до сучасних аналітичних систем, ліберальна парадигма організації діяльності політичних інститутів набула чітко визначеного прикладного змісту.

2. Саме в межах філософської доктрини лібералізму з її акцентуацією на необхідності встановлення «розумної» дистанції між суспільством і державою, були сформовані необхідні передумови для винайдення концепту «політична система суспільства».

3. Методологія дослідження політичної системи суспільства, адекватна складній, діалектичній природі феномену, що вивчається, повинна орієнтуватися на суворе дотримання принципів комплексності, внутрішньої несуперечливості, сцієнтизму та верифікації. Високий рівень евристичної ефективності методологічної бази пропонованого дослідження забезпечується поєднанням аналітичних процедур системного підходу, агентивно-орієнтованих стратегій структурно-функціонального підходу, методу аналізу символічних матриць суб'єктів політики, а також світоглядними принципами конкретно-історичного підходу, інструментарієм політичної компаративістики, комплексом конкретно-наукових методів набуття інформації тощо.

Розділ 2

Ліберально-демократичні політичні системи у постмодерних трансформаційних процесах

2.1 Ліберальна парадигма функціонування політико-управлінських інститутів: практичний вимір

Полісемантичний зміст концепту «лібералізм», підтверджений результатами багатьох спеціалізованих досліджень, є не лише наслідком плюралізму наукових підходів та авторського суб'єктивізму, але й проявом варіативності сценаріїв практичної імплементації його теоретичних постулатів. Аналіз сутності лібералізму як політичного феномену, побудований виключно на техніках емпіричного дослідження, заважає побачити певні спільні для всіх інваріантів його «родини» риси і, таким чином, неминуче призводить до заперечення існування цілісної моделі організації політичної системи суспільства, побудованої за «ліберальним зразком». Проте, якщо абстрагуватися від деяких похідних результатів «симбіозу», проаналізованих у попередніх підрозділах дисертації теоретичних постулатів окремих пояснювальних схем та різноманіття проявів перебігу процесу «наздоганяючої лібералізації», то виявлення сутнісних ознак «чистого типу» ліберальної парадигми політичної системи суспільства не складатиме серйозних труднощів.

З точки зору дисертанта, характерними рисами ліберального проекту організації функціонування всіх спеціалізованих підсистем соціуму є наступні:

1. Схильність до соціального і, врешті – решт, політичного інжинірингу. Як зазначає В. Заблоцький, лібералізм лише на першому етапі свого існування (кінець XVII – початок XIX ст.) виступав у формі доктринально-філософської системи, перетворившись, згодом, на «прикладний», трансформаційний, креативний феномен. Другою його іпостассю на цьому

етапі була відверта спрямованість на деструкцію «ancient regime» – Старого Порядку – інституційних реліктів доби Середньовіччя [46, с. 7]. Враховуючи особливий наголос, зроблений вітчизняним дослідником на конструктивізм / деконструктивізм лібералізму, нижню хронологічну межу активізації цієї опції феномену, що вивчається, слід, очевидно, віднести на сторіччя раніше. Ще у 1787 році О. Гамільтон, фіксуючи початок американської ліберальної революції, написав на перших сторінках свого «Федералісту», що американці мають вирішити перед обличчям усього світу, чи можна створити гарний уряд «продумано, шляхом вибору», чи людство приречене вічно бути іграшкою «випадку» та сили природи [88, с. 7]. Вже у другій половині XVIII ст. з'являється прямий доказ того, що у ліберальній політиці є певна продуманість та експериментальність, що вона передбачає свідомий проект, «побудову» нової спільноти [88, с. 7]. Поряд із цим, помилковим слід вважати сприйняття деякими західними авторами ліберальної моделі суспільства як «культурно стерильної», такої, що є нейтральною по відношенню до питань мови, історії, релігії тощо [66, с. 24]. Насправді, саме на сферу культурних детермінант людського колективного існування й спрямована вся творча сила носіїв ліберального проекту перетворень. Переконливим свідченням на користь цього є зміст символічних матриць суспільно-політичного дискурсу країн «цивілізаційного осереддя» лібералізму – Великої Британії та США. Протягом всього модерного існування Великобританії до розвалу її колоніальної імперії у 60-х роках XX ст., домінуючою колективною міфологемою був конструкт «тягаря білої людини». Його сенс полягав у «цивілізаційному корегуванні» громадянами метрополії – носіями *modus vivendi* «старої доброї Англії» – стилю життя аборигенного населення колоній заради їхнього благополуччя та добробуту.

Ще більш виразно цей соціальний конструктивізм був завжди відчутній у США. Батьки – засновники нової спільноти, завдяки одночасному поєднанню у власному світогляді релігійного фундаменталізму та індивідуалістичного гуманізму, заклали цю дихотомію в ціннісний код

американського суспільства. Попри відсутність жодних згадок про релігійні чи будь-які інші «культурні стандарти» в Конституції Сполучених Штатів, американське суспільство з перших кроків свого існування було не лише відверто індивідуалістично-ліберальним, але й соціально-конформним. Як зазначає С. Хантінгтон, американський протестантизм, як правило, включав у себе уявлення про фундаментальне протистояння Добра та Зла, праведного та грішного. Тому американцям завжди доводилося долати прірву між абсолютистськими стандартами особистої поведінки та колективною природою суспільства [144, с. 119]. На цю дилему американського соціуму, сконструйованого за ранньоліберальним проектом, вказує й Ф. Фукуяма: «Індивідуалізм глибоко вкорінений в політичну доктрину, закладену свого часу в основу Декларації незалежності та Конституції США...Поряд із цим, в країні існує не менш стародавня комунальна традиція, вкорінена в американську релігію та культуру...» [140, с. 442].

Згідно з англосаксонським лібералізмом, обов'язки є похідними від прав, і, більше того, суб'єктом цих прав виступає ізольований та самодостатній індивід. Відповідно, міжособові відносини, у сприйнятті фундаторів американської політичної спільноти, є далекими від природності, вони з'являються лише як засіб досягнення того, до чого люди в природному стані прагнуть, але не можуть дістатися поодиноці. Як наслідок, американська політична система лише формально є світською. Вся система врядування США ґрунтується на релігії та апелює до Вищої Істоти, одночасно посиляючись до суто раціональних імперативів публічного права та свобод особистості. Очевидно, саме сполучення теологічної риторики та секулярних правових механізмів виступає в британському та американському соціумах в ролі своєрідного «амортизатора» негативних складових оспіваного лібералізмом індивідуалізму. Позитивні конотації, що ними наділений концепт «індивідуалізм» в західному дискурсі, Ф. Фукуяма пояснює саме стандартним розумінням християнської совісті як відмови від непідкорення закону чи покаранню в ім'я дотримання вищого закону Божого [140, с. 465].

Світоглядна позиція батьків – засновників, які відверто вірили, що республіка, яку вони творять, зможе вижити лише серед глибоко віруючих індивідів, набула подальшого розвитку в наступних поколіннях американців [144, с. 167]. Проявами такої дихотомічної «релігійно-секулярної» та «індивідуалістично-колективістської» моделі соціуму, стали тривале домінування в американському суспільстві конформістської моделі WASP (білий англосакс протестантської конгрегації) та практика «маккартизму».

В сучасних умовах, обидва соціуму «ліберального хартленду» продовжують демонструвати свою схильність до методики соціального конструктивізму. З точки зору Ж. Дюменіла та Д. Леві, неоліберальну фазу розвитку американського та британського соціумів слід розглядати, зокрема, і як наслідок спланованої акції з реставрації класової структури суспільства. Ефектом неоліберальних перетворень, розпочатих наприкінці 1970-х років в США, стало збільшення частки національного доходу у розпорядженні 1 % найбільш заможних родин (з 2 % у 1978 році до 6 % у 1999 р.). При цьому, співвідношення середньої зарплати топ-менеджерів та найманих працівників в американських корпораціях зросло з 30:1 (на початку 1970-х рр.) до майже 500:1 (на початку 2000 р.). Аналогічні показники спостерігаються і у Великобританії, яка протягом післявоєнних десятиріч пройшла два великих трансформаційних цикли у здійсненні переходу від соціал-реформістської моделі (багато в чому нав'язаної війною) до ліберально-ринкової парадигми розвитку [146, с. 10; 131, с. 183]. Навіть «нові лейбористи» Т. Блера у своїй руйнації домінуючої ролі профспілок більше нагадували політику кабінету М. Тетчер, аніж дії уряду К. Етлі. Як наслідок, сучасне британське суспільство представляє собою мікст ліберальних інститутів та старовинних культурних традицій. Схильність британських реформаторів до поміркованих перетворень та їхня толерантність до політичних традицій, які, власне, й закріплювали *status quo* для еліти, були не лише сприятливими для ліберальних політичних інститутів, але й зберегли у майже незміненому

вигляді культуру вищих прошарків суспільства [140, с. 223]. Вражаючим для свідомості новочасного ліберала може бути той факт, що, наприклад, більша частка нерухомого майна на території Британських островів належить прямим нащадкам феодальної знаті.

Таким чином, неоліберальні перетворення постали цілком раціональними заходами, які забезпечили повернення західних соціумів до «звичного» стану речей, коли меритократичні еліти не лише контролюють сферу прийняття рішень, але й отримують матеріальне підтвердження свого пануючого статусу – відповідну винагороду за «особливий» внесок у суспільному розподілі праці.

Закономірним постає питання, чому такі реформи не призвели до серйозного соціального напруження чи, взагалі, – вибуху деструктивної енергії фрустрованих індивідів та їхніх груп? З точки зору дисертанта, відповідь на це питання, знов – таки, міститься в природі «спроєктованих» політичних спільнот. Як зазначає Г. Рормозер, ліберальна держава функціонує лише за умови того, що між громадянами існує консенсус по відношенню до принципів права та його тлумаченні у відповідності до закону: «Без консенсусу ліберальне суспільство не виживе. Консенсус потрібен у визнанні права і в тому, що кожен громадянин дотримується самодисципліни, користуючись своїми правами в межах закону» [122, с. 28]. Позицію німецького дослідника конкретизує британський фахівець в галузі конституційного права Т. Аллан: «Функціонування авторитетної правової системи залежить від балансу взаємних відповідальностей – уряду щодо громадян і громадян щодо уряду... З ліберальної або конституційної перспективи, правові системи, котрі не здатні забезпечити собі підтримку власних громадян, вважатимуться хибними – такими, що не відповідають ідеалу, до якого намагаються наблизитися» [4, с. 81]. Сутність цього «консенсусу» громадянина та держави було остаточно визначено ще за часів А. де Токвіля, коли стало зрозумілим, що в модерну добу основна суперечка політичного розвитку полягатиме не між аристократією та демократією, а між

демократією, яка здатна забезпечити порядок та мораль, і демократією, яка не захищає дисципліну та позбавлена параметрів стабільності [52, с. 156]. Йдеться про певний різновид «суспільного договору», укладеного між автономними «звичайними» громадянами та «політично обізнаною» елітою. Перші зобов'язуються плідно працювати в економічній площині, забезпечуючи власний матеріальний добробут і наповнення бюджету, а другі беруть на себе зобов'язання високоефективного державного менеджменту, гарантуючи бажаний політичний лад та отримуючи за це відповідну «компенсацію». Таким чином, ані британський, ані американський ліберальні суспільні «проекти» не є чимось радикально екзогенним для європейської політичної традиції. По-суті, перед нами лише послідовна реалізація філософської доктрини «спеціалізованої держави» платонізму та неоплатонізму, вчення про діалектичний зв'язок «граду мирського» та «граду Божого», яка була здійснена у відносно ізольованих (і тому – захищених від зовнішніх впливів) соціумах.

Звісно, що така угода про розподіл сфер відповідальності не означає повне невтручання політичного класу та створених ним державних інститутів у життя суспільства. Навпаки, і у Великобританії (в меншому ступені), і в США (більш масштабно), фіксується сталий «інтерес» держави у досягненні добровільного підпорядкування громадян правилам гри, які, власне, ця держава й продукує [4, с. 113]. Вказана особливість підтверджує статус зазначених політичних спільнот як «взірців» соціального конструктивізму [61, с. 236]. На думку вітчизняного політолога В. Карасьова, гарантії непорушності висхідного консенсусу щодо права американської еліти здійснювати систематичну «корекцію» підвладного соціуму, можна знайти, зокрема, в конституційному дизайні США: «Конституція – це, по-перше, механізм політичної координації, який визначає загальний тип держави і коротко окреслює засоби, за допомогою яких громадяни примушують державу діяти у ролі їх уповноваженого, і, по-друге, цілісна

сукупність суспільних правил і норм, що визнаються суспільством і громадянами як даність...» [62, с. 275].

2. Наявність розмежування між компетенцією держави та прерогативами громадянського суспільства. На відміну від інших форм інституційного панування, ліберальна політична система має більш обмежену концепцію «суспільного простору», у межах якого має бути виражена домінуюча доктрина суспільного блага, і більш широку концепцію «приватної» сфери самовизначення індивідів. Ця «обмеженість» поля функціонування держави змушує її вдаватися до більш гнучких, аніж тривіальний примус та репресії, засобів врядування («soft power»). Попри те, що дискусії щодо демаркації існування «політичної» держави та «громадянського» суспільства властиві й сучасному інтелектуальному середовищу (неокласики та кейнсіанці), сама ідея такого розмежування є для ліберального проекту константною.

Ще Е. Берк, звертаючись до аналізу культурних чинників політичного розвитку, незважаючи на цивілізаційну спорідненість мешканців Об'єднаного Королівства та північноамериканських колоній, протиставляв острах, благоговіння, почуття обов'язку та поваги, які відчували англійці по відношенню до політичної та релігійної влад, та «ярий дух свободи», властивий американцям. Цей висновок періоду раннього Модерну підтвердило всесвітнє опитування 1990 року, проведене серед мешканців 42 країн. Респондентам пропонувалося оцінити за десятибальною шкалою ступінь залежності життєвого успіху від діяльності конкретної людини та держави, громадянином якої вона є. Згідно з опитуванням, американці отримали найвищий бал за індивідуалізмом, найнижчий бал був у японців, а британці посіли четверте місце, пропустивши вперед не лише громадян США, але й французів та німців [144, с. 120-121]. Як зазначає Ф. Фукуяма, у американців дійсно існує тривала анти – державницька традиція. Про це свідчить і менший, у порівнянні зі всіма країнами Європи, державний сектор економіки: «Стверджуючи, що відчувають сильну недовіру до «великого уряду», вони добре вміють створювати і підтримувати життєдіяльність

великих та згуртованих приватних структур» [140, с. 93]. Реалізований на американському культурному бекграунді, центральний постулат лібералізму щодо встановлення балансу між сферами суспільних та особистих інтересів знаходить своє закріплення і в Конституції США, яка заперечує втручання національного уряду в думки або ідеї громадян [30, с. 211]. Такий підхід передбачає повну ідеологічну свободу індивідів, стимулюючи їх до розвитку незалежного та раціонального мислення, оберігаючи демократію від авторитарних інтенцій держави. Як зазначає Т. Аллан, «первісним завданням конституційної справедливості є захист особи і від громадського упередження, і від ворожості урядовців» [4, с. 173-174]. Американське законодавство, закріплюючи наявність кордону не лише між суспільством і державою, але й між індивідом та суспільними групами, не регулює більшість взаємин між людьми, орієнтуючись лише на ту, досить вузьку, область, в якій конфлікти не залагоджуються автоматично у відповідності до неписаних концепцій правоти [4, с. 67]. Для порівняння: у конституціях більшості європейських країн, окрім перелічених прав, завжди присутні й статті, написані в дусі Всесвітньої декларації прав людини. Вони стверджують наявність обов'язку кожної людини перед суспільством. Американське ж законодавство не закріплює навіть такого обов'язку, як не залишення людини у небезпеці [140, с. 515].

Але, при більш детальному дослідженні, виявляється, що, традиційна для американського політичного дискурсу, принципіальна дилема ліберальної спільноти – протистояння між свободою суспільства та авторитетом держави – вирішується у дуже незвичний спосіб. Ця «незвичність», з огляду на імперативність веберівської вимоги щодо обов'язкової наявності професійної автономії бюрократичного апарату та контролем, здійснюваним над ним «нейтральним» громадянським суспільством, полягає в тому, що в США як сталий тренд спостерігається ротація вищих управлінців між державою та бізнесом [86, с. 94]. Ця ротація не лише забезпечує єдність інтересів та взаєморозуміння бізнесу і держави, але й занурює їх в єдиний кадровий

простір. Головним механізмом такого єднання є аналітична спільнота, що виросла з антикризових підрозділів корпорацій, змушених вирішувати проблеми спочатку на рівні окремих підприємств, потім – галузей, а, з часів Великої депресії, – всієї країни [39, с. 136]. Таким чином, рішення, які реалізуються державним апаратом, розробляються за кошти корпорацій, за допомогою комерційних технологій управління та з комерційною ефективністю, що, в свою чергу, підвищує коефіцієнт корисної дії держави [39, с. 137]. Відповідно до наведених даних, аксіоматичного значення набуває теза С. Хантінгтона про те, що зв'язок між державою та суспільством в ліберальних політиях має діалектичний характер, а не характер взаємного доповнення: «В США стабільність державних інститутів створила можливості для швидкого прогресу суспільства, а швидкий розвиток суспільства сприяв спадковості та стабільності в сфері державного управління» [145, с. 143]. Цей висновок підтверджують також історики економічного розвитку, в тому числі й Д. Норт та Р. Томас, коли стверджують, що створення стабільної системи прав власності постало вирішальною передумовою індустріалізації та зростання політичної могутності спочатку Великої Британії, а згодом і США [140, с. 111].

3. Легітимність правління та суверенітет суб'єктів влади. Цю «родову» ознаку ліберальної парадигми облаштування політичної системи суспільства американський політолог С. Хантінгтон виводить з так званої «конституції Тюдорів» (к. XVI – початок XVII століть). Своєрідними складовими цього неписаного кодексу були положення про домінування закону над діями уряду; про поєднання виконавчих, законодавчих та судових функцій в сфері компетенції держави; про розподіл влади між різними управлінськими органами; про відносну силу законодавчої та виконавчої влади; про парламентарний тип правління, відповідальність законодавців перед їхніми виборцями; про систему парламентських комісій тощо [144, с. 106]. У сучасних умовах цю складну формулу можна звести до двох засадничих елементів – конституціоналізму та розподілу влади.

Конституціоналізм виходить далеко за межі тривіальної наявності конституції. Він базується на ідеї обмеження політичних сил задля захисту громадян від необ'єктивних законів, орієнтує на формування уряду, відповідального за власні дії тощо [14, с. 33]. Це прийняття фундаментальних цінностей, визнаних у статусі норми правління, творить передумови для існування певної управлінської парадигми, в основу якої закладена ліберальна концепція обіпертого на закон врядування. Цей «легалізм» забезпечує законодавствам різних країн загальну подібність, паралелізм їхнього характеру або, навіть, «майже наскрізну єдність» [4, с. 13]. Саме з послідовною реалізацією принципу конституціоналізму безпосередньо пов'язане існування згаданого дисертантом соціального консенсусу, на якому ґрунтується вся ліберальна політична спільнота, і який «освячує» право еліти на здійснення політики соціального інжинірингу. Як зазначає Т. Аллан, критерій справедливості повинен поставати не з якоїсь конкретної теорії, виведеної з абстрактної політичної філософії, а залежати від принципів, визнаних конституційними в межах конкретного суспільного ладу [4, с. 34].

Дієвість конституціоналізму безпосередньо залежить від наявності органів конституційного нагляду. Він може виконуватися або спеціально створеним для цієї мети Конституційним судом (як у більшості європейських країн), або питання про відповідність конкретної правової норми «стандартним уявленням про належне» вирішуватиме будь-який суд із правом остаточного вердикту з боку вищої судової інстанції країни – практика, прийнята в США, Канаді та деяких інших країнах [58, с. 47]. Але, у будь-якому випадку, судові інстанції, наділені відповідними повноваженнями, у своїй діяльності повинні орієнтуватися на дотримання загальнодержавної концепції справедливого врядування, підтверджувати верховенство цілісного й узгодженого корпусу загального права, в основу якого покладено фундаментальні принципи легітимного правління [4, с. 29-55]. Така константна орієнтація органів конституційного нагляду на встановлені консенсусним шляхом принципи суспільного блага є своєрідною запорукою

уникання феноменів правового ідеалізму та позитивізму, які, на жаль, мають місце у практиці судових систем деяких країн [112, с. 572].

Цілком природно, що одним із важливих елементів конституціоналізму є конституція. Польський дослідник Т. Жиро називає її одним із найстабільніших елементів «проекту Просвітництва», який апріорі орієнтований на захист громадянських прав та свобод – «джерело натхнення для створення політичної спільноти» [44, с. 321]. Лише з огляду на конституцію як певну цілісність (включно із правами та свободами, що становлять ядро верховенства права), складається реальна можливість визначення легітимного співвідношення законодавчої мети та ефекту її здійснення, який позначиться на членах політичної спільноти [4, с. 181]. Як зазначає Т. Жиро, сучасна конституційна практика вказує на широке розповсюдження типу писаної конституції – єдиного документу, в якому знаходить своє втілення верховне право народу. Поряд із цим, він вказує на збереження традиції прецедентного права у Великобританії, що пояснює, знов – таки, наявністю непорушного суспільного консенсусу по відношенню до фундаментальних політичних принципів [44, с. 318]. Глибока вкоріненість цього суспільного консенсусу щодо цінності «належного врядування» ілюструється багатьма дослідниками спробами встановити конституційний принцип правління в одному з фундаментальних пам'ятників британського законодавства – Великій хартії вольностей 1215 р. [144, с. 118].

Одними з перших шляхом конституційного закріплення принципів легітимного правління та визначення суверенітету суб'єктів влади пройшли засновники американської політичної спільноти. Згідно з «Декларацією незалежності», самоочевидним є те, що кожна людина наділена певними невід'ємними правами і що уряд започаткований серед людей задля забезпечення цих прав [140, с. 461]. Легалістський формалізм, претензії на універсальність у застосуванні, безкомпромісність американської «мови права» ґрунтуються на переконанні в тому, що у будь-якого уряду є лише одна мета – оберігати сферу автономії самодостатньої особистості, сферу

задоволення її природних прав тощо. Не даремно американський «Біль про права» захищає принцип «правління шляхом згоди тих, ким правлять». Він став коренем всієї розгалуженої системи законодавства США і визнаним базисом легітимної політичної влади [4, с. 116; 140, с. 516]. Фінальною точкою у ствердженні американського конституціоналізму став закон 1803 року, в якому був сформульований принцип пріоритету конституції над іншими юридичними актами [44, с. 309]. Для порівняння, в країнах континентальної Європи ієрархічна система права, в межах якої конституція визнається вищим нормативним актом по відношенню до інших зразків законодавчої творчості, була закріплена лише на початку ХХ століття зусиллями «Віденської школи права» [44, с. 309-310].

Визнаючи високу практичну дієвість ліберальної концепції політичного ладу, важко не погодитися з П. Мананом в тому, що вона сповнена смертельних небезпек для свобод громадян. Справді, як про це переконливо свідчить політичний досвід багатьох країн; розподіл повноважень між гілками влади хоч і позбавляє державних службовців можливості довільно вигадувати нові правила й, таким чином, підпорядковувати собі дії інших громадян, але не створює стовідсоткових гарантій проти того, щоб, наприклад, представницький орган не перетворився на інститут деспотії, коли «верховенство волі народу може бути відібране жменькою людей» [88, с. 150]. Безумовно, мають рацію ті дослідники ліберальної парадигми, які наголошують на небезпеці зростаючої залежності суспільства від держави, адже навіть розростання «держави добробуту», не кажучи вже про наступ авторитарних та тоталітарних інститутів на громадянське суспільство, прискорює деградацію комунальних інститутів – фундаменту ліберальної спільноти [140, с. 511].

Усвідомлюючи всі ці загрози, засновники ліберальних політій вдалися до специфічних механізмів розподілу та контролю політико-владних відносин, які йдуть далі тривіального розподілу повноважень й відповідають моделі деконцентрації та децентралізації влади. В ліберальних демократіях влада

широко «розпилена» між різними суб'єктами прийняття рішень, а конкуренція вписана в правила діяльності груп інтересу. На додаток до цього, відкритий характер політичної системи стимулює своєрідне «розмивання» єдиного центру політичної влади [44, с. 269].

Так, наприклад, у Великобританії, на доповнення до традиційної моделі парламентського врядування, за якою навіть королівські виключні права можуть бути істотно урізані або й узагалі відмінені представницьким закладом, у системі державного менеджменту беруть активну участь й недержавні за своєю «природою» органи місцевого самоврядування та інститути громадянського суспільства [4, с. 57]. За їх участю створюються змішані комісії парламентського контролю, суспільні ради при органах державної виконавчої влади тощо.

У США влада чи суверенність взагалі ніколи не були сконцентровані в одному інституті або в одного індивіда. Вони завжди залишалися розподіленими по всім рівням політичної системи і, більше того, по всьому суспільству [145, с. 113]. Окрім добре відомого «американського трикутника» (Президент – Конгрес – Верховний Суд), в системі стримувань та противаг активно задіяні як органи влади 50 штатів, так і громадські комітети й неурядові агенції. За визнанням С. Хантінгтона, у випадку з американською політичною спільнотою, маємо справу із своєрідним застосуванням пізньосередньовічних принципів деконцентрації владних ресурсів у сучасних умовах. Загалом, американська система територіального менеджменту надзвичайна диференційована. Майже всі штати розділені на графства (counties). На рівні нижче графства американські штати поділені на міста, округи та самоврядні комуни [44, с. 218]. За таких умов, узурпація влади чи радикальна ревізія схеми розподілу суверенітету стають практично неможливими.

4. Внутрішня збалансованість влади та адаптивність політичної системи. Як зазначає М. Олсон, автономна поява ліберальної демократії у Великобританії та США була пов'язана з плюралістичною дисперсією влади.

Проте, важливе завдання у конструюванні політичної спільноти за ліберальною моделлю полягає не лише в автономізації носіїв владних ресурсів та суверенітету, але й у діалектичному поєднанні їх в межах єдиної суспільної системи: «Необхідна умова виникнення демократії полягає в тому, що різні сили, між якими існує приблизний баланс влади, не мають бути розділеними таким чином, щоб могли виникнути автократії, менші за розміром» [98, с. 40-41]. В даному випадку йдеться не лише про вдале конструювання територіального виміру політичної системи, але й про раціональний інжиніринг її внутрішнього дизайну, здатного забезпечити управлінській ієрархії високу функціональність та адаптивність до викликів середовища. У відповідності до цих вимог, розподіл повноважень гілок державної влади, здійснюваний у чітко визначеному конституційному полі, слід розглядати як певний різновид «диверсифікації» політичних ризиків, необхідної для існування великих політичних систем. Конституційна концепція «належного врядування» постає своєрідною матрицею, функціональне значення якої, окрім іншого, полягає в корекції девіантних проявів у функціонуванні окремих гілок влади. Як зазначає Т. Аллан, виправданість адміністративної дії залежить не лише від того, чи веде вона до якоїсь легітимної мети, а також від того, чи застосовувані заходи враховують, який несприятливий вплив вони чинитимуть на приватних осіб [4, с. 152]. Саме тому, там, де реалізація прерогативної влади безпосередньо загрожує добробуту конкретних осіб, дискримінуючи індивідів при впливі на їхні права й інтереси, повинен бути застосований стандартний захист принципів належної правової процедури та рівності, передбачений загальною конституційною концепцією, реалізованою в даній країні [4, с. 205].

Сам факт того, що кордони політичної системи суспільства, побудованої за основними параметрами ліберальної моделі, часто є рухливими та ганебними для впливу неполітичних суб'єктів, зумовлює необхідність винайдення дієвих механізмів, які б перешкождали потраплянню управлінських структур під владу різноманітних груп інтересу та тиску. Тому,

система взаємної залежності гілок влади і чітка вимога заручатися підтримкою, що переважає просту більшість, у випадку найважливіших рішень, є звичайними атрибутами ліберальних політичних систем. За таких умов, незначні більшості часто не можуть проводити самостійну політичну лінію, що, в свою чергу, стимулює активний пошук консенсусу між багатьма акторами владних відносин та призводить до агрегації та артикуляції загальнонаціонального інтересу [98, с. 35].

Першою проблемою у вирішенні питання внутрішньої збалансованості владних відносин та адаптивності політичної системи є споконвічна дилема, яка існує між урядовим функціонуванням та представництвом суспільних інтересів. Основні сподівання на її розв'язання ліберальна парадигма покладає на парламентські структури. Якщо враховувати той факт, що суверенітет парламенту стверджується у різноманітному та складному просторі суспільних інтересів як адекватна форма їхнього узгодження під владою закону, то для представницького закладу першочерговим завданням постає визначення критеріїв рівності та встановлення відповідної правової процедури з орієнтацією на імперативи суспільного блага [4, с. 251].

Однією з характерних рис політичної системи сучасних ліберальних демократій є функціонування моделі «раціоналізованого» парламентаризму. Цим поняттям, зазвичай, позначають сукупність конституційних прийомів та процедур, спрямованих на стимулювання діяльності уряду при збереженні основних рис парламентарної системи, включаючи законодавчий контроль над урядовою політикою. Ознаками згаданої моделі є: інституційні та законодавчі перешкоди достроковому розпуску парламенту; збільшення числа депутатів, необхідних для порушення питання про довіру до уряду; збільшення терміну між внесенням питання про довіру та початком дебатів із цього приводу тощо [116, с. 632-633].

Модель «раціоналізованого парламентаризму» є сучасним відлунням традиційних побоювань таких лібералів, як Т. Джефферсон, щодо надмірного наділення владою парламенту. Першим кроком у встановленні її сучасного

варіанту було рішення розділити законодавчу владу (і, відповідно, суверенні повноваження) між двома палатами. Таким чином відбулася інкорпорація внутрішньої конкуренції та контролю до структур представницької влади, а також забезпечувалося підвищення якості схвалюваних законів [44, с. 320]. Більшість сучасних законодавчих зібрань ліберальних демократій є бікамеральними і, звісно, найвідомішою з них є, згадана вже дисертантом, система британського парламентаризму. Саме вона найяскравіше ілюструє діалектичну природу внутрішньої збалансованості політичної системи. Аналіз британського парламентаризму, орієнтований на суто формальні його ознаки, може призвести до помилкового висновку про те, що в Об'єднаному Королівстві реалізований абсолютний суверенітет представницького закладу, який підпорядковує і принцип верховенства права, і розподіл гілок влади волі більшості в парламенті (що на практиці означає панування чинного уряду, сформованого партією, яка здобула більшість у Палаті громад) [4, с. 236]. Але, при більш детальному ознайомленні, будь-який неупереджений дослідник британської системи внутрішньо-інституційних відносин буде змушений враховувати й могутність інтерпретаційних повноважень судів, доповнену їхньою ексклюзивною прерогативою тлумачити й застосовувати конкретні постанови у конкретних випадках. Тому, якою б великою не була влада законодавців в Британії щодо ухвалення загальних рішень, конкретне їх використання залежить від судової влади [4, с. 23-24].

Традиційно, маючи повноваження на розгляд і затвердження бюджетів, парламенти ліберальних політій здійснювали, так звану, «владу гаманця», корегуючи діяльність інших гілок влади через зміну асигнувань на їхні потреби [100, с. 214]. Проте, сьогодні загальним трендом є поступове зменшення ролі представницьких структур у внутрішньому просторі політичних систем і, відповідно, посилення впливу структур виконавчої влади. За таких умов, деякі дослідники (Р. Дарендорф, П. Бірнбаум, П. Авріль) все частіше констатують кризу парламентської демократії, пропонують «знову вигадати парламент» як орган, який забезпечував би

контроль за урядом [34; 100, с. 214]. На думку дисертанта, такий «зсув» у впливі та авторитетності парламентських структур лише частково можна пояснювати входженням ліберальних політичних систем до фази «постдемократії». Більш евристично коректною здається пропозиція про подальшу еволюцію внутрішнього інституційного середовища західних політій в парадигмальних межах моделі поліархії. Результатом цієї еволюції повинен стати не демонтаж парламентської демократії, а приведення до відповідності системи представництва інтересів процесам подальшої плюралізації соціальної структури соціумів «євроатлантичного» ареалу.

На глибоке переконання дисертанта, підвищенню внутрішньої адаптивності політичних систем та ступеню їхньої адекватності динамічній природі суспільства чимало сприяв неолібералізм. У політичній площині, оновлення ліберальної парадигми політичної системи стимулювало здійснення переходу західних соціумів від власне державного управління до управління у більш широкому сенсі, основними суб'єктами якого виступає держава, у сполученні з деякими ключовими елементами громадянського суспільства. Під час цього переходу, кордони між корпоративним впливом та державним адмініструванням стають все більш розмитими (американська модель). Корпорації плідно співпрацюють з політичною системою у підготовці законопроектів, визначенні суспільних норм, розробці законотворчих систем [146, с. 72]. Фіксуючи ці фундаментальні зміни «традиційної» ліберальної парадигми, професор британського університету Стратклайда Дж. Стокер констатує, що відтепер: «управління складається із набору інструментів та партнерів, які мобілізуються з уряду, але також і поза його межами» [Цит. за: 90, с. 5].

Посилення ролі урядових структур у функціонуванні ліберальних політичних систем пояснюється, окрім іншого, і характером процесів політичної комунікації, що розгортаються в їхньому внутрішньому та зовнішньому соціальних середовищах. Як зазначає вітчизняний дослідник Р. Павленко, уряд має інформаційні та ресурсні переваги над парламентом. Це

знаходить відображення, зокрема, у законодавчій роботі – загалом, парламенти західних країн пропонують менше 50 % всіх законопроектів. В США, наприклад, 80 % всіх законодавчих ініціатив – це урядові пропозиції [100, с. 214; 44, с. 231].

Очевидно, можна, принаймні частково, погодитися і з думкою послідовного критика неолібералізму Д. Харві в тому, що новітні ліберали з великою підозрою ставляться до принципів демократичного врядування, втіленого в структурах парламентаризму. Тому вони більш схильні передавати всю повноту влади експертам та еліті й зменшувати вплив на політичну систему посередницьких структур, віддаючи прерогативи виявлення закономірностей економічного розвитку суспільства таким інститутам, як Федеральна резервна система чи МВФ [146, с. 65]. В такому випадку, референтною моделлю організації сфери Політичного виступатиме меритократія, обіперта на жорстку вертикаль виконавчої влади.

Усвідомлюючи дискусійність сценарію розвитку подій, пропонованого Д. Харві, своєрідною запорукою проти втрати гуманістичної складової ліберального політичного проекту дисертант вважає незалежність судової гілки влади, покликаної стримувати авторитарні інтенції виконавчих та законодавчих структур.

У практиці функціонування ліберальних політичних систем судова незалежність охоплює водночас і особистісну незалежність суддів, і інституційну незалежність судової системи як гілки влади. Юрисдикція суду не залежить від одиначної передачі парламентом наглядових повноважень в окремій справі: обов'язок наглядати за діяльністю виконавчої влади є частиною «ординарних» функцій суду в повсякденному вчиненні правосуддя [117, с. 76; 4, с. 201]. Саме завдяки константній присутності судового контролю та нагляду за дотриманням інститутами виконавчої та законодавчої гілок влади норм «належного врядування», судова влада в ліберальних демократіях набуває статусу важливого елемента політичної системи. Особливого значення політична роль судової гілки влади дається

взнаки тоді, коли стає зрозумілим, що згода уряду лише частково чи випадковим чином залежить від прийняття законів народними обранцями. Тоді, юридичний нагляд постає вагомим чинником оборони індивідуальної свободи [4, с. 120].

Здійснюючи свою конституційну функцію та приводячи громадян під владу права, а не під суверенітет уряду чи парламенту, судова гілка влади забезпечує захист демократії як від тиранії мажоритаризму, так і від «змови меншин». Показовою в цьому відношенні є справа: «Сполучені Штати проти Ніксона». Вона показала, що саме незалежність суду встановлює необхідні перешкоди для виходу найвищих посадових осіб за межі встановленої юрисдикції. Розглядаючи резонансну справу щодо втручання Президента США у хід виборчого процесу, Верховний суд постановив, що, хоч до протестів, поданих від імені Президента, слід ставитися «із високою повагою», яка відповідає природі його повноважень та привілеїв, судді не можуть забути про свою відповідальність «говорити про те, яким є закон» [4, с. 195].

Не менш важливою функцією, що підсилює статус суду як елементу політичної системи ліберальної демократії, є здійснюваний ним захист фундаментальних свобод людини, які надаються їй ще у «дополітичному стані» соціуму [44, с. 249; 4, с. 243]. Важливо звернути увагу на те, що сам алгоритм діяльності судової гілки влади в західних демократіях зазнає постійної корекції, вдосконалення, не залишаючись в ортодоксальній орієнтації на ціннісний код «традиційного» лібералізму. Так, прийнятий у 1998 році у Великобританії «Акт про права людини», спонукає британських суддів тлумачити законодавство відповідно до гарантій, наданих Європейською конвенцією прав людини, настільки, наскільки це видається можливим. Т. Аллан зазначає, що новий британський білль про права підвищує рівень судового захисту громадянських прав, як те й належить сучасній конституційній державі, і, водночас, зберігає парламентський суверенітет у його традиційному розумінні [4, с. 264]. Дійсно, в тому, що

стосується конституційної законності, парламент може бути суверенним, але у сфері конституційної практики він передає значну частину владних повноважень судовій системі. Нове розташування сил слугує, таким чином, забезпеченню збереження ліберального характеру британської політичної спільноти [4, с. 265].

Але, поряд із цим, не варто ігнорувати й той факт, що система подвійного (а у випадку із США – потрійного) суверенітету провідних інститутів політичної системи унеможлиблює і виникнення феномену «тиранії суду». Адже занадто експансивна доктрина слухань та невиправдане вторгнення суду в сферу політики спотворила б функціональне навантаження цієї гілки влади, перетворивши її на орган планування діяльності як уряду, так і парламенту [4, с. 232].

5. Поміркований етатизм. У попередніх підрозділах дисертантом вже зазначалося, що держава для лібералів виступає у статусі особливої політичної цінності та знаряддя для практичного втілення пропонованого ними проекту облаштування соціальності. У вимірі реальної політики Західної Європи, після другої світової війни всі форми державного устрою були максимально наближеними одна до одної за своїм функціональним навантаженням: основним завданням центрального інституту політичної системи було забезпечення повної зайнятості, підтримка економічного зростання та добробуту громадян. Паралельно, а іноді і в комплексі із державною владою, допускалося використання ринкових процесів задля досягнення визначених цілей. Держава активно втручалася в промислову політику та визначала рівень соціального добробуту, створюючи системи соціального забезпечення – «вбудований лібералізм» (за термінологією Д. Харві) [146, с. 4]. Проте, вже наприкінці 60-х років ХХ ст. держава в країнах «євроатлантичного» ареалу, перетворилася на поле протиборства класових інтересів та почала розвиватися хаотично. Виявилось, зокрема, що навіть «ідеальна» ліберальна держава як політичне утворення, може бути нестабільною за формою та суперечливою за змістом [146, с. 50]. На той час в

Європі вже мало хто стверджував, що головні проблеми «ліберальної ойкумени» могли бути вирішені за допомогою подальшої експансії «держави загального добробуту». Все більше голосів аналітиків та практиків віддавалося на користь радикального скорочення соціальних функцій держави. Маятник ліберального дискурсу радикально нахилився праворуч [140, с. 15]. Проте, навіть динаміка структурно-функціональних змін, що об'єктивно супроводжували процеси глобалізації, не давала суттєвих підстав для констатації про встановлення «панування без політики» [89, с. 86]. Тим більше, з точки зору лібералів, абсурдними були заяви лівацьких критиків про загибель держави. Вони й далі вважали, що держава, поряд із багатьма іншими організаціями, виробляє те, що економісти називають «суспільними благами» – блага, якими користуються всі члени політичної спільноти, незалежно від того, скільки зусиль кожен з них вклав у роботу цього «спільного підприємства». Ексклюзивною продукцією держави, з такої точки зору, є обороноздатність країни та суспільна безпека. Ці важливі блага надаються громадянам лише внаслідок їхнього членства у «політичному проекті» [140, с. 260]. Сфера компетенції держави, у нових умовах глобалізованого розвитку, була конкретизована в межах, так званого, «Вашингтонського консенсусу». Функції держави, за цим «консенсусом», полягають у наступному. В економічній сфері: сприяння лібералізації відсоткових ставок по кредитах; проведення процесів приватизації та дерегуляції підприємницької діяльності; відкриття національної економіки для іноземних інвестицій. В сфері соціальної політики: збереження в країні розвинутої системи гарантій цільової державної допомоги і недоторканності права приватної власності. У політичній сфері йшлося про підвищення прозорості влади, реальні гарантії свободи слова та діяльності ЗМІ, запровадження ефективної не корумпованої системи правосуддя, розвинутої мережі надання суспільних послуг тощо [109, с. 622].

Таким чином, з точки зору прихильників політичної програми «нового лібералізму», приватизація, дерегуляція та конкуренція, дадуть змогу

знищити бюрократичні бар'єри, підвищити ефективність, покращити якість державних послуг та знизити витрати для «кінцевих споживачів» – громадян [146, с. 51]. Неоліберальна держава повинна наполегливо проводити внутрішню реорганізацію та формувати нові інститути, що допоможуть покращити її конкурентні позиції по відношенню до інших політичних систем на глобальному ринку.

Звісно, «Вашингтонський консенсус» – це лише загальна програма дій, яка потребує конкретизації в національному соціокультурному та політичному середовищах. Саме воно визначає, наприклад, значення держсектора економіки для конкретної країни. Так, наприклад, протягом останніх десятиріч японський показник частки держсектора у ВВП був найнижчим серед країн – членів Організації економічного співробітництва [140, с. 96]. Проте, саме держава була автором післявоєнного японського «економічного дива». Провідну роль в економічному зростанні тут грало Міністерство міжнародної торгівлі та промисловості [140, с. 95].

У країнах «цивілізаційного осереддя» лібералізму – Великобританії та США – спроби переформатування алгоритму функціонування держави супроводжувалися значними суперечками.

Так, наприклад, у США – країні, яка, на відміну від політій континентальної Європи, з їхніми трендами диференціації функцій та централізації влади, продовжувала тенденцію її розподілу та злиття функцій, на початку 90-х років ХХ ст. розгорнулася жвава дискусія між прихильниками «ринкової парадигми» та «неомеркантилістами» з приводу перспектив ліберального етатизму. Перші (А. Грінспен, Дж. Вільямсон), наголошували на прийнятті рецептів «Вашингтонського консенсусу». Другі (Ч. Джонсон, К. Престовиц) вважали, що уряд здатний відігравати вирішальну господарську роль, і що більша частина світу за межами США керується принципами, значно віддаленими від неокласичних імперативів [145, с. 124; 140, с. 32-33]. Цей «інтелектуальний розкол» американських аналітиків, попри всю його практичну нагальність, не

обумовив повернення американської держави до формули, запропонованої Т. Джефферсоном: «Той уряд є найкращим, який керує найменше». І сьогодні держава продовжує бути найбільшим роботодавцем, а також наймасштабнішим реципієнтом благ у межах політичної спільноти США. В країні, де рівень державного втручання в економіку є порівняно невеликим, працює 2 500 000 держслужбовців. Для порівняння, у Великобританії аналогічний показник сягає 560 000 осіб, без врахування персоналу, який керує націоналізованою промисловістю [44, с. 238].

Своєрідним проявом етатизму сучасного неолібералізму є й той факт, що й у Великобританії, і в США держава продовжує користуватися своїм правом втручатися в право індивідів жити своїм життям і відповідно до своїх бажань. Хоч це й пояснюється необхідністю підтримки балансу між особистими інтересами індивіду та загальними інтересами спільноти, такі документи, як, наприклад, «Патріотичний Акт» в США, розцінюються правозахисниками, як відверте порушення громадянських прав [4, с. 351].

Проаналізовані дисертантом основні складові ліберальної моделі облаштування політичної системи суспільства, дають можливість у практичному вимірі охарактеризувати її як інституційно – збалансовану соціально-кібернетичну цілісність, наділену атрибутами рефлексивності (функції «входу»), керованості (раціональний внутрішній дизайн), ефективності (функції «виходу») тощо (Дивись Додаток № 2).

Ці фундаментальні характеристики «еталонних» ліберальних політичних систем проявляються найбільш рельєфно у порівнянні з тими політіями, які пішли шляхом міксації власне ліберальних принципів функціонування держави із теоретичними постулатами інших, конкуруючих парадигм. Показовим, з точки зору дисертанта, є досвід функціонування політичної системи Німеччини.

За суто формальними ознаками, політична система сучасної ФРН майже повністю відповідає основним параметрам класичної ліберальної парадигми: чітко реалізований принцип розподілу влади; ступінь її деконцентрації за

всіма рівнями політичної системи наближається до розумного максимуму; незалежність судової системи є беззаперечною – Федеральний конституційний суд контролює парламент, здійснює конституційне впровадження та контроль. Принципи функціонування виконавчої влади в Німеччині теж, начебто, наближені до неоліберальних – уряд представляє собою різновид «комітету», який призначається парламентською більшістю. При цьому, парламент виконує свої конституційні функції у суто «ліберальний» спосіб: закони, фактично, ухвалює не парламент в цілому, а блок, який існує між парламентською фракцією більшості та урядом [122, с. 30]. Але, на цьому «класичний» німецький лібералізм закінчується, підтверджуючи тезу Ф. Фукуями про те, що ліберально-демократична політична система та ринково орієнтована економіка, самі по собі, не перетворюють будь-яку країну на США: «культура країни – це більш, ніж сума політичних та економічних інститутів» [140, с. 523]. «Класичність» німецького лібералізму нівелюється із урахуванням того, що правлячий клас та держава ФРН традиційно характеризувалися високим ступенем патерналізму у відносинах із «непривілейованими» прошарками суспільства. Починаючи з часів О. фон Бісмарка, німці жили в парадигмі «держави добробуту», яка постійно здійснювала перерозподіл матеріальних благ таким чином, щоб кожна людина в країні могла розраховувати на задоволення її соціальних потреб. Праця в Німеччині коштувала надзвичайно дорого, а працедавці були обтяжені примусовими витратами. Більшість соціальних пільг було закріплено законодавчо та контролювалося на різних рівнях державою. Відповідно, під час неминучих економічних спадів, диктат держави ставав надзвичайно помітним [140, с. 395-396].

За визнанням Г. Рормозера: «ФРН реалізовувала ідеї марксизму, навіть у більшому ступені, аніж будь-яка країна Заходу, не кажучи вже про політії реального соціалізму» [122, с. 9]. Фатальною помилкою німецьких еліт було глибоке переконання в тому, що, реалізована в країні модель функціонування політичної системи, є найвищим досягненням історії людства (в той самий

час, як, за своєю сутністю, це був звичайний тимчасовий компроміс різноманітних соціальних вимог) [18, с. 47]. Помилковість позиції відкрилася лише тоді, коли «держава благоденства» почала забирати для себе половину національного ВВП. Вже на 1994 рік розширення «тіньового ринку» праці, який функціонував у ФРН в обсязі 130-180 млрд. марок, було викликано тим, що люди «втікали від соціальної держави» [122, с. 53]. Підтримка останньої коштувала близько 1000 млрд. марок на рік. Намагання правлячої соціал-демократичної партії Німеччини провести структурні реформи без відмови від моделі «соціальної держави» відчутних результатів не дали. Адекватною відповіддю на цей фундаментальний виклик суспільно-політичній системі Німеччини стала програма неоліберальних перетворень, запропонована ХДС-ХСС на чолі з А. Меркель.

Наведений дисертантом приклад приєднання Німеччини до ліберальної парадигми облаштування соціальності є доказом того, що, на сьогодні, саме вона демонструє свою найбільшу ефективність. Проте, етап рецесії ліберальної парадигми функціонування політичної системи, стимулює і до виявлення її важливих недоліків.

До найбільш фундаментальних з них, на думку авторки дисертації, слід віднести наступні:

1. Управлінська дилема неоліберальних систем: порівняно низька ефективність та діяльність окремих структур державного апарату, що відбувається на рівні мінімального ризику санкцій, стимулюють діяльність контрольних інститутів. В свою чергу, посилення контролю понижує мораль та мотивації службовців [86, с.96]. Намагання ліберальних політичній приборкати явища бюрократизму шляхом впровадження методики «менеджеріальної революції» поки що не дали відчутних результатів;

2. Картелізація ринку політичних рішень. Активне залучення корпоративних бізнес-агентів до процесів формування та реалізації політичної волі в неоліберальних системах призводить до відновлення класового характеру функціонування держави. За спостереженням

Й. Шумпетера, на ринку політичного «товару» сформувалися союзи «товаровиробників» – великі політичні партії та «асоціації споживачів» – об'єднання підприємців, лобістські угруповання тощо. Результатом стало перетворення політичної системи ліберальної демократії на олігополістичний ринок [58, с. 63]. Враховуючи недовіру ліберальної держави до будь-яких асоціацій, які перешкоджають процесу накопичення капіталу, можливість «пересічних» громадян донести свою волю до такої політичної системи значно зменшується;

3. Анонімність політичних рішень. Зростаюча непрозорість ринку політичних рішень для структур громадянського суспільства, можливо і впливає позитивно на швидкість менеджерської діяльності державних інститутів, але ставить під сумнів ознаки демократичності управлінської системи в цілому.

Проте, основним викликом для ліберальної парадигми організації діяльності держави та функціонування суспільства є зростаюче серед європейських інтелектуалів відчуття того, що основну програму лібералізму виконано [88, с. 121]. А це, в свою чергу, обумовлює повернення до питання про формулу політичної модерності в Європі, із ціннісною системою якої соціуми могли б звіряти алгоритми власного розвитку та визначати функціонування власних спеціалізованих підсистем.

Таким чином, ліберальну модель організації діяльності політичної системи суспільства слід розглядати як постійний процес увідповіднення функцій управлінських інститутів вимогам зовнішнього соціального середовища. Тривала еволюція управлінських ієрархій, пройдена такими країнами як США та Великобританія протягом модерного періоду їхньої історії, переконливо свідчить на користь високої ефективності реалізації ліберального алгоритму взаємовідносин держави та соціуму, інституційним виміром яких, власне, і стали політичні системи цих країн.

2.2 Соціодинаміка політичних систем Сучасності

Тривала практика використання поняття «політична система», для вивчення сучасним суспільствознавством управлінської інфраструктури різних країн світу, свідчить на користь наявності певного паралелізму наукових концепцій представників його різних аналітичних традицій. Зокрема, є всі підстави констатувати існування міждисциплінарного консенсусу щодо доцільності підвищення відповідності «штучних» кібернетичних інститутів вимогам «природного» соціального середовища, яким вони, власне, і покликані управляти. Але, з урахуванням цього, парадоксальним постає той факт, що необхідність теоретичного й практичного розв'язання зазначеної проблеми досі не обумовила появи цілісної теорії соціодинаміки політичної системи. Навіть ліберальні теоретики «welfare state» були настільки захоплені могутністю держави, що не включили до пропонованої моделі інститути, чиє функціональне призначення полягає в оптимізації алгоритмів її діяльності. Як зазначає російська дослідниця Т. Сидоріна, складається враження, що тренд розвитку ліберальної теорії не бере до уваги сам факт існування і потенційні можливості альтернативних соціальних акторів у покращенні функціонування політичної системи [125, с. 119]. Враховуючи це, специфіка вирішення проблеми антиномії, що неминуче виникає під час взаємодії консервативної за своєю природою політичної системи із динамічним соціумом, частиною якого вона й є, повинна посісти важливе місце у проблемному полі сучасної гуманітаристики.

Явище соціодинаміки тлумачиться дисертантом, передусім, як адаптивність політичної системи – неодмінний атрибут інтегрованої сукупності управлінських і посередницьких структур та інститутів, покликаних вибудовувати алгоритм власного функціонування у відповідності до вимог «свого» соціуму.

Важливим кроком у напрямку формування цілісної теорії соціодинаміки є виявлення сутнісної різниці, яка існує між власне адаптацією політичної системи до викликів зовнішнього і внутрішнього соціального середовища та її інституційним переформатуванням, зумовленим волюнтаристськими інтенціями елітарних угруповань щодо збереження свого владного статусу.

Великий масив наукової літератури, присвячений проблемам політичної системи, дає можливість дисертанту оперувати наступними теоретичними положеннями:

1. Функціональна потужність та управлінська ефективність політичної системи суспільства не є показниками абсолютними та константними. Як і будь-який артефакт, створений людиною, політична система суспільства за своєю природою (а, відтак, і функціональністю) є набагато «біднішою», ніж соціум, структури якого визрівали еволюційно, протягом тривалого часу. Внаслідок такої невідповідності, існує лише відносна ефективність управлінських інститутів у справі вирішення нагальних індивідуальних і колективних проблем громадян та управління соціумом в цілому. Досить часто суспільство виявляє лояльність до ієрархії управлінських інститутів з її меншою (у порівнянні, наприклад, із бізнес – середовищем) ефективністю лише тому, що певний комплекс завдань краще вирішити погано, ніж не вирішити їх зовсім. Узагальнюючи, можна погодитися із висновком С. Хантінгтона про те, що найважливішим критерієм, який відрізняє одну країну від іншої в політичному сенсі, є не форма правління, а ступінь керованості системою в цілому [145, с. 21; 39, с. 135].

Стимули, які зумовлюють необхідність підвищення ступеню відповідності артефактної управлінської підсистеми природній соціальній системі і, врешті-решт, забезпечують реалізацію принципу керованості, розподіляються за своєю етіологією на три основні групи.

Стимули першої групи породжені сутнісною природою модерного індустріального та постіндустріального суспільства, в якому зберігаються партикуляризм і привілеї різних соціальних прошарків та груп, внаслідок

чого, посилюється їхня соціальна ізоляція, а процес взаємної комунікації – «проблематизується» [86, с. 96]. Така «сецесія» груп чи, навіть, цілих регіонів від єдиного соціокультурного організму підштовхує політичну систему до винайдення нових дефініцій та моделей соціальної інтеграції соціуму [29, с. 20]. До стимулів першої групи слід відносити й організовані чи стихійні вимоги щодо зміни алгоритму управлінської діяльності, які надходять від більшості соціальних груп, або від найвпливовіших соціальних акторів. Першою типовою реакцією управлінського апарату на такі виклики зовнішнього соціального середовища є мінімізація відповідальності, сфера якої в ієрархії завжди перебільшує сферу дійсності, що контролюється [85, с. 13]. Але, значні прояви конвенційного / неконвенційного громадського протесту постають дієвим інструментарієм впливу соціуму на його політичну підсистему, попри її силову та ресурсну перевагу [4, с. 141]. За найбільш радикальним сценарієм (революція), відбувається настільки швидка мобілізація нових соціальних акторів до участі в політиці, що традиційні управлінські інститути не можуть їх асимілювати. Проте, на думку С. Хантінгтона, «завершена революція» передбачає й наявність другої своєї фази: створення та інституціоналізацію нового політичного ладу [145, с. 270]. В інтерпретації дисертанта, йдеться саме про тимчасове (в історичному вимірі) «увідповіднення» політичної системи природі суспільства, запити якого вона обслуговує.

Стимули другої групи пов'язані виключно із символічними матрицями, засвоєними свідомістю професійних політиків, – функціонерів, продуктом сукупної діяльності яких постають управлінські інститути та їхній дизайн, інституційні зміни чи стагнація системи. Ця креативна діяльність професійних функціонерів може бути інтерпретована, як агрегована «відповідь» політиків на конкретні проблемні ситуації чи, як еманация колективних уявлень управлінської еліти про «належний стан» функціонування держави та суспільства [95, с. 11-13].

Стимули третьої групи своїм існуванням зобов'язані, вже згаданій, «недосконалій» природі політичної підсистеми суспільства. Як зазначає вітчизняний дослідник О. Валевський, в сучасному світі відсутні ідеальні політичні системи, де б функціонував бездоганний механізм балансу між гілками влади: «Питання полягає в тому, щоб розбіжності та дисфункції в повноваженнях органів влади не загрожували стабільному розвитку й не створювали умов для деградації політичної системи та органів управління» [20]. Каталізаторами цієї «конструкційної недосконалості» постають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Характеризуючи перші, переважна більшість сучасних дослідників спирається на класичну марксистську формулу про невідповідність консервативних «штучних» структур та динамічного «природного» соціуму: «Найважливіша проблема політики – це відставання в розвитку політичних інститутів у порівнянні з соціальними та економічними змінами» [145, с. 25]. В свою чергу, суб'єктивні чинники цілком пов'язані з асиметрією контролю, здійснюваного домінуючими акторами над ресурсами, інформацією, інтерпретаціями цінностей тощо. Врешті-решт, вони можуть поставати і своєрідним наслідком «гри не за правилами» різних груп еліти [81, с. 68].

Критика консервативної природи «штучних» управлінських структур не означає повного заперечення їхнього внеску до забезпечення адаптивної здатності політичної системи. Принцип наукової неупередженості змушує дисертанта визнати й той факт, що продуктивність політичної взаємодії та її результати в сучасному соціумі гарантуються саме стабільністю державних структур і функціональністю раціональної бюрократії. Вони постають важливими умовами дієвості демократичних процедур, авторами ефективної інтеграції суспільства [29, с. 16]. Згадана стабільність чи, навіть, консервативність держави задає управлінським інститутам належний часовий континуум, завдяки чому стає можливим довготермінове планування дій правлячого суб'єкта / суб'єктів і створюються об'єктивні передумови задля

наближення системи врядування до параметрів реципрокного зв'язку із суспільством (Див.: Додаток № 1).

Інерційність управлінських інститутів, їхнє прагнення до функціонального зиску, створюють певний різновид «історичного знання» – унікального набору альтернатив впорядкування «соціального хаосу», звертаючись до яких, владні суб'єкти отримують змогу ухвалювати рішення у кризових станах, знаходячи шляхи просування до нового із опорою на старий досвід. На думку англійського дослідника К. Кроуча, саме цей «усталений» характер політичних інститутів, поряд із їхнім різноманіттям, виступає адаптивним ресурсом для додання управлінських «пасток». Завдяки інституційній складності розвинутих індустріальних країн, соціальні та політична актори, зіштовхнувшись із нездатністю своєї національної системи вирішити ту чи іншу проблему, можуть використати для інновацій альтернативний набір успадкованих характеристик [101, с. 30].

У виправданні наявності помірної автономії держави та «здорового» консерватизму її діяльності заслуговує на увагу й точка зору Б. Берельсона та П. Лазарсфельда про те, що саме відсутність у більшості населення інтересу до політики та неусталеність політичних поглядів «пересічних громадян» забезпечують бажаний комплекс атрибутів стабільності та гнучкості політичній системі. Це стає можливим, оскільки ідеологічно інертні виборці не будуть протидіяти необхідним незначним змінам політичного курсу і, водночас, залишаться байдужими до демагогії праворадикалів чи ультралівих, які становлять реальну загрозу демократії [58, с. 59].

2. В інституційному вимірі, здатність до соціодинаміки є атрибутом не стільки держави, скільки політичної системи суспільства. Ця теза ґрунтується на переконанні дисертанта в помилковості принципового ототожнення цих двох феноменів. Користуючись загальним інструментарієм доказів, за допомогою «колів Ейлера», можна без перебільшення твердити, що концепт (і, одночасно, явище) політичної системи за своїм обсягом набагато перевищує концепт (явище) держави, а їхні відносини побудовані за логікою

частини (держава) та цілого (політична система). Метою даної дисертації не є аналіз походження держави як самодостатнього апарату управління та примусу. Відтак, концепції щодо її цілеспрямованого конструювання або еволюційного виникнення під впливом, наприклад, екстраординарних екологічних умов, здаються авторові цілком релевантними [155]. Головною тут є теза про те, що, на відміну від держави, феномен політичної системи був породженням доби Модерну. Саме починаючи від епохи буржуазних революцій другої половини XVII – кінця XVIII ст. та перших ліберальних реформ виборчого права початку XIX ст., у розпорядженні європейських суспільств з'являються структури – посередниці, призначені для агрегації та артикуляції групових інтересів: політичні партії, а, згодом – профспілки, неурядові організації та незалежні мас-медіа. Вони виконують, користуючись термінологією О. Шаброва, функції адаптера, узгоджуючи своєю діяльністю функціональні інтенції державних інститутів та потреби соціальних класів і груп.

Внесок структур – адаптерів і, в першу чергу, політичних партій, до процесів соціодинаміки управлінських систем важко переоцінити. Як зазначав С. Хантінгтон, наявність однієї лише виборної асамблеї ще не є ані ознакою сучасної політичної системи, ані свідченням її готовності до модернізації. Навіть вибори, здійснювані без політичних партій, лише відтворюють *status quo* панування консервативних еліт [145, с. 395]. Не даремно Е. Берк наголошував на тому, що: «Партійний розподіл, незалежно від того, чи діють партії в цілому в інтересах добра чи зла, – є невід'ємною ознакою вільної системи врядування» [Цит. за: 41, с. 291]. Дійсно, згідно з ліберальним проектом, і суспільству, і державі повинна бути надана певна самостійність. По відношенню до суспільства, вона реалізовуватиметься через представницькі заклади, які виступатимуть захисним та стримуючим інститутом по відношенню до експансіонізму державної бюрократії [71, с. 131]. Поряд із цим, саме політичні партії, виконуючи роль посередника між громадянським суспільством та державою, зроблять все для того, аби

унеможливити переростання цієї «самостійності» соціальних контрагентів у повну «незалежність».

Перед нами – певний різновид «політичного комунітаризму» (у тлумаченні С. М. Ліпсета), коли фіксується відчутна взаємна присутність держави та суспільства в житті одне одного [140, с. 454]. Дійсно, ще Е. Дюркгейм свого часу констатував, що нація (як різновид політичної спільноти – І. В. Телилим) може підтримувати своє існування лише тоді, коли між державою та людиною існує цілий ряд колективів «другого рівня», які знаходяться досить близько по відношенню до окремих осіб, щоб міцно утримувати їх в сфері власної дії і, таким чином, залучати до участі у соціальному житті [140, с. 7]. За такою інтерпретацією, громадянство – це членство у великій спільноті з чіткою політичною ідентичністю, тобто комплексом уявлень про управління та закони, які ухвалюються колективом. Політичні партії, профспілки, лобістські організації виконують важливу політичну функцію, систематизуючи та висловлюючи інтереси в плюралістичній системі демократії. Зайняті артикуляцією групових інтересів та їхнім узгодженням, структури – адаптери мимоволі виконують й функцію визначення та корекції ідентичності спільноти, пов'язуючи своєю подвійною етіологією громадянське суспільство та «політичну» державу [119, с. 38].

Плюралізація акторів, які беруть участь у реалізації «функцій входу», породжує у політичній практиці те, що можна назвати «законом М. Олсона» – зниження витрат на функціонування самої політичної системи. За твердженням М. Олсона: «Правлячий суб'єкт, який представляє більшу частину продуктивних сил суспільства, буде (оскільки він має обов'язково більш універсальний інтерес у суспільстві...) перерозподіляти меншу частину суспільного доходу собі і забезпечуватиме більше суспільних благ, ніж правлячий суб'єкт, який представляє меншу частину продуктивного потенціалу суспільства» [98, с. 32].

Легітимація включення структур громадянського суспільства до процесів політичної взаємодії, зазвичай, супроводжується процесом їхньої

інституціоналізації. За тлумаченням С. Хантінгтона, остання – це процес, за допомогою якого організації та процедури набувають параметрів цінності та усталеності. Рівень інституціоналізації будь-якої політичної системи визначається адаптивністю, складністю, автономією та узгодженістю її організацій та процедур [145, с. 32]. У ліберальній політичній системі, покликаний одночасно поєднувати принципи менеджеріальної неупередженості та представництва інтересів, її автономію захищають механізми, які обмежують та амортизують вплив нових соціальних груп. Ці механізми або уповільнюють входження нових груп до процесів політичної взаємодії, або, за допомогою процесу соціалізації, змінюють настанови та поведінку їхніх активістів у бажаному для системи напрямку. Окрім того, політична система отримує легітимні засоби для регулювання політичної активності груп у відповідності до циклу виборів та скликань представницьких інститутів, а також у зв'язку із появою проблем та їхнім зняттям з порядку денного. Заслуговує на увагу й той факт, що завдяки включенню неполітичних структур до політичної взаємодії, система стримувань та противаг перестає бути ознакою лише гілок державної влади, та поширюється також і на громадянське суспільство. У плюральних політичних системах зусилля однієї групи інтересу в проведенні певного законопроекту чи перемозі на виборах урівноважуються аналогічними аспіраціями з боку інших зацікавлених груп, внаслідок чого, політична участь розширюється, уніфікується, спрямовується за стандартними інституційними каналами. В свою чергу, політична система набуває змоги заощаджувати ресурси, необхідні для урівноваження суспільних інтересів, оптимізує канали отримання важливої інформації, підтверджує власну управлінську автономію і, у сукупному підсумку, підвищує ефективність власної діяльності [145, с. 220]. Таким чином, політичні системи із високим ступенем інституціоналізації структур – адаптерів вдало поєднують у своїй природі дві важливі складові – демократичну і власне ліберальну. Пріоритетність між ними встановлюється ситуаційно, коли, під впливом екзогенних та

ендогенних викликів, акценти переносяться із суверенності колективної волі на законну свободу індивідів і, навпаки. Відтак, ліберально-демократичні системи втілюють в алгоритмі власного існування й елементи стабільності, і невинну соціальну динаміку [88, с. 66].

3. Відомо, що якщо показники функції «виходу» перевищують аналогічні параметри функції «входу» за деякими демографічними, міграційними, економічними та іншими індексами, то управлінська система входить до стану кризи [36, с. 115]. В даному випадку проявляються елементарні закони ринку, згідно яких, втрата системою рівноваги буває зумовлена невідповідністю додаткової вартості, створеною робочою силою (податки громадянського суспільства), та витратами (прямими та похідними) управлінських структур [140, с. 396]. У практичному прояві, втрата системою стану гомеостазу із зовнішнім середовищем найчастіше буває викликаною безконтрольним зростанням бюрократії, внаслідок чого, актуалізуються питання щодо міри сприяння послуг, які надає уряд, суспільному зростанню [65, с. 13]. Особливого значення набувають не лише проблеми оптимізації діяльності адміністративного апарату та фіскальної політики держави, але й питання постановки завдань для державних службовців з метою підвищення їхньої функціональної ефективності [90, с. 6]. За таких умов, неліберальні політичні системи обирають екстенсивний шлях мобілізації управлінських ресурсів, вживаючи для підвищення ефективності управління засоби із зниження різноманітності в суспільстві і, у кінцевому підсумку, «спрощення» самих людей. Згодом, із розширенням сфери державного втручання, під менеджеріальним тиском управлінських інститутів опиняються й саморегульовані структури громадянського суспільства. Рано чи пізно вони зазнають часткової атрофії та деформації внаслідок «розумного дирижизму» політичної системи. Суспільство втрачає здатність до самоорганізації [149, с. 93-94].

В свою чергу, ліберальні системи обирають інтенсивний шлях оптимізації своєї діяльності. Періоди «надзвичайної політики» (за

термінологією Л. Бальцеровича) в таких системах пов'язані із концентрацією зусиль не на виявленні «саботажників» у суспільстві, а на зміні алгоритму владарювання у відповідності до загальних інтересів [65, с. 9]. Завдяки високому ступеню інституціоналізації, орієнтована переважно на «функції виходу» діяльність ліберальних державних інститутів влади, корегується функціонуванням адаптерів, предметом діяльності яких є, здебільшого, «функції входу». Внаслідок динамічній взаємодії цих двох складових забезпечується добре відомий в класичній політології «зворотній зв'язок» між кібернетичною системою та соціальним середовищем і, як результат, виробляються оптимальні сценарії подолання системної кризи: надлишок державних бюрократів «поглинається» корпоративним сегментом бізнесу, податковий тиск скорочується завдяки згортанню державних витрат, структури громадянського суспільства отримують більший простір для контролю над державними інституціями тощо. Загальна логіка такої «рефлексивної» політичної системи добре ілюструється схемою, запропонованою свого часу Д. Істоном.

Варто зазначити, що зміст та спрямованість фундаментальних соціокультурних змін, обумовлених «третьою хвилею демократизації», поряд із зростаючою юридизацією «мови» політичної системи (рішення та санкції), за допомогою якої остання спілкується з суспільством, змушують внести певні корективи в традиційне тлумачення функцій структур – адаптерів. З точки зору дисертанта, доцільно говорити про посилення ролі посередницьких структур також і у «функціях виходу» політичної системи. Йдеться, передусім, про інформування громадян щодо ініціатив влади та «переклад» змісту ухвалених рішень на звичну для електорату «мову», адже невідомі або незрозумілі закони, вочевидь, не можуть мати впливу на поведінку громадян (Див.: Додаток № 3).

Завдяки конструктивній співпраці структур – адаптерів та інститутів політичної підсистеми суспільства відбувається урізноманітнення інструментарію «функцій виходу» останньої. Йдеться про послідовний

перехід управлінської діяльності на модель використання «м'яких» а, згодом, і «розумних» політичних технологій. Автор концепту «м'яка сила» (soft power) – Дж. Най, використовував його, переважно, для позначення зовнішньополітичної діяльності держав «євроатлантичного ареалу». Проте, основні ресурси «м'якої сили» – культура та політичні цінності – є важливими характеристиками і внутрішньополітичної діяльності сучасних ліберал-демократичних систем. До встановлення цієї парадигми діяльності державних інститутів країни англо-американської культури приходять вже в середині ХХ ст. В сучасних умовах прийняття інструментарію «м'якої сили» постає вже як запорука виживання всієї соціальної системи. Адже, як зазначає Р. Дарендорф: «Більшість непарламентських форм держави досить обережно сполучають придушення та регулювання конфліктів. Якщо ж цього не відбувається, якщо кожна суперечка, кожен антагонізм дійсно подавлялися, то вибух ескалованих насильницьких конфліктів залишається питанням часу» [37, с. 29].

Що ж до моделі «розумної сили» (smart power), то вона постає своєрідним «горизонтом» соціодинаміки політичних систем сучасності, просування до якого можливе лише за умови поглиблення плідних контактів держави та структур-адаптерів у здійсненні функцій «входу/виходу». Модель «розумної сили» передбачає активне використання у проведенні державної політики інститутів громадянського суспільства, двосторонні угоди державних та бізнес – структур, взаємодію та консультації, здійснювані за допомогою багатосторонніх закладів, в тому числі, й з залученням неурядових організацій [129, с. 175].

4. Згадані вище структури – адаптери, залежно від особливостей політичної культури конкретної країни, можуть або вказувати професійним урядовцям на ступінь їхніх менеджеріальних девіацій від бажаних соціальних стандартів, або виступати в ролі активних акторів реформування політичної системи. Так, наприклад, досвід країн «західної демократії» переконливо свідчить на користь існування, принаймні, трьох основних алгоритмів

взаємодії держави та структур – адаптерів: неокорпоративізм, консультації та угоди, використання інститутів громадянського суспільства як інструменту державної політики тощо [86, с. 7].

Слід, вочевидь, враховувати й ті об'єктивні зміни, що відбуваються у функціональному навантаженні структур – адаптерів країн Заходу. Так, наприклад, європейські профспілки традиційно були не лише однією із сторін колективних договорів із підприємцями, але й брали участь в загальнонаціональному процесі ухвалення рішень в сфері соціальної політики та політики зайнятості. Іноді, вони навіть набували статусу співвиконавця законотворчої функції поряд із державою [101, с. 31]. Але, в останнє десятиріччя, внаслідок неухильного скорочення членства профспілок, їхня здатність виступати у ролі вагомого партнера національних урядів була піддана сумніву. З'явилися альтернативні інститути представництва інтересів найманих робітників на локальному рівні, такі, як, наприклад, Ради підприємств, що діють на великих заводах Австрії, Бельгії, Франції, інше [101, с. 31]. Майже витіснені профспілки і з процесу визначення соціальної політики Великобританії.

Аналогічну кризу в ареалі європейської демократії переживають і політичні партії – ще один різновид «традиційних» структур – адаптерів. Як зазначає Г. Рормозер, акцентованість будь-якої політичної партії на отриманні влади і її якомога триваліше використанні, врешті-решт породила у виборців враження, що перед ними – звичайні картелі партійних бюрократів, які існують на гроші платників податків. Широко розповсюдженими стали думки про те, що партії не беруть участі у формуванні політичної волі суспільства, як це передбачено конституціями країн, що вони окупували та монополізували ЗМІ, а замість агрегування та артикуляції волі громадян вдаються до «демоскопії» – соціологічних опитувань, підміняючи ними роботу серед людей [122, с. 45-46]. Зменшення членства в профспілках та зниження довіри до політичних партій знов актуалізували проблему представництва. Як виявилось, ліберальний уряд може забезпечити

задоволення лише тих потреб, які мають підтримку середньостатистичного виборця. Внаслідок кризи традиційних інституційних каналів інформації (політичних партій та профспілок), деякі соціальні групи позбулися можливості ефективної комунікації із політичною системою. Ситуація була ускладнена ще й зростаючим плюралізмом суспільства, який стояв на заваді досягнення консенсусу щодо еквівалентного розподілу послуг держави. В такі ситуації на перший план в країнах Західної Європи виходять неурядові організації (далі – НУО), адаптивний ефект яких зростає пропорційно тому, як вони все частіше залучаються до системи задоволення потреб та надання послуг населенню в тих випадках, коли виявляються безсилями держава та ринок [125, с. 122]. Потенційно, неурядові організації, заміщуючи традиційні структури – адаптери, можуть виступати у ролі одного із суб'єктів, діяльність яких знижує транзакційні витрати суспільно-політичної комунікації. По-суті, вони виконують роль медіатора в ланцюгу взаємовідносин родини, держави та ринка. Їх включення до системи політичної комунікації дало змогу виконати основну вимогу, що пред'являється до сучасної ліберальної політичної системи – розширення соціальних програм при одночасному скороченні витрат та навантаження на саму державу [125, с. 125]. У сучасній Великобританії, наприклад, аналіз зиску від співробітництва із неурядовими організаціями призвів до прийняття закону, який зобов'язує органи місцевого самоуправління співробітничати із НУО в справі реалізації покладених на них соціальних функцій. При Міністерстві внутрішньої політики був створений відділ з НУО, у функції якого введений контроль за фінансовими запитами структур «третього сектору» до держави та корекція стратегії цільових завдань уряду тощо. При досягненні консенсусу щодо конкретного проекту, відділ Міністерства надає організаційну допомогу НУО через Національну Раду добровільних організацій Великобританії та її філії на місцях [125, с. 126].

У США формально не існує безпосередніх каналів включення НУО до процесу розроблення політичних рішень в сфері їхнього функціонального

призначення. Третій сектор діє у вимірі «політичної субсистеми», впливаючи на процеси державного менеджменту за допомогою методів неформального лобіювання та формування суспільної думки через Конгрес, Адміністрацію Президента, різноманітні міністерства та відомства, впливові державні організації та експертні центри [125, с. 126].

Варто зазначити, що процес залучення неполітичних за своєю природою структур до процесів вдосконалення ієрархії управлінських інститутів має і свої негативні складові. Йдеться, передусім, про те, що в усіх політичних системах із високим ступенем інституціоналізації структур – адаптерів, власники великого капіталу завжди впливають на процес прийняття рішень державними структурами: лобіювання інтересів приватного бізнесу в законодавчій та виконавчій владі яке, наприклад, у США реалізується через «групи впливу» та «комітети політичної дії», створює об'єктивні передумови для формування ринку політичної олігополії [23, с. 145-146]. Враховуючи це, американські соціологи запропонували, на протипагу традиційній метафорі «рівноваги сил», операційне поняття «блокади групових інтересів». Його сенс полягає в тому, що добре організовані групи отримують контроль над політикою уряду. В результаті, останній не в змозі запропонувати дієві реформи в ім'я «загальних інтересів» та спільного блага [86, с. 100].

Ці проблеми кризи структур – адаптерів та їхнього девіантного впливу на функціонування державних урядових інститутів, які періодично виникають перед сучасними політіями, перетворюють на аксіоматичне твердження О. Шаброва про те, що: «коли в суспільстві з'являється усвідомлення того, що можливостей стихійної компоненти адаптера та політичної системи стає недостатньо для переробки і відображення зовнішнього сигналу, особливого попиту в ньому набувають заходи з підвищення ступеню закритості та збільшення можливостей механізму управління, і, навпаки» [149, с. 93]. Таке коливання між консервативними та ліберальними тенденціями у функціонуванні політичної системи є свідченням намагання її творців підвищити коефіцієнт корисної дії

ієрархічних управлінських інститутів у справі задоволення «соціального попиту», забезпечити дотримання принципу керованості суспільством і, чого також не варто забувати, зберегти свій привілейований владний статус. У реальній політичній практиці, зовнішніми проявами такої соціодинаміки політичних систем можуть бути, в тому числі, й аверсні та реверсні тенденції поширення демократичних інститутів на мегарегіональному чи глобальному рівнях. В цьому сенсі, по відношенню до країн Західної Європи, можливо запропонувати робочу гіпотезу існування «великих парадигмальних циклів»: коливання між полюсами соціал-ліберальних та ліберально-консервативних принципів функціонування політичних систем, здійснювані з періодичністю в 15-20 років. Так, наприклад, сьогодні ми є свідками поступового дрейфу політичних систем регіону в бік парадигми неолібералізму, що проявляється, зокрема, у згортанні соціальних програм держбюджетів, впровадженні нових принципів пенсійного забезпечення та захисту праці тощо. Враховуючи інтернаціональний характер зазначеного тренду, слід визнати його обумовленість радше об'єктивними вимогами оздоровлення економік «зони євро» та «зони долара», аніж «змовою глобалізованих еліт».

Але, з огляду на дослідницьку мету даної дисертації, набагато більш корисними в евристичному плані є великі і малі конституційні цикли та послідовна зміна етапів реформ і контр-реформ в політичній історії конкретних держав.

Конституційна реформа, як один із найбільш помітних проявів згаданих циклів, повинна забезпечити відповідність політичної влади характеру соціальних змін за допомогою введення нової формули легітимації управлінських структур. Це – один із найсуттєвіших проявів соціодинаміки політичної системи, адже створення та систематизація правових норм постає одночасно і як конструювання соціальної дійсності, і як її пізнання. При чому, як це доводить практика багатьох країн, процес законодавчої «гносеології та інжинірингу» може складати цілу епоху, яка включає в себе послідовні етапи зближення, протиставлення та, врешті-решт, синтезу елементів старого та

нового ладу. Саме таким чином закладається підґрунтя для конституційної циклічності [91, с. 51-53].

Згаданий вище девіантний вплив структур – адаптерів на діяльність політичних інституцій у ліберальній системі долається завдяки специфічному методу соціодинаміки – реконституціоналізації. За визначенням А. Медушевського, остання не є тотожною припиненню розвитку системи. Постаючи як об’єктивний наслідок неготовності суспільства до існування в межах ліберальної парадигми, або реакцією на негативний досвід функціонування демократичних структур – адаптерів, реконституціоналізація може набути й позитивного політичного змісту. Але, в цілому, вона означає посилення централізму та самостійності державної влади через делегування додаткових повноважень адміністративним структурам і, в кінцевому рахунку, – голові держави [91, с. 55]. Цілком природно, що такі заходи означають, поміж іншого, звуженням простору публічної політики за рахунок обмеження діяльності профспілок та політичних партій. Для досягнення цієї мети можуть використовуватися як парламентські (прийняття відповідних законів, що забезпечують домінуюче положення правлячої партії, підвищують прохідний бар’єр, трансформують принципи представництва), так і позапарламентські методи (вибудовування вертикалі виконавчої влади, введення надзвичайного стану, передача влади армії) тощо [91, с. 55]. Дисертант вважає за доцільне вказати на те, що заходи реконституціоналізації не завжди означають остаточну відмову політичної еліти від ліберальної доктрини захисту прав особи чи згортання проекту демократизації. Добре відомий період правління Ш. де Голля у Франції, який означав на практиці демонтаж структур IV (парламентської) Республіки – лише один із найвідоміших прикладів реконституціоналізації, здійсненої задля подолання фундаментальної кризи політичної системи країни. Однопорядковими йому слід вважати періодичні воєнні перевороти та примусові розпуски парламенту в Туреччині, де армія є основною (конституційною) запорукою збереження світського характеру влади.

Саме під час цих подій відбувається переформатування внутрішнього інституційного дизайну політичної системи, перерозподіл функціонального навантаження між її окремими складовими (деконцентрація), змінюється пропускна здатність її «входу» та інструментарій «виходу». Трансформацій зазнає й просторовий вимір функціонування політичної системи (процеси централізації / децентралізації). За оптимальним (демократичним) сценарієм соціодинаміки, маємо справу із перетином стихійної компоненти (динамічні зміни у соціальному середовищі, які значно змінили параметри його функціонування) та цілим – раціональної діяльності професійних суб'єктів політики (ініціаторів відповідних адміністративних реформ). Бажаним результатом такого «перезавантаження» ієрархії політичних інститутів слід вважати встановлення гомеостазу між «артефактною» кібернетичною системою та «природним» соціумом.

Звертаючись до конкретних прикладів соціодинаміки політичних систем різних країн Європи, слід, очевидно, погодитися з думкою С. Хантінгтона в тому, що «кінець ідеологій» в західному регіоні континенту, зниження напруженості соціальних конфліктів відкриває перспективи для перебудови політичних інститутів країн «консолідованої демократії» на принципах децентралізації та більшої гнучкості [145, с. 149]. Цей висновок підтверджують й вітчизняні дослідники А. Саприкін та А. Кузнєцов, коли констатують виникнення в європейському цивілізаційному ареалі реальних можливостей для дисперсії влади – характерної ознаки плюралістичних політичних систем, яка засвідчує одночасне здійснення влади на всіх рівнях її функціонування й виходить за межі офіційно прийнятої системи її поділу. Відтак, принципи збалансованості та взаємного обмеження поширюються не тільки на формальні гілки влади, але й на неформальні політичні структури (партії, профспілки, групи тиску), які детермінують виникнення нових політичних трендів у суспільстві [124, с. 160]. Така децентралізація влади відкриває можливості врахування різних соціально-політичних вимог в межах вже функціонуючої системи врядування [33, с. 201].

Поряд із фіксацією зазначених вище можливостей для самовдосконалення, які виникли останнім часом перед політичними системами Західної Європи, принцип наукової об'єктивності змушує дисертанта визнати і відсутність єдиного «вірного» алгоритму пристосування управлінських інститутів до потреб політичного, економічного та культурного розвитку суспільства. Кожна країна самотужки, шляхом спроб та помилок віднаходить свій рецепт розбудови інституційного дизайну. Причому, непоодинокими є приклади того, коли неефективні на попередньому етапі суспільного розвитку принципи облаштування політичної системи, набували особливої актуальності та демонстрували високу ефективність за нових умов існування соціуму. Яскравим прикладом цього можна вважати конституційну реформу 1995 р. у Франції. Негативний досвід існування IV (парламентської) республіки, з її постійними урядовими кризами, ступором законодавчого процесу, зовнішньополітичними поразками тощо, здавалося б, остаточно визначив еволюцію політичної системи цієї країни в бік «прем'єр – президентської» форми врядування. В політичній системі V Республіки парламент посідає одне із останніх місць серед центральних органів державної влади. Чітко простежується лояльність парламентської більшості виконавчій владі та постійно існує загроза розпуску Національних Зборів Президентом. За конституцією 1958 р. виконавча влада наділена невід'ємним правом самостійно визначати пріоритетний порядок денний, складати список законодавчих текстів та встановлювати порядок їхнього розгляду. Палати парламенту не можуть нічого змінити у запропонованій урядом програмі роботи. Вони мають право лише затверджувати додатковий порядок денний. Як наслідок, уряд намагається максимально завантажити пріоритетний порядок денний і, таким чином, майже не залишає парламенту часу на обговорення тих законопроектів, які цікавлять депутатський корпус. У загальному підсумку, більшість схвалюваних у Франції законів має урядове, а не парламентське, походження [63, с. 87-88].

Більше того, до реформи 1995 року, в середньому 195 діб на рік і президент, і уряд були позбавлені парламентської присутності – перерва між сесіями законодавчого органу була більш, ніж значною.

Створення двох позапарламентських центрів стабільності, зменшення ролі парламенту в управлінському процесі («Голізм»), допомогли підвищити ефективність системи в цілому, але завдали відчутної шкоди представницькій формі демократії. Острах рецидиву авторитаризму всередині французького суспільства змусив політичну еліту країни, врешті – решт, внести відповідні поправки до Конституції V Республіки, збільшивши загальну тривалість парламентської сесії (до 9 місяців) та надавши можливість дієвого контролю Національних Зборів над урядом (шляхом введення процедури адресованих уряду питань, які надсилаються парламентаріями не менш ніж один раз на тиждень) [63, с. 87]. Важливим в цьому випадку є той факт, що і самі французи, і представники міжнародної спільноти сприйняли ці перетворення як безумовно бажані, такі, що розширюють функціональний простір інститутів народоправства, а не постають як адміністративний наслідок боротьби елітарних кланів за владу.

Ще більш вражаючими, з огляду на згадану вже вище «залежність від пройденого шляху», є заходи з децентралізації політичної системи, до яких вдався уряд «нових лейбористів» у Великій Британії, починаючи з 1997 р. Йдеться, передусім, про революційні (за критеріями політичної культури британського соціуму) зміни в межах, т.зв., «конституційної реформи». Урядом Т. Блера були здійснені рішучі кроки у напрямку автономізації регіонів, реформування палати лордів (позбавлення її членів спадкового статусу та поступове перетворення верхньої палати Парламенту із «клубу привілейованих осіб» на звичайну «другу палату» європейських законодавчих органів), введення нової системи голосування на різних електоральних рівнях тощо [131, с. 184].

Парламентські вибори 2010 року у Великобританії виявилися ще одним свідченням того, що система врядування та представництва постійно

«увідповіднюється» процесам політичної структуризації суспільства. За їхніми результатами відбулася не лише зміна парламентської більшості (на її місце прийшла коаліція консерваторів та соціал-лібералів) та правлячого Кабінету (на чолі із консерватором Д. Кемероном), але й фактичний перехід представництва народних інтересів на принципи системи трипартизму.

Утворення двох регіональних представницьких органів – Парламенту Шотландії та Асамблеї Уельсу (попри відсутність у них значних адміністративних повноважень) значно розширило присутність етнорегіональних спільнот країни у загальнонаціональному політичному процесі. Таким, що заслуговує на увагу, є той факт, що центральний уряд Великобританії спокійно ставиться до заяв Шотландської народної партії щодо намірів провести у майбутньому референдум із питання незалежності цієї частини Об'єданого Королівства. Відтак, у сучасній Великобританії чітко спостерігається практичне підтвердження теоретичних прогнозів щодо еволюції ліберальних політичних систем у напрямку делегування частини державного суверенітету регіональним представницьким та виконавчим органам влади [131, с. 185].

Досить рельєфно процеси соціодинаміки політичних систем постають на прикладі значних трансформацій, які відбулися на зламі 1980-1990-х років в Центрально-Східній Європі. На відміну від країн «консолідованої демократії», у соціумів цього регіону не було багато часу для очікування еволюційних змін, що повинні були відбутися в сфері систем управління та забезпечити бажаний адміністративний супровід соціально-економічних реформ. Тож, старим та новим елітарним угрупованням довелося не лише вдатися до процедури укладення «пактів», шокової економічної терапії, але й до не менш шокового антикризового інституційного інжинірингу. Такий випереджальний (у порівнянні з усвідомленням необхідних змін з боку деяких соціальних прошарків) характер політичних реформ в країнах колишнього соціалістичного табору не лише убезпечив соціальні системи регіону від рецепції авторитаризму, але й заклав політико-юридичне та

менеджеріальне підґрунтя для їхнього швидкого економічного зростання і приєднання до загальноєвропейських структур.

З огляду на центральну проблему дисертації, автору здається важливим досвід Угорщини у переході від номенклатурної парадигми врядування до власне демократичної. Першим, що потрапляє в очі під час аналізу угорської політичної системи – це надзвичайно складний алгоритм комплектації парламентських структур країни. Волею законодавців, у країні створений трьохступеневий «фільтр» для кандидатів в депутати: 1) Вибори за мажоритарними округами (176 мандатів) з можливістю проведення другого туру; 2) Вибори за партійними списками (20 округів з 5 % бар'єром); 3) Загальнодержавний (компенсаційний) список – 58 мандатів. За думкою М. Товта, перед нами не лише фільтр для «випадкових» осіб, але й достатньо ефективна система репрезентації групових та регіональних інтересів. Досить високий прохідний бар'єр, механізм персональних округів, широке застосування інституту кваліфікованої більшості тощо, є вагомим інструментарієм у забезпеченні сталого врядування та ефективності структур народоправства [134, с. 71-72].

Друга вражаюча (з огляду на вітчизняну практику) риса угорської політичної системи – надзвичайна незалежність Конституційного Суду країни. Конституційний Суд Угорщини не є загальною частиною судової системи країни, має незалежне бюджетне фінансування і позбавлений політичного впливу будь-якої особи чи структури. Остання характеристика набула внаслідок специфічної процедури комплектації його персонального складу: кандидатури вносяться спеціальною депутатською комісією до складу якої входять по одному представнику від кожної фракції парламенту. 18 суддів Конституційного Суду обираються Державними Зборами 2/3 голосів на 9 років. Після завершення всіх процедур парламент втрачає можливість впливу на цю структуру, адже судді Конституційного Суду не можуть бути звільнені з посади. Більше того, до Конституційного Суду Угорщини має право звернутися будь-хто, чії права були порушені

конкретним законодавчим актом, або його окремими положеннями. Судді Конституційного Суду можуть здійснювати впровадження з певного питання також і за власним рішенням, без надходження скарги або подання [134, с. 79]. Важливо, що такі надзвичайні повноваження цієї структури пов'язані з невпевненістю угорської ліберальної інтелігенції початку періоду трансформації щодо сталості майбутніх демократичних перетворень. У незалежному, неупередженому Конституційному Суді демократи вбачали «запобіжник» проти рецидивів авторитаризму. Не менш важливим чинником створення такої потужної структури конституційного контролю слід вважати й згоду «старої» еліти на відповідні інституційні новації [134, с. 79].

Завдяки наявності багатоступеневої виборчої системи – фільтру народного представництва, політична система Угорщини отримала й досить специфічний механізм селекції структур – адаптерів. Як правило, з метою мінімального розподілу парламенту та покращення умов для врядування, маленькі партії не отримують доступу до представництва у законодавчому органі. Внаслідок цього, наприклад, національні меншини країни позбавлені можливості створювати власні політичні партії та змушені задовольнятися тими посередницькими послугами, які їм готові надати загальнонаціональні угорські політичні об'єднання. Такі незручності, які існують в системі представництва окремих соціальних груп, принаймні, частково компенсуються наявністю в країні плюралістичної системи профспілок. Окремі спілки та їх об'єднання мають чітко виражені партійні симпатії та прив'язки, між ними існує конкуренція із залучення членів. Проте, система «фільтрів представництва», реалізована в Угорщині, не завжди виявляється ефективною. Так, наприклад, у 2009 році на виборах до Європарламенту вперше за новітню історію країни отримала суттєву електоральну підтримку радикально-націоналістична ксенофобська партія «За кращу Угорщину» (JOBBIK) на чолі із Г. Воною [134, с. 90-91]. У 2010 році союз правих партій – «За кращу Угорщину» та «Угорський громадянський союз» (ФидЕС, на

чолі з В. Орбаном) отримав 70 % голосів виборців та переміг на парламентських виборах [54].

В цілому, слід зазначити, що висока відповідність діяльності управлінських інститутів запитам, які надходять від соціального середовища в Угорщині, є свідченням динамічної рівноваги суспільної системи в цілому: «За час новітньої історії країни, кожний парламент відпрацював повний конституційний термін і при кожному парламенті практично незмінними залишалися урядові коаліції... Хоч на 2010 рік в державі працює вже сьомий уряд» [134, с. 77]. Своєрідним геополітичним доказом ефективності обраного сценарію соціодинаміки національної політичної системи слід вважати вхідження Угорщині до ЄС.

Класичною політєю Центрально-Східної Європи, яка одночасно надає приклади ефективного інституційного дизайну та постійних закликів до його вдосконалення, що надходять від соціуму, є Польща. Як зазначає П.Байор, з одного боку, Польща – це вільна країна з демократичною системою, яка постійно змінюється. Однак, і представники політикуму, і різноманітні соціальні групи, зазначають низький рівень польської демократії, а також наголошують на тому, що демократична держава не може вирішити багатьох проблем. Наслідком цього явища є не тільки німічна держава, але й слабе громадянське суспільство [7, с. 34].

Пройшовши за короткий термін основні етапи демократичного транзиту, Польща підтвердила свою приналежність до глобального «ліберального проекту» – радикальні ринкові реформи Л. Бальцеровича та переформатування політичної системи в середині 1990-х рр. допомогли країні не лише позбутися статусу колишнього члену соціалістичного табору, але й увійти до структур ЄС. Сучасна політична система Польщі встановлює парламентську форму правління та парламентсько-кабінетну систему врядування. Законодавча влада представлена бікамеральною структурою (Сейм та Сенат), виконавча – Президентом і Радою Міністрів, судова – системою судів та трибуналів. Польський уряд формується у Сеймі. Етапом,

що завершує цей процес, є проголошення прем'єром у Сеймі програми діяльності свого уряду разом із заявою про надання вотуму довіри. Ця програма ухвалюється депутатами безумовною більшістю голосів у присутності щонайменше половини передбаченої законом кількості депутатів [7, с. 44]. Серйозні контролюючі повноваження зосереджені в руках польського парламенту. Так, наприклад, спільне засідання Сейму та Сенату – Національні Збори можуть підтвердити тривалу нездатність Президента виконувати посадові обов'язки з огляду на поганий стан здоров'я. Також вони мають право поставити Президента перед Державним трибуналом, що може призвести до призупинення виконання ним посадових обов'язків [7, с. 43].

У другій половині 1990-х років в країні була проведена адміністративно-територіальна реформа з метою оптимізації функціонування воєводств та надання більших прав органам місцевого самоврядування. Зокрема, останні отримали пріоритетне право на організацію вільних економічних зон та спрощену процедуру їхньої реєстрації.

На той же період в країні діяло більш ніж 300 політичних партій, традиційно сильні позиції посідали профспілки. Проте, згідно з опитуванням 1994 року, майже 90 % поляків відчували власну відчуженість від влади, вважаючи, що не мають жодного впливу на дії уряду і політиків. На середину 1990-х років понад 80 % мешканців країни стверджували, що їх ніщо не пов'язує з політичним класом і правлячими колами. З огляду на це, як зазначає П. Байор, поляки були дуже негативно налаштовані щодо держави та її установ [7, с. 35].

Навіть після прийняття Конституції 1997 р. в Польщі не припинялися дискусії з приводу трансформації політичної системи країни. Основними пропозиціями, найчастіше, були ідеї ліквідації Сенату, введення до Сейму депутатів, обраних за мажоритарною системою від одномандатних округів, скасування парламентського імунітету та зменшення кількості депутатського корпусу тощо [7, с. 46].

Одночасно вживалися заходи і для покращення функціонування структур – адаптерів. Згідно із доповненнями до Закону «Про політичні партії», внесеними 12 квітня 2001 р., діяльність політичних партій в Польщі фінансується з державного бюджету. Право на отримання цієї підтримки мають лише ті партії, які на виборах до парламенту отримали щонайменше 3% на свою підтримку, а в разі блокування – 6 %. Важливо зазначити, що виборчий бар'єр в Польщі сягає 4 %. Таким чином, фінансову підтримку з боку держбюджету отримують і позапарламентські партії. Одночасно із заходами стимулювання партійної активності, в країні був проведений жорсткий аудит реєстру громадських суспільно-політичних об'єднань. Окружний Суд у Варшаві скоротив державний реєстр політичних партій із 300 до 83 (на листопад 2009 року) [7, с. 47-51]. Але й після цього, низька ідентифікація виборців з партіями зберігається в країні. Викликано це, передусім, слабкою обізнаністю багатьох поляків із програмовими документами політичних партій та їхньою зосередженістю на постатях лідерів. Таким чином, поряд із відчутним рівнем ефективності політичної системи країни, чітко простежуються напрямки її подальшого вдосконалення, визначені сталими запитами з боку різних груп польського суспільства.

Сукупність теоретичного та емпіричного матеріалу, проаналізованого в даному підрозділі, робить очевидним наступний висновок: сутність соціодинаміки політичної системи не варто зводити лише до суто інституційних змін. Кореневим словом тут є перша складова поняття: для того, щоб якісно змінити алгоритм функціонування політичної системи, повинен змінитися, в першу чергу, сам соціум. За допомогою його інститутів соціалізуються майбутні професійні управлінці, з його лав мобілізуються політичні активісти – фундатори структур – адаптерів, покликаних контролювати цих управлінців, стимулюючи політичну систему до потрібних суспільству реформ.

Висновки до другого розділу.

Аналіз функціонування ліберальних політичних систем, виконаний у теоретичній та емпіричній площині, дає можливість дисертанту зробити наступні висновки:

1. Ліберальний проект облаштування сфери Політичного, який знайшов найбільш повне своє вираження у створенні політичних систем країн «англо-американської» політичної культури, характеризується діалектичним поєднанням принципів раціоналізму, прагматизму та соціального конструктивізму. Високий ступінь його практичної ефективності пояснюється наявністю чіткого розмежування сфер компетенції держави та громадянського суспільства, визначенням формули легітимності та меж суверенності суб'єктів владарювання, збалансованістю внутрішнього соціального середовища політичної системи тощо.

2. Дослідження реально діючих інваріантів «еталонних» політичних систем доводить принципову неможливість безмежно повної практичної реалізації всіх теоретичних постулатів ліберальної парадигми на практиці. Внаслідок цього, переважна більшість політичних спільнот ліберального «цивілізаційного ареалу» представляє собою метисні утворення, у функціонуванні яких сполучаються принципи індивідуалізму та колективізму, секулярності та релігійної конформності, громадянської автономії та поміркованого етатизму.

3. Високий рівень функціональної ефективності ліберальних політичних систем забезпечується їхньою здатністю до соціодинаміки – увідповідення власної структури та алгоритму діяльності до вимог зовнішнього соціального середовища. Виникнення цього атрибуту слід пояснювати, передусім, розширенням простору для політичної активності індивідуальних та колективних представників громадянського суспільства, залученням до виконання політичною системою функцій «входу/виходу» структур – адаптерів: політичних партій, профспілок, неурядових організацій, груп інтересу та тиску, лобістських угруповань тощо.

Розділ 3

Парадигмальні особливості трансформації управлінської системи української політиї

3.1 Розбудова інституційного дизайну політичної системи України: динаміка конституційних циклів.

Дослідження парадигмальної сутності політичної системи України як унікального кібернетичного та соціокультурного феномену передбачає виявлення фундаментальних чинників, під визначальним впливом яких відбувалося формування її структури, встановлення загальної логіки функціонування, детермінація алгоритмів діяльності її окремих складових елементів тощо. Враховуючи принципову незавершеність інституційного інжинірингу управлінської підсистеми українського соціуму, який постає як відкритий політичний процес із циклічно-коливальною динамікою розвитку, найбільш евристично корисним у розв'язанні центральної проблеми дисертаційного проекту є звернення до аналізу символічних матриць, засвоєних колективною свідомістю двох основних суб'єктів вітчизняного політичного життя – еліти та «пересічних» громадян. Саме через розкриття специфіки інтерпретації ними «бажаного» політичного ладу та засобів його досягнення уможлиблюється пізнання етіології управлінської підсистеми соціуму та напрямків її вдосконалення.

Як зазначають дослідники початкового етапу політичного транзиту в країнах, що постали на теренах колишнього СРСР, 1989-1991 роки були позначені значним сплеском проліберальних настроїв у пізньорадянському суспільстві. У 1990 р. 96 % респондентів визначали себе прихильниками прозахідної моделі суспільно-політичного розвитку. За визначенням В. Согріна, ця модель асоціювалася у масовій свідомості радянських громадян із іменами М. Тетчер і Р. Рейгана та могла бути охарактеризована як «буржуазно-індивідуалістичний» лібералізм. Квінтесенцією цієї моделі була

максимальна свобода ринкових зв'язків та мінімалізація функцій держави [126, с. 16]. Перші етапи демократичного транзиту в Україні, здавалося б, повністю підтверджували тренд політичних трансформацій, що відбувалися в регіоні Центрально-Східної Європи в цілому: активне включення інтелігенції до політичного процесу, еволюційний характер новацій у напрямку парламентської системи врядування, розширення прав місцевого самоврядування, територіальних громад тощо [82, с. 64; 77, с. 24]. Проте, саме у випадку із Україною, відома теза неінституціоналістів про «залежність від пройденого шляху» проявилася у найбільш драматичний спосіб. Соціокультурні особливості попереднього розвитку, домінування адміністративно-командної економіки та відповідних їй принципів редистрибуції матеріальних і духовних благ, авторитарний політичний устрій тощо, сформували специфічний тип особистості, поширений серед громадян республіки. Він був орієнтований на принципи егалітаризму, колективізму, етатизму та політичного патерналізму. Цей специфічний ціннісний код представників громадськості не міг не «викривлювати часовий вектор» політичних перетворень, породжуючи реверсивні тренди демократизації та стимулюючи організаційні патології в інституційному середовищі політичної системи суспільства [56, с. 23; 81, с. 69]. Як зазначають українські дослідники початкових етапів розбудови інституційного дизайну вітчизняної управлінської ієрархії, сутністю цього парадоксу була згода людей жити в такому просторі, де водночас діють і старі, і нові інститути, що забезпечують своїм суперечливим співіснуванням наявність усіх необхідних для соціальної інтеграції і стабільності атрибутів політичного ладу [109, с. 718]. Очевидно, під впливом цієї світоглядної дихотомії, згодом, із політичного процесу виключилася і українська інтелігенція, зумовивши, тим самим, значну девіацію українського політичного транзиту від, спочатку аналогічних йому, перетворень у Польщі, Чехії, Угорщині тощо. Швидка девальвація символічної матриці лібералізму у свідомості громадян України підтверджується, зокрема, тим, що на сьогодні лише 1-2 % українців

визначають себе прихильниками ліберальної ідеології, розпорошуючи свою підтримку переважно між комуністичними, соціалістичними та націонал-демократичними силами [109, с. 753].

У таких, більш ніж специфічних, умовах зовнішнього соціального середовища, найпослідовнішим адептом ліберального проекту облаштування сфери Політичного, став український політичний клас. Цей різновид «організаційної буржуазії» (за термінологією І. Марковіц), зазвичай панує у тих соціумах, де нові ринкові відносини та аномічна соціальна структура виявляються безсилими у справі остаточного демонтажу архаїчних структур політичної культури. Екзистенційна розгубленість громадян (у нашому випадку – України) надає цьому «державному класу» більшу автономію у контролі над ресурсами та необхідну свободу у виборі стратегії розвитку. Його представники широко використовують регіональні, етнічні та групові розбіжності громадян у якості засобу для придушення виклику знизу та боротьби із політичними опонентами [58, с. 195].

Лібералізм української еліти перших років незалежного існування проявлявся, передусім, у засвоєнні груповою свідомістю символічної матриці «приватна власність». Практичним втіленням цього стала тенденція, яка запанувала ще за часів «пізнього Горбачова» – «приватизація влади». В результаті, номенклатурний соціалізм перетворився на номенклатурний капіталізм. Відповідним було й прагнення до просування лише на одній ділянці лібералізації – економічній – без врахування всього комплексу суспільних реалій та без суттєвого відкриття політичного простору для «некомпетентних» мас [106, с. 192]. Політичний клас пропонував соціуму ліберальний проект у його редукованому, ранньому варіанті, без врахування суттєвих коректив більш пізніх і, відтак, – модерних ревізій.

Згаданий вище «path dependency», у випадку із елітою проявився у відвертому етатизмі правлячого класу. Навіть особисті конфлікти ключових політичних акторів першої половини 90-х років ХХ ст. не порушували групового консенсусу щодо особливої цінності держави, як механізму

реформування та управління економікою і всіма іншими сферами суспільного життя. Не даремно, найбільш ефективними засобами впливу на макроекономічну ситуацію в країні стали державна митна та податкова служби. Своєрідною традицією стала і практика безпосереднього адміністративного втручання у виробництво та фінансово-грошові процеси, за умови збереження за державою чималого обсягу розподільчих функцій (в основному, через бюджетні важелі) [109, с. 628; 17]. Відповідно, починаючи із 1991 року, в країні послідовно створювався авторитарний управлінський гібрид, який сполучав у собі елементи автократичного президентського врядування із радянською бюрократично-номенклатурною практикою [82, с. 63]. Лише на перший погляд парадоксальним може виявитися висновок дисертанта про те, що на початкових етапах незалежного існування країни, вітчизняна еліта була більше заклопотана розбудовою саме держави, а не політичної системи суспільства. Справа в тому, що організованість та ефективність неформальних механізмів вирішення суперечок в середовищі правлячого класу забезпечували усталеність політичних інститутів та дієвість системи розподілу влади, а не навпаки [58, с. 51]. Як своєрідний доказ цьому, можна привести специфічну «політичну мову», що почала формуватися в процесі таких «позаінституційних» практик. Зокрема, слова «реформа» та «реформування» не сприймалися ані пересічними громадянами, ані професійними функціонерами, як щось спрямоване на функціональне поліпшення чи вдосконалення конституційного інституційного ладу або введення економічних інновацій. На «глибокій» політичній мові, «реформа» – означала лише новий етап апаратної боротьби, результатом якої була зміна розподілу сил основних «контролерів» владних ресурсів чи, навіть, витіснення їхніх окремих представників з політичної арени [154, с. 52; 14, с. 32]. Про цей «макіавелістський цинізм» української еліти згадував й С. Рябов, коли констатував розповсюдженість практики підміни державних рішень міркуваннями політичної доцільності [123, с. 78].

Варто зазначити, що створювана політичною елітою система інституційного панування не лише спиралася, але й чинила зворотній вплив на символічні матриці масової свідомості українських громадян. Так, за спостереженнями закордонних дослідників, сучасні українці, стимульовані авторитарними аспіраціями «своєї» еліти, активно створюють попит на «сильну руку» в політиці: «Респонденти вважають, що за радянських часів українське суспільство було більш законслухняне, головним чином через те, що радянська система була більш суворою, із чіткою та сильною вертикаллю влади... Існуюча нині демократична система сприяє правовому нігілізму й анархії...» [35, с. 105]. Враховуючи це, перебільшенням видається твердження деяких вітчизняних авторів, що ані суспільство, ані провідники правлячого прошарку чітко не усвідомлювали, заради чого запроваджується інститут президентства та якими можуть і повинні бути оптимальні межі його функціонування [109, с. 759]. Насправді, маємо справу із чи не єдиним добре спланованим інституційним нововведенням – відлунням авторитарної природи радянської політичної культури.

Наявним є також і відверто випереджальний (у порівнянні із соціальними реаліями) загальний характер інституційних новацій. Стимульовані «сприятливою зовнішньополітичною кон'юнктурою», законодавчі нововведення, і, в першу чергу, – гарантії громадянських прав та свобод – досить часто не знаходили відповідного підґрунтя у правосвідомості переважної більшості українців [13, с. 63]. Країна перших років незалежності підтверджувала аксиоматичність сентенції Р. Дарендорфа: «Потрібно буде шість місяців на реформу політичних систем, шість років на зміну економічних систем та шістьдесят років на революцію у свідомості та серцях людей» [Цит. за: 35, с. 98-99].

Таким чином, культурно-історичні константи, що впливали на соціополітичну ситуацію в Україні, були дихотомічними за своєю природою: на латентному рівні – бажання індивідуальної свободи, цінування приватної власності, прагнення до економічного успіху; на рівні публічному –

формальна демократія, конкурентний авторитаризм, пасивність та атомізація суспільства, велика дистанція влади тощо [11, с. 12; 24, с. 316].

Ця фундаментальна соціокультурна дихотомія не могла не позначитися й на специфіці конституційного процесу в Україні, який, в свою чергу, мав та продовжує зберігати конфліктно-кризовий та циклічний характер.

Попри всю суперечливість процесів «розбудови» української держави початку 1990-х років, були всі підстави констатувати значний вплив ліберального проекту політичної системи, що його відчували вітчизняні «батьки – засновники»: Декларація державного суверенітету України 1990 р. містила важливі положення про розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, закріплювала принцип суверенності народу, рівності перед законом усіх громадян, незалежно від їхнього походження та соціального статусу. З точки зору Н. Осипової, Декларація постала політичною основою для реформування законодавчих та державних структур на ліберальних принципах [99, с. 135].

Не принижуючи значення Декларації державного суверенітету у визначенні напрямків розвитку української політичної спільноти, автор дисертації вважає за доцільне звернути більше уваги саме на Конституцію України. Не зважаючи на те, що світовий досвід свідчить на користь існування певного історичного проміжку часу між проголошенням Конституції держави та реальним виконанням кожного із її положень, без цього фундаментального «суспільного договору» існування політичних інститутів, базованих на функціональній позитивності, проблематизується [8, с. 70; 14, с. 46].

Постаючи як кодекс правил чесної суспільної взаємодії, Конституція спрямовує діяльність управлінських інститутів у відповідності до загальних уявлень представників політичної спільноти про бажаний соціальний лад. За переконанням Т. Аллана, конституційні правила, з одного боку, не повинні руйнувати гнучкість управлінських інститутів, а з іншого, повинні забезпечувати їхнє рівне ставлення до осіб та однакове трактування

становищ [4, с. 154]. Крім того, Основний закон, за своєю суттю, відкриває великі можливості для увідповідення державного управління соціальним процесам, формування громадянського суспільства та розвитку особистісних якостей громадян. Але для цього його зміст повинен бути однозначно витлумаченим й однаково беззастережно виконуватися усіма без винятку суб'єктами конституційних правовідносин [13, с. 62; 2, с. 59]. Ця суперечка між змістом конституційних норм та реальним втіленням їх у політичній практиці, дала змогу К. Левенштейну розподілити всі відомі конституційні акти на три ідеальні різновиди:

1. «Семантична конституція» – слугує за декоративний елемент авторитарного режиму і закріплює його легітимність;
2. «Номінальна конституція» – встановлює ідеалістичну структуру суспільства;
3. «Нормативна конституція» – намагається досягти високого рівня відповідності конституційних приписів та суспільно-політичної реальності [14, с. 34].

Якщо взяти за основу схему К. Левенштейна, то найвідоміші світові конституційні акти можна розмістити у системі координат, утвореній полюсами «ідеалістичність – дієвість», а саму українську Конституцію визначити як «нормативно-номінальну» (Див. Додаток № 4). Дійсно, вітчизняний Основний Закон містить в собі класичну «тріаду природних прав людини» Дж. Локка – життя (ст. 27), свобода (ст. 29) та приватна власність (ст. 41); закріплює принцип розподілу влади із відповідною системою стримувань та противаг; визначає незалежність судочинства тощо [74]. Але, попри те, що в інших країнах регіону Східної Європи процес творення Конституції виявився основою й одним із найважливіших індикаторів успішного політичного транзиту, в Україні процеси вироблення, впровадження та подальшої зміни Основного закону постали першоджерелом інституційної нестабільності [14, с. 46; 154, с. 50]. По-суті, починаючи з політичної кризи 1992-1993 рр., через укладання «Конституційного

договору» 1995 р., прийняття під загрозою референдуму Конституції 1996 р., «всенародне обговорення» президентських ініціатив 2000 р., «конституційних поправок» 2004 р. та рішення Конституційного Суду 2010 р. маємо справу не лише із перманентним протистоянням всередині правлячого класу, але й з намаганнями політичної еліти країни віднайти формулу легітимації своєї влади [14, с. 35-39]. Протягом всього цього періоду спостерігалися «коливання» представників правлячої еліти між полюсами правового позитивізму та нігілізму. В свою чергу, в цей самий хронологічний період фіксуються, принаймні, два «малих» конституційних цикли, які відобразили послідовну зміну форми правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку і, навпаки. Те розмаїття пропонованих варіантів організації інституційного дизайну політичної системи та принципів облаштування сфери Політичного (бікамеральний / однопалатний парламент, президентська / парламентська або змішана республіка) свідчить на користь того, що Україна ніколи не мала досвіду Конституції як важливого орієнтиру, запоруки стабільності та стримувального фактора в політичних суперечках. За суттю, весь процес написання Основного закону відбувався в межах декларативного конституціоналізму без верховенства права [51, с. 18; 14, с. 34]. Декларативний або квазіконституціоналізм є системою, де прийняття найважливіших політичних рішень виведено із сфери конституційного контролю за рахунок збереження інституційних лакун (на зразок невизначеного статусу Антимонопольного комітету, Фонду держмайна, Державного комітету з телебачення та радіомовлення) та суперечностей в Конституції, а також наділення голови держави надзвичайно великим обсягом повноважень [91, с. 52; 82, с. 69]. Спроби українського політичного класу уникнути пасток квазіконституціоналізму проявлялися у різноманітних лідерських пактах, на зразок «Універсалу національної єдності» та намаганнях провести новий текст Конституції в обхід Верховної Ради України шляхом всеукраїнських референдумів [42, с. 172; 163, р. 11].

Окреслена модель взаємовідносин окремих лідерів екстраполювалася на взаємодію гілок державної влади, яка стало відтворювала цикл «конфлікту – ескалації – взаємного блокування – компромісу за круглим столом», доводячи власну слабку структуризацію [51, с. 19-20]. Поряд із цим, згадані консультації, домовленості, договори та «універсали» не гарантували врахування інтересів суспільства, а лише доступ окремих груп до процесу прийняття рішень. В результаті, корпоративізм на макро–, мезо– та мікрорівнях суспільно-політичної системи ставав альтернативою традиційним політичним інститутам демократії – виборам та парламенту. Управлінські функції все частіше витіснялися клієнтелізмом та клановістю [85, с. 7-9].

Формально, на другу половину 1990-х рр. в Україні біли сформовані усталені процедури та інститути ліберальної демократії: проводилися конкурентні вибори, функціонував парламент, діяла багатопартійність, недержавні ЗМІ тощо. Ця «зовнішня демократичність» багато в чому була результатом свідомого втручання із боку еліт, наслідком прояву процедурного сценарію демократизації України [81, с. 68-69]. Активне застосування методики політичного інжинірингу для встановлення бажаних параметрів соціальності (характерна ознака ліберальної парадигми трансформацій), в українському культурному середовищі супроводжувалося інтенсивними конфліктними взаємодіями між представниками різних елітарних груп та знайшло своє втілення у специфічному інституційному дизайні вищих органів державної влади.

Основним предметом політичної боротьби першої половини 1990- рр. став інститут президентства та питання визначення його прерогатив. Для будь-якої країни, незалежно від обраного врешті-решт різновиду республіканської форми правління, інститут президентства має особливе значення. Без перебільшення його можна вважати центральним елементом ідентитарної системи політичної спільноти, адже влада Президента ґрунтується не на тому, що він представляє певні класові, групові чи

регіональні інтереси, а на тому, що він репрезентує інтереси народу в цілому, абстрагуючись від лобіювання вузькогрупових інтенцій [145, с. 46]. Таким чином, цілком природно, що в класичній пострадянській суспільно-політичній системі, зразком якої й є Україна, з її колективістськими та патерналістськими складовими масової свідомості, саме Президент був наділений значним обсягом конституційних повноважень. За оцінками вітчизняних та зарубіжних дослідників, український Президент переважає за можливостями свого політичного впливу більшість східноєвропейських колег (за винятком Хорватії), хоч і поступається за цим показником президентові Франції [82, с. 65; 163, р. 6]. У з'ясуванні причин такого «інституційного зміцнення» президентства в Україні, з точки зору дисертанта, слід звернутися до основних етапів його конституювання. Так, у відповідності до Закону України «Про Президента УРСР», ця посада замислювалася «найвищою посадовою особою української держави і головою виконавчої влади». Закон передбачав наявність у структурі виконавчої влади і посади прем'єр-міністра [109, с. 761]. На додаток до цього, Конституція УРСР із змінами та доповненнями на 21 вересня 1994 р. підтверджувала такий статус Президента країни. Разом з цим, констатувався й високий статус Верховної Ради України, як органу представництва народних інтересів та вищого законодавчого органу в країні. Ця амбівалентність юрисдикцій, за визнанням вітчизняних дослідників, заклала інституційні підвалини для загострення міжособового протистояння ключових фігур української політики протягом наступного часу [109, с. 762]. Значну роль у визначенні юрисдикції інституту президентства та формуванні його інфраструктури відіграв, з точки зору дисертанта, і особистісний чинник. Починаючи вже з президентства Л. М. Кравчука, вживалися послідовні заходи щодо підсилення ролі Президента в контролі над політичним процесом в країні. Наприкінці 1991 р. була створена Адміністрація Президента, яка досить швидко перетворилася із дорадчого органу (певний різновид американського «аналітичного тресту») на самостійний центр прийняття політичних рішень. У 1992 році на короткий

час постало таке неконституційне утворення, як Державна Дума. На відміну від свого російського аналога, це був своєрідний замінювач Кабінету Міністрів чи, навіть, Верховної Ради України. Метою створення цього органу проголошувалося «вироблення основних напрямків і принципів діяльності органів державної виконавчої влади з питань внутрішньої та зовнішньої політики, економічного і соціального розвитку України». Планувалося, що Дума призначена для «підготовки документів, указів, проектів указів тощо» [109, с. 764]. В цей самий хронологічний період почали робитися послідовні кроки у напрямку до розбудови регіональної інфраструктури президентської влади: відбулося започаткування інституту представників Президента на місцях. Одночасно проявилася й особливість менеджерської політики першого Президента країни – він поступово дистанціювався від дій уряду, не бажаючи жодною мірою брати на себе відповідальність за діяльність останнього [109, с. 765].

Принципово новий етап у розвитку інституту президентства пов'язаний із каденціями Л. Д. Кучми. На відміну від свого попередника, він не лише не намагався дистанціюватися від діяльності органів виконавчої влади, а, навпаки, проявив себе як адепт послідовної концентрації владних повноважень в своїх руках. Підтвердженням цього слід вважати не лише згаданий вже «Конституційний договір» 1995 р., за яким Президент знов проголошувався головою виконавчої влади, але й залучення до «орбіти впливу» гаранта Конституції таких структур, як Конституційний Суд та Служба безпеки України. Цьому чимало сприяло введення у 1998 р. структури представників Президента в цих органах [109, с. 775]. Було продовжено і роботу зі встановлення контролю над регіонами. Відповідно до Конституції України та Закону «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.), кадрові прерогативи щодо призначення та усунення голів місцевих держадміністрацій отримав виключно Президент України [109, с. 860]. Таку концентрацію контрольних важелів у юрисдикції одного інституту можна тлумачити по-різному, проте, з точки зору дисертанта, безумовно позитивним

кроком у напрямку до стабілізації системи управління в країні слід вважати указ Л. Д. Кучми про впровадження посади держсекретарів міністерств. Останні, що призначалися виключно Президентом та були «прив'язані» терміном своїх повноважень до каденції голови держави, повинні були амортизувати вплив професійних політиків (міністри) на процеси державного адміністрування. Загальновідомо, що фундатором такого підходу розподілу політики та управління був В. Вілсон. У відповідності до цієї парадигми, чітко визначаються кордони між процесом визначення політичного курсу (компетенція міністра – політика) та реалізацією цього курсу (компетенція виконавчої влади) [90, с. 7]. На жаль, під впливом суб'єктивних та об'єктивних чинників, інститут держсекретарів в Україні був демонтований через два роки.

Своєрідним доказом ефективності централізації президентської влади часів Л. Д. Кучми можна вважати, зокрема, і той факт, що на кінець 2004 року правоохоронні органи (підконтрольні голові держави) в два рази перевищували чисельність Збройних сил України і становили понад 1% населення країни [109, с. 779].

Така швидка функціональна експансія інституту президентства та його протистояння із парламентом країни не могла не позначитися на функціонуванні виконавчої гілки влади України. Саме на історії її конституювання стає зрозумілим наскільки важким та суперечливим буває перехід до сучасної системи управління із формальним розподілом праці, урядовою ієрархією та децентралізованою, багатoproфільною формою організації [140, с.132]. До 1991 року в Україні існувала Рада Міністрів, яка за Конституцією 1978 р. була найвищим виконавчим та розпорядчим органом державної влади, а із проголошенням незалежності – найвищим органом державного управління [1, с. 248]. Загалом, в еволюції статусу Кабінету Міністрів можна простежити п'ять основних етапів, які, в свою чергу, теж відображають наявність «малих конституційних циклів» у динаміці вітчизняної політичної системи:

1. 1991 – 1995 рр. – уряд вважався органом державної виконавчої влади та перебував здебільшого під контролем парламенту;
2. 1995 – 1996 рр. – Кабінет Міністрів – центральний орган державної виконавчої влади, підпорядкований Президентові України і відповідальний перед ним;
3. 1996 – 2004 рр. – Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади. Вирішальний вплив здійснює Президент, позбавлений відповідальності за діяльність уряду;
4. 8 грудня 2004 р. / 1 січня 2006 р. – 9 грудня 2010 р. – Кабінет Міністрів України – автономний орган виконавчої влади, що формується коаліцією депутатських фракцій, які становлять парламентську більшість;
5. 9 грудня 2010 р. – Рішенням Конституційного Суду України здійснено повернення до параметрів функціонування та підпорядкування Уряду, властивих третьому етапові [109, с. 831; 118].

Постійне переформатування простору юрисдикції уряду свідчить на користь того, що вітчизняний політичний клас не усвідомлював справжню природу вищого органу виконавчої влади, розглядаючи його лише як ще один ресурс в боротьбі за інституційне панування. Натомість, у сучасній державі саме уряд постає у ролі вищого колегіального органу виконавчої влади та в цій ролі виступає вагомим чинником побудови тієї чи іншої моделі державності [2, с. 58]. Не можна погодитися із твердженнями деяких вітчизняних авторів про те, що постійні зміни статусу підпорядкування уряду є свідченням дуалізму виконавчої влади, цілком природного для змішаних форм республіканського правління [2, с. 59]. Дисертант наголошує на тому, що дуалізм виконавчої влади присутній лише в тих системах, де існують «сильний» всенародно обраний Президент та уряд, відповідальний перед парламентом. При дуалізмі виконавчої влади, остання розвивається між двома центрами: Президентом та його адміністрацією, з одного боку, та прем'єром та його урядом, з іншого [40, с. 216]. Натомість, в Україні на жодному з етапів функціонування уряду він так і не набув статусу «центру» влади. Тому, більш об'єктивною здається точки зору І. Бредіса, згідно якій:

«Українську урядову систему та інституційну структуру не можна охарактеризувати як закріплену або «вкорінену» політичну традицію... Цьому бракує як інституційних та режимних передумов, так і символічного представництва тощо» [14, с. 32]. Свідченням цієї «інституційної слабкості» уряду може вважатися, зокрема, криза березня – грудня 2007 року, що унеможливила його ефективну діяльність. За визнанням Г. Зімона, такий ступор функціонування виконавчої гілки влади є типовим для України початку 2000 р. [51, с. 19].

Зневага української еліти перших етапів незалежності до статусу Кабінету Міністрів проявилася, зокрема, і в наявності певних юридичних лакун, що містяться в законодавчому закріпленні його статусу. Наприклад, програма діяльності уряду так і не набула значення перспективного політико-стратегічного документу, перетворившись, натомість, на цілком формальний засіб отримання урядом від парламенту своєрідної «індульгенції» політичної недоторканності [2, с. 62]. Спроби виправити це положення, зроблені у 2006 та 2008 роках, до позитивних результатів не призвели. Редакція Закону «Про Кабінет Міністрів» від 2006 р. передбачала не лише розгляд Програми діяльності уряду на пленарному засіданні парламенту, але й обговорення в комітетах Верховної Ради та депутатських фракціях. Також передбачався 30-денний термін для підготовки цієї програми. У редакції закону 2008 року цих положень вже не було. Відтак, зміст програми зводився до тривіального політичного торгу та домовленостей: в новій редакції вказувалося лише, що програма діяльності Кабінету Міністрів базується на узгоджених політичних позиціях та програмових завданнях коаліції депутатських фракцій [20, с. 4].

Окрім іншого, в Основному законі країни не врахована ще одна важлива обставина діяльності уряду – можлива смерть прем'єр-міністра. Як зазначає український дослідник В. Авер'янов, «виходячи з необхідності надати новому керівникові уряду можливість для повноцінної участі у визначенні персонального складу кабінету, яким він керуватиме, слід вважати, що смерть

прем'єр-міністра повинна мати наслідком відставку всього складу Кабінету» [2, с. 60].

Окрім суто законодавчих проблем, що мають у переважній своїй більшості характер об'єктивних чинників, які ускладнюють функціонування виконавчої гілки влади, є й суто суб'єктивні перешкоди на шляху до її ефективної діяльності. Йдеться про девіації поведінки представників державної служби України. Як, не без сарказму, зазначає Ф. Фукуяма: «Теоретично, постать розумного чиновника, який працює в країні та витрачає всі сили на розвиток певного перспективного сектору економіки, виглядає досить достовірно. Проте, на практиці політичні чинники, як правило, швидко починають вести владу у невірному напрямку» [140, с. 35]. Низький рівень індивідуальної та корпоративної управлінської культури, правова та інституційна незахищеність держслужбовців, низький рівень оплати праці, висока політизованість процесу прийняття управлінських рішень тощо, призвели до виникнення в Україні феномену «блокади» урядової діяльності. Світова практика свідчить на користь того, що якщо уряд нездатний проводити власні рішення щодо перерозподілу ресурсів, він делегує (іноді – під зовнішнім примусом) ці повноваження групам інтересів та регіональним «командам» [85, с. 8]. Крім того, в специфічних пострадянських умовах, система державного управління та її центральне ядро опинилися тісно пов'язаними із інтересами політико-адміністративних асоціацій, які сформувалися у структурі виконавчої влади. Йдеться про внутрішньоурядову політику блоків та корпоративних утворень, різноманітних «партій» та союзів всередині правлячих кіл. Реальними проявами цих девіацій стали: корупція, конкуренція за адміністративну ренту, відсутність чіткого розмежування державних та особистих інтересів тощо [104, с. 42-43]. Маємо численні приклади непрозорих зв'язків державної бюрократії та великого корпоративного капіталу (певний різновид спотвореної американської системи обміну кадрами бізнесу та держуправління). Правляча бюрократія делегує бізнесу саме ті функції управління, які в жодному випадку не

підлягають «делегації» – розробка реформ, визначення норм та правил політичної взаємодії. На додаток до цього, згадана «делегація функцій» здійснюється не по відношенню до об'єднань всіх учасників ринку, а окремих його, «найбільш зацікавлених», учасників [39, с. 145]. Як наслідок, у сприйнятті населенням України, державне управління постає як симбіоз бюрократизму та адміністративного свавілля [13, с. 65].

Як це вже стверджувалося у попередніх підрозділах дисертації, важливим елементом ліберального проекту створення політичної спільноти є парламент. Поєднуючи в своєму функціонуванні ролі вищого органу представництва народних інтересів та центральної законодавчої інституції, він покликаний оптимізувати виконання політичною системою країни функцій «входу / виходу». Крім того, фундаментальним постулатом «політичної етики» лібералізму є переконання в тому, що основною ідеєю демократичного правління є згода, яка підтримує «право визнання» законності дій парламенту. Функціонування вищої законодавчої та представницької структури повинно відображати тривалу згоду тих, ким керують, а не простий договір вищих посадовців [4, с. 260].

У випадку із Україною, доводиться констатувати, що діяльність Верховної Ради суттєво відрізняється від настанов ліберальної парадигми.

Як зазначає В. Шаповал, ідея парламентаризму в Україні вперше набула юридичного оформлення з прийняттям Закону «Про назву, структуру і кількісний склад нового парламенту України» (1993 р.) [150, с. 462]. Проте, цей документ не був свідченням принципіальної єдності громадян та еліти щодо функціонального призначення та структури українського парламенту. Більше того, одразу ж почалися жваві дискусії щодо необхідності реформування Верховної Ради України. Основними пунктами цієї дискусії слід вважати наступні:

1. Правила комплектації персонального складу депутатського корпусу. Йшлося, перш за все, про принципи народного представництва, втілені в змісті певної виборчої системи. Практика послідовної зміни виборчої

системи від суто мажоритарної (1990 р.) через змішану (1998 р.) до пропорційної за закритими списками (2006 р.) довела не лише низьку ефективність її «чистих типів», але й засвідчила бажання правлячого класу зменшити вплив пересічних українців на законотворчу функцію. Саме в такий спосіб, з точки зору дисертанта, слід розцінювати, наприклад, введення пропорційної системи голосування за закритими партійними списками в країні, політична структуризація не лише населення, але й еліти, якої не відбувається за ідеологічним принципом. На думку О. Валевського, пропорційна система виборів у парламент, яка ґрунтується на моделі «закритих списків», є фундаментом архітектури корпоративної політики. До прагнень політичної еліти посилити корпоративну закритість виборчого законодавства можна віднести і проект впровадження двохтурової моделі виборів до Верховної Ради України (№ 3150 від 15 вересня 2008 р.), запропонований БЮТ [20, с. 7].

1. Кількість депутатського корпусу. У вітчизняному політичному дискурсі регулярно виникають дискусії з приводу зменшення кількості персонального складу депутатського корпусу Верховної Ради України з метою оптимізації її діяльності та скорочення витрат на її обслуговування.

2. Трансформація внутрішньої структури парламенту з однопалатного на бікамеральний. Основною тезою, на користь цього, найчастіше виступає посилення на регіональну різноманітність країни та необхідність стабілізації загальнонаціонального політичного процесу завдяки заснуванню верхньої палати територіальних лоббі. Але, як це переконливо засвідчили соціологічні дослідження, проведені у різні роки колективами КМІС та УНЦПД, підтримка цієї ініціативи серед різних верств населення ніколи не перевищувала 40% і має стійку тенденцію до пониження [73, с. 5-13]. Як зазначають вітчизняні експерти: «потенціал парламенту як інституту законодавчої влади, що має представницьку природу, залежить не від кількості палат, а від загальної архітектури політичної системи та ступеню демократичності політичного розвитку» [73, с. 2].

3. Право Президента країни розпустити парламент. Можна без перебільшення констатувати, що ця ідея постає у вигляді певного тренду розбудови інституційного дизайну української політичної системи, починаючи від середини 1990-х рр. В цілому, населення добре сприймає такі пропозиції, враховуючи неухильне зниження авторитету парламентаризму в Україні. Так, наприклад, у 2003 році громадяни України позитивно сприйняли пропозиції Президента щодо: а) надання йому права розпустити парламент, якщо останній до 1 грудня не затвердить державний бюджет на наступний рік (57 %); б) якщо протягом 2 місяців не сформовано уряд (54 %); в) якщо протягом 1 місяця не сформовано парламентську більшість (48 %) [73, с. 14].

4. Відміна депутатської недоторканності. Із такою пропозицією до широкої громадськості протягом всього існування Верховної Ради неодноразово зверталися різноманітні опозиційні політичні сили, не пояснюючи при цьому, що саме вони мають на увазі: скасування імунітету чи індемнітету представників законодавчого корпусу? Але, навіть абстрагуючись від цих теоретичних нюансів, слід зазначити, що, у переважній більшості випадків, такі заклики залишалися лише спекуляціями. Правові гарантії щодо депутатського імунітету є чи не єдиною константою міжфракційного консенсусу Верховної Ради України всіх скликань. Не даремно, протягом другої половини 1990-х та початку 2000 рр. спостерігалось стале наповнення депутатського корпусу України особами із кримінальним минулим та бізнесменами. Зокрема, до парламентських виборів 2006 р. в лавах депутатського корпусу налічувалось до двадцяти «олігархів». Відповідно, 80 % «пересічних» українців вважали саме олігархів основною рушійною силою політики в своїй державі [14, с. 45; 23, с. 145].

Такий плюралізм напрямків реформування вищого органу законодавчої влади України, попри всю їхню гіпотетичну важливість, не відповідав основній вимозі соціуму щодо підвищення якості функціонування Верховної Ради. Крім того, пропоновані заходи суперечили загальноєвропейському тренду парламентських реформ: конституційному посиленню позицій

представницького органу по відношенню до органів виконавчої влади та президентської «вертикалі». На відміну від країн ліберальної демократії, де послідовно вживаються заходи щодо законодавчого закріплення права парламентської опозиції на дієвий контроль над владою та висування законодавчої альтернативи, наділення груп громадян правом законодавчої ініціативи тощо, в Україні велася послідовна робота із викорінення цих «організаційних незручностей» [34]. Як наслідок, характерною рисою діяльності парламенту стало посилення впливу на нього міністерської бюрократії та численних «експертів». Парламент із органу народного представництва все більше перетворювався на представництво виконавчої влади, втрачаючи своє призначення політичного інституту, покликаного визначати основні напрямки суспільного розвитку [34]. В цьому відношенні доводиться визнати правоту Ф. Хаєка в його констатації того, що, коли відбувається ідентифікація будь-якої дії уряду із законом, тоді громадянин та його майно перетворюються на об'єкт адміністративної маніпуляції [4, с. 27]. Як зазначають зарубіжні дослідники практики функціонування Верховної Ради України: «парламент може приймати рішення, цілком відмінні від пропозиції комітетів. Щодня у Верховній Раді приймаються десятки законів, часто без попереднього обговорення, внаслідок чого члени парламенту рідко бувають ознайомлені зі змістом законів, внесених на розгляд» [12, с. 252].

У роки «великої приватизації» систематично порушувався аспект принципу верховенства права, згідно з яким не повинно існувати «окремих правил, застосовуваних до окремих випадків» [4, с. 177]. На практиці звичайним явищем стали численні закони «Про особливості приватизації...», створені під конкретних учасників майбутніх торгів.

Ліберальна концепція політичної свободи стверджує, що парламенту не можна дозволяти необмеженої свободи у скоюванні наступників – це стосується лише питань справжньої конституційної важливості, що перевищують звичайні політичні суперечки. У зворотному випадку, ухвалені зміни можуть бути використані для підриву (у довгостроковому вимірі)

демократії [4, с. 261]. До таких заходів Верховної Ради можна, зокрема, віднести і рішення про проведення повторного голосування у другому турі президентських виборів, і внесення поправок до Конституції в 2004 році тощо.

Доводиться констатувати, що такого самого характеру формальної відповідності вимогам ліберальної парадигми організації політичної системи суспільства набула й вітчизняна судова гілка влади.

Сучасні теоретики конституційної справедливості зазначають, що в реальній політиці існує певна дихотомія між «політичними» та, власне, юридичними рішеннями. Зазвичай, певне рішення справедливо називають «політичним», щоб визнати його належність до легітимної компетенції «політичних» гілок державної влади. В цьому випадку суди повинні лояльно прийняти їхні вчинки. Але, поступаючись, з певних причин, своїми звичайними конституційними функціями (не повноваженнями), суди не втрачають свого найважливішого призначення: визначення наслідків дії закону на предмет її відповідності загальним уявленням політичної спільноти щодо «належного типу» врядування [4, с. 192, 258]. Саме тому, на судову гілку влади й покладається політично важлива функція контролю та дотримання принципів справедливості. Виходячи з цього, суди не лише мають виявляти повагу до результатів політичного процесу, але й повинні бути захищені від політичного втручання в сфері своєї абсолютної юрисдикції. Судова влада повинна мати чіткі кордони власних повноважень, недвозначно прописаних в Основному законі та реалізованих на практиці.

Вітчизняні автори справедливо наголошують на тому, що протягом 70 минулих років, попри функціонування системи судочинства в УРСР, власне судової гілки влади в неї не було [108, с. 839]. Початок її інституціоналізації слід відносити до липня 1990 р. та пов'язувати із проголошеною Декларацією державного суверенітету України (принцип поділу гілок влади, що був закріплений нею). У квітні 1992 року Постановою Верховної Ради була затверджена «Концепція судово-правової реформи в Україні», в якій

вказувалося на необхідність формування судової влади як самостійної сили [108, с. 841]. Конституція України 1996 року визначила судову гілку влади як самостійну, незалежну від законодавчої та виконавчої, встановила правові засади її організації та діяльності. Втім, незважаючи на пряму дію Основного закону країни, незалежні експерти ставили під сумнів справжню автономію судової гілки влади. Зокрема, наголошувалося на існуванні безпосередньої фінансової залежності судів від органів виконавчої влади [117, с. 77]. Зарубіжні дослідники вказували на неоднозначну роль, яку відігравали у функціонуванні судової гілки влади такі установи, як Державна судова адміністрація та Вища рада юстиції. За допомогою першої зберігалася можливість здійснення тиску на судочинство та підриву незалежності суддів, враховуючи те, що саме цей орган керував всіма фондами, виділеними для загальних судів. В свою чергу, Вища рада юстиції, як суб'єкт процесу призначення суддів, поставала як квазіконституційний орган, адже з двадцяти її членів лише чотири були професійними судьями [117, с. 85].

Американський експерт Б. Футей звертає увагу на ще один недолік функціонування судової системи України: неврегульованість питань предметної та територіальної юрисдикції судів. Наприклад, вибори мера м. Одеси в 1998 р. та вибори мера м. Мукачевого у 2003 р. продемонстрували практику, коли суди в одних областях визнали недійсними вибори, що відбулися за межами їхніх відповідних географічних регіонів [142, с. 29].

Західні спостерігачі висловлювали сумніви і щодо об'єктивності діяльності Конституційного Суду України, вважаючи, що він втрачає статус незалежного арбітра у відносинах Президента та парламенту, втягуючись до політичного протистояння [163, р. 9].

Зростання негативних явищ у функціонуванні судової гілки влади змусили представників українського правлячого класу вдатися до засобів помірною реформування відповідної галузі функціонування вітчизняної управлінської системи. У 2001 р. була здійснена, так звана, «мала судова реформа» шляхом внесення змін до Кримінально-процесуального,

Арбітражного, Цивільно-процесуальних кодексів України, законів «Про судоустрій» та «Про статус суддів» тощо. Але, самі українські фахівці визнавали, що: «ці зміни проводилися поспіхом, оскільки закінчувався п'ятирічний термін, відведений Конституцією для приведення судової системи України у відповідність із її положеннями» [108, с. 842].

23 січня 2005 року Президент В. А. Ющенко створив комітет із судової реформи. 22 березня 2006 р. «Національний комітет зміцнення демократії та верховенства права в Україні» прийняв концепцію реформи судової системи, яка, внаслідок відсутності політичної волі голови держави, так і не була реалізована на практиці [117, с. 93; 69, с. 4].

Під впливом прояву системних недоліків функціонування судової гілки влади громадяни України опинилися в пастці «селективної юстиції», коли закон застосовував до кожного з них різні положення. Це ставало найбільш очевидним тоді, коли йшлося про пересічного громадянина та державного службовця [4, с. 28]. Внаслідок цього, і серед експертів, і серед звичайних громадян, значно поширилися думки про те, що основними критеріями для призначення судді мають бути особисті або ділові зв'язки кандидата, його ставлення до хабарництва та інші суб'єктивні чинники, а не професійна кваліфікація чи порядність майбутнього судді [117, с. 84].

Фіксуючи недоліки вітчизняного варіанту реалізації ліберальної вимоги щодо розподілу повноважень гілок влади, слід констатувати, що саме представники правлячого класу були винуватцями домінування агентивної складової функціонування політичної системи над власне структурно-інституційною компонентою. На рівні «непривілейованих» акторів політичних процесів це викликало відчуження громадян від влади, зростання розчарування та протестних настроїв. Абсолютна більшість українців вважала, що політичній системі у період головування Л. Д. Кучми і до Помаранчевої революції було байдуже до інтересів простого населення, що вона корумпована й залежна від олігархів. У 2003 році такі думки поділяли 80 % опитаних центром О. Разумкова респондентів [104, с. 35; 107, с. 136].

Функціональна слабкість та низька легітимність управлінських інститутів (цілком природні явища в умовах домінування агентивної складової політичного життя країни) неминуче наділяли статусом ексклюзивних політичних акторів представників великого корпоративного капіталу – провідних «владних акціонерів». Цим було підтверджено один із фундаментальних законів будь-якої кібернетичної системи: штучні організаційні механізми, створені людиною для розширення сфери управління, є менш плюралістичними у порівнянні із суспільними структурами, якими вони покликані керувати. Формальна інсталяція демократичних інститутів в умовах незавершеної раціонально-бюрократичної трансформації держави веде до виникнення неопатримоніалізму [149, с. 93-94; 139, с. 72]. Протягом 10 років правління Л. Д. Кучми була створена чітка вертикаль патримоніальних ієрархій, які часто відображали мережі підприємств, згуртованих за регіональним принципом. Структурно це була мережа неофіційних зв'язків, які розповсюджувалися «над» та «поза» смугами ідеологічного розмежування українського політичного класу. Функціонально, система панування передбачала диспропорційне зростання бюрократичного апарату та звуження сфери громадського контролю над кадровою політикою і політичним порядком денним. Перша складова питання вирішувалася шляхом двох стратегій: 1) Призначення «своїх» людей на якнайбільшу кількість посад у державному апараті (наприклад, у 2005 р. чверть усіх звільнень в системі виконавчої влади – 9600 із 39 000 – була здійснена через політичні мотиви); 2) Збільшення кількості чиновників середнього та вищого рівнів (системи «синекур»). За оцінками експертів, з моменту проголошення про адміністративну реформу і до кінця 2007 року, при скороченні на 10 % державних службовців на нижчому рівні державного управління, кількість держслужбовців середнього та вищого рівня в цілому по Україні зросла на 30 – 35% [50, с. 61; 108, с. 633].

Друга складова (зменшення громадського контролю) послідовно вирішувалася завдяки маніпуляціям представників політичного класу із

принципами виборчого права. Як зазначає І. Кінзерська, електоральні інститути та практики виступають у ролі найбільш динамічної складової політичної системи. Відносна легкість зміни електоральних інститутів, у порівнянні з іншими елементами політичної системи, породжує тенденції до частих інституційних змін, як із метою маніпулювання, так і з метою отримання додаткових преференцій перед конкурентами на наступних виборах [67]. Світовий досвід свідчить, що для того, аби виборці змогли адаптуватися до нових правил виборчої системи та виробити нові раціональні стратегії своєї поведінки, повинні минути два – три електоральних цикли. Але, якщо часто змінювати «правила гри», раціональної поведінки має даремно чекати, що, в свою чергу, відкриває широкий простір для викривлення актуального політичного порядку денного. Ефективній участі громадськості у політичному процесі перешкоджали, в тому числі, й недоліки списків виборців, які були складені вкрай недбало та позбавляли виборчого права значну кількість громадян [70, с. 17].

Суттєвою перешкодою можливостям громадянського суспільства продуктивно брати участь у подіях на політичній арені та впливати на зміни в політиці була й нездатність української політичної еліти сформувати стабільний уряд та гарантувати функціональну ефективність парламенту [130, с. 222]. Останні факти характеризують ступінь референтності української політичної системи.

Попри значні трансакційні витрати, ця сукупність неформальних мереж, як замінювач раціональних управлінських інститутів, продовжила своє існування і при каденції Президента В. А. Ющенка. Так, наприклад, П. Порошенко, після завершення свого терміну на посаді голови РНБО, став головою Ради Національного банку України [23, с. 142-145; 107, с. 123].

Довівши власну ефективність у вирішенні вузькокорпоративних суперечок та задоволенні інтересів правлячого класу, така система не давала відчутних результатів для переважної більшості непривілейованих соціальних груп. Дослідники зазначають, що відмінності у глибині

економічного спаду посткомуністичних країн, як і відмінності у темпах відновлення, безпосередньо пов'язані із силою держави і тим, як вона застосовує свою владу. В цьому випадку, український владно-управлінський апарат був безпосередньою причиною економічної інерції зі всіма її негативними явищами [65, с. 7; 86, с. 93].

Низький коефіцієнт корисної діяльності численних українських урядів легко доводиться на прикладі таких само багаточисельних, але, на жаль, нездійснених програм поліпшення життя громадян: «Економічне зростання – 1997», «Реформи заради добробуту – 1999», «Національна програма Україна – 2010» тощо. Певних успіхів вдалося досягти в напрямку кодифікації вітчизняної системи законодавства, здійснюваної згідно із програмовими положеннями «Вашингтонського консенсусу»: протягом 2001-2003 рр. було ухвалено Земельний, Митний, Бюджетний та Громадянський кодекси України. Але, на жаль, навіть ці комплексні зміни в законодавстві не сприяли створенню в країні цивілізованого ринку землі, припиненню контрабанди, оптимізації розподілу бюджетних коштів та дієвому захисту права громадян на приватну власність [108, с. 631-638].

Такий саме суперечливий характер орієнтації одночасно на ліберальні та консервативні моделі діяльності демонстрував український уряд і в сфері соціальної політики. Як зазначає Б. Хайдингер, в соціальній політиці українських урядів відмічається чітке вагання між англосаксонськими ліберальними підходами, як, наприклад, впровадження триступеневої пенсійної системи, та універсалістською (соціально-демократичною) соціальною політикою, спрямованою на рішуче піднесення мінімальних стандартів [143, с. 173].

Як наслідок конкурентної участі багатьох сегментів політичної еліти, які вели між собою напружену боротьбу, українська політична система до 2003-2004 років опинилася у стані «антагоністичного плюралізму», точці біфуркації, коли подальший розвиток міг здійснюватися лише двома шляхами:

1. «Консолідація» квазіліберальної форми демократії, внаслідок поглиблення внутрішніх суперечок при збереженні існуючої моделі політичного панування та неухильному дрейфі в бік авторитаризму;

2. Лібералізація системи та розвиток поліархічних версій демократії, із обмеженням монополії на владу, відокремленням бізнесу, політики та адміністрування, формалізацією правил взаємовідносин між ними тощо [132, с. 5; 81, с. 72].

Максимумом біфуркаційної стадії політичного розвитку України стали президентські вибори 2004 року та викликані ними компромісні трансформації в інституційному дизайні вітчизняної політичної системи. Як і будь-яке явище, породжене політичними процесами в перехідному суспільстві, «Конституція – 2004» містила в собі більше негативних, ніж позитивних моментів. До найвагомійших з них, з урахуванням думок різних авторів, варто віднести наступні:

1. Формально, нова конституційна модель, яка вступила до дії у січні 2006 р., була наближена до відповідних інваріантів Центрально-Східноєвропейських політій. Але, на жаль, вона містила значні інституційні помилки, які негативно вплинули на ефективність системи стримувань та противаг завдяки введенню принципу «подвійної юрисдикції». Інституційний дуалізм у формуванні уряду; суперечлива система відносин між урядом та президентом із вертикаллю місцевих державних адміністрацій; протистояння між Верховною Радою та Адміністрацією Президента зруйнували виконавчу вертикаль, відкривши шлях для менеджеріального хаосу в країні [20, с. 3; 163, р. 7-8].

2. Посилення ефекту «групової блокади уряду»: в результаті застосування квотного принципу у формуванні органів влади, останні виявилися «розібраними» між різними групами впливу, була порушена єдність влади. Прийняття парламентсько-урядової моделі врядування за законом № 2222-IV підвищила міру конкуренції політичних сил і сприяла зростанню нестабільності в діяльності органів державної влади, сформованих на

коаліційній основі [20, с. 6; 26, с. 52]. На додаток до цього, через слабкі та хиткі процеси формування коаліцій, де-факто був введений до ступору законодавчий процес в країні. За спостереженнями західних фахівців, кількість ухвалених у період із 2006 по 2008 роки законів була найнижчою за весь період, починаючи із 1991 р. [14, с. 39].

3. Процедура призначення прем'єр-міністра в нових умовах надала президенту дієвий механізм розпуску парламенту. В умовах кризи 2004 року та пост-виборчого протистояння ця новація розглядалася експертами як додатковий шанс для авторитаризму [26, с. 53].

4. Значної шкоди було завдано легітимності всіх вищих органів державної влади: Верховної Ради України – завдяки внесенню змін до Основного Закону із суттєвими порушеннями процедури; Президента – внаслідок взаємних звинувачень конкуруючих сторін у фальсифікації результатів підрахунку голосів у різних регіонах країни; Конституційного Суду – внаслідок ухвалення суперечливого Закону «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосування 26 грудня 2004 р.» тощо. Зазнала фактичного руйнування судова система держави як інститут політичного арбітражу [120, с. 10; 68, с. 13]. Як зазначає вітчизняна дослідниця відповідної проблеми Л. Галаган, у новій політичній моделі практично кожний орган влади опинився в ситуації невідповідності трьох складових його функціонування: а) механізмів легітимації; б) механізмів управління; в) механізмів відповідальності [26, с. 51].

Врахування наведених недоліків конституційної моделі 2004 р. дає можливість повністю прийняти тезу І. Бредіса про те, що зміна політичної адміністрації після «Помаранчевої революції» не вплинула значно на режимні характеристики здійснення владних відносин в країні та не трансформувала принципи функціонування політичної системи, в цілому, й конституційного процесу, зокрема [14, с. 38]. Аналізуючи специфіку діяльності апарату держави, О. Проць наголошує на тому, що основою організації управлінських інститутів, згідно із ліберальною парадигмою, є

принципи законності, професіоналізму та компетентності, демократизму тощо [114, с. 34]. Проте, по відношенню до аналізованого етапу функціонування української політичної системи, доводиться констатувати збереження домінування особистого чиннику (агентивна складова) у здійсненні управлінською ієрархією «функцій виходу», яке сполучається із слабкістю механізмів легітимації кібернетичних інститутів. Зберігається тренд вільного пересування кадрів із сфери політики до сфери управління і навпаки. Таким чином, кордони між політичним функціонуванням та адмініструванням розмиваються [90, с. 9]. Попри офіційну демократизаторську риторіку часів каденції Президента В. А. Ющенка, фіксувалися значні загрози принципам народоправства, закладеним до основи політичного устрою країни. Ліберальна практика свідчить на користь того, що відкритість державного органу до чесної громадської критики є справою значної суспільної ваги. Їй можна лише зашкодити, якщо зберігатиметься загроза судового звинувачення будь-якого соціального активіста у наклепі [4, с. 313]. З урахуванням цього, корисним буде нагадати спроби провести через Верховну Раду України у 2008-2009 рр. закон про наклеп на державну службу, ініційований представниками правлячого класу.

Принципи наукової об'єктивності та неупередженості вимагають від автора дисертації під час оцінки ефективності діяльності української політичної системи та встановлення рівня її відповідності стандартам ліберальної демократії не лише покладатися на, багато в чому, суб'єктивні оцінки його колег, але й використовувати об'єктивні дані індексів політичної статистики. Основними критеріями тут природно постають: рівень конкурентоспроможності вітчизняної політичної системи, обумовлений успіхами її переходу на нову раціональну організацію соціальних структур, та ступінь захищеності прав та свобод громадян вітчизняною судовою системою.

Аналіз першого критерію обумовлює звернення до оцінок конкурентоспроможності України впливовими зарубіжними рейтинговими

агентствами та їхніми експертами (Див.: Додаток № 7). Як випливає із наведених даних, порівняльний аналіз менеджеріальної раціональності та ефективності політичних систем країн Східної Європи, зокрема, та світу, в цілому, засвідчує досить помірний успіх вітчизняного політичного класу у розбудові інституційного дизайну української управлінської ієрархії. Посідаючи 89 місце серед 130 країн світу, що потрапили до рейтингу Міжнародного Економічного форуму у Давосі в 2010 р., українська політична система за рівнем ефективності знаходиться пліч-о-пліч із країнами Північної Африки та Південної Америки [29, с. 15-16; 162].

Не менш тривожні показники стосуються й рівня реалізації та захисту громадянських прав і свобод в Україні. Динаміка звернень українських громадян до Європейського суду з прав людини свідчить на користь того, що вітчизняна судова система залишається низько ефективною, а законодавство не гарантує дотримання однієї із фундаментальних складових ліберальної демократії – права індивідів на приватну власність (Див.: Додатки № 5-6) [156].

Врахування функціональних недоліків політичної системи України, а особливо тих новацій, що були внесені до неї у 2004-2006 рр., цілком природно зумовили бажання нової адміністрації провести структурні реформи, повернувшись до конституційної моделі 1996 р. Варто зазначити, що це – новий «малий конституційний цикл» у динаміці політичної системи України. Визначення ступеню його відповідності ліберальній парадигмі ускладнено внаслідок відкритості характеру цього базового політичного процесу. Його змістовну дихотомічність підтверджує, зокрема, неоднозначна реакція зовнішнього соціального середовища на рішення Конституційного Суду України щодо повернення до Конституції 1996 р. [118]. Так, наприклад, Венеційська комісія – група незалежних юридичних експертів при Раді Європи – назвала рішення суду «незвичним». «Було дивним дізнатися через шість років після імплементації нововведень та їхньої легітимації з боку того самого Конституційного Суду, що Конституція, насправді, була

спотворена» [159]. Поряд із цим, західні економічні експерти (зокрема – П. Ванейк) пов'язують із цим рішенням свої сподівання на проведення ефективних економічних реформ в Україні [159].

Дійсно, досягнутий внаслідок складних політичних маневрів, союз законодавчої та виконавчої влади в Україні потенційно здатний зашкодити подальшому розвитку парламентаризму. Виходячи зі своєї відповідальності за суспільну безпеку та належне управління державою, виконавча влада, цілком природно, перебільшуватиме масштаби урядових інтересів. Імовірно, робитиметься це, в тому числі, і за рахунок применшення індивідуальних громадянських інтересів, особливо тих, котрі спрямовані на критику влади та організацію дієвої опозиції. Поряд із цим, загроз авторитаризму вдасться уникнути, якщо у реалізації принципу верховенства права будуть гарантовані вимоги політичної рівності громадян та чинності діючого законодавства [13, с. 63; 4, с. 150].

В аналізі системних інновацій, ініційованих новою президентською адміністрацією, слід звернути увагу на небезпеку заміщення принципів потужності та ефективності держави. За формальними повноваженнями, українська держава є надзвичайно потужною і вибудовування «вертикалі влади» цю потужність лише збільшує. Проте, абсолютизація українською елітою результативності владного втручання у логіку функціонування громадянських структур та ринкових механізмів, в тому числі, і завдяки беззастережній вірі у могутність законодавства, може завести процес реформування до глухого кута. Важливими запоруками успішного реформування як самої управлінської системи, так і обслуговуваного нею соціального середовища, є не лише законодавчі інновації, але й використання широкого спектру власне соціальних регуляторів, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем громадян [151, с. 46; 57, с. 36]. Отже, системні перетворення в Україні повинні бути різновидом конструктивної взаємодії держави та громадянського суспільства без абсолютизації ролі кожного із контрагентів.

Але, головне – це системність реформ. Певні загрози цьому, на думку дисертанта, простежуються у проголошеній 9 грудня 2010 року Президентом України В. Ф. Януковичем адміністративній реформі. Спрямована, принаймні, на першому своєму етапі, на скорочення кількості міністерств та державних службовців, вона, за своїм загальним змістом, може бути сприйнята цілком позитивно. Але, поза увагою реформаторів залишилася зміна самої логіки побудови Кабінету Міністрів: від галузевої «радянської» до функціональної «європейської». По-суті, автори реформи пропонують змінити лише форму української політичної системи, залишаючи константним її внутрішній зміст. Так, наприклад, Указом Президента проголошено скасування Державної реєстраційної служби України, в той самий час, як п.13 цитованого документу зазначає, що: «Через Міністра юстиції України керується Державна реєстраційна служба» [137]. Такі саме «реструктуризації» відбулися і по відношенню до інших складових вітчизняної управлінської ієрархії.

Наведені факти переконливо свідчать на користь того, що, попри систематично відтворювані в алгоритмі функціонування української політичної системи «конституційні цикли», вона і досі залишається константним артефактом із низьким рівнем відповідності динамічному вітчизняному соціуму. Актуальною продовжує залишатися надзвичайна функціональна перевантаженість українських міністерств, які, окрім вироблення загальної стратегії розвитку відповідних галузей, зайняті ще й видачею різноманітних ліцензій. Долання цих системних недоліків, на глибоке переконання автора пропонованої дисертації, можливе лише за умови послідовної лібералізації управлінської підсистеми вітчизняного соціуму, основними складовими процесу якої є: у короткотерміновій перспективі – раціоналізація інституційного дизайну (функціональний принцип), підвищення адаптивності та референтності, зниження витратності органів державного управління; у середньо - терміновій перспективі –

децентралізація та деконцентрація влади в межах політичної суспільства системи в цілому.

3.1 Структури – адаптери в процесах політичної комунікації в сучасній Україні

Як зазначають вітчизняні дослідники процесу демократичного транзиту в Україні, його початковим етапом слід вважати розпад радянської суспільно-політичної системи, спричинений колапсом інформаційних потоків між управлінськими структурами СРСР, з одного боку, та суспільством, з іншого. Завершення цього великого соціально-політичного циклу (у понятійному апараті М. Кондрат'єва), супроводжувалося стагнацією союзних політичних інститутів та ціннісним дисонансом різних поколінь радянських громадян. Обидва явища були породжені відсутністю дієвих та ефективних структур-адаптерів, які б виконували роль медіаторів та посередників як у вертикальних, так і горизонтальних комунікативних процесах. Відтак, соціум був позбавлений параметрів єдності та спадковості культурно-світоглядних детермінант, а управлінська система виявилася нездатною до соціодинаміки та адаптації до вимог зовнішнього соціального середовища [21, с. 19].

Така інституційно-комунікативна передумова унезалежнення колишньої УРСР визначила її завдання – максимум для політичної системи нової держави: створення мережі ефективної комунікації та зворотного зв'язку із громадянами, які, до того ж, легітимізувалися у статусі носіїв індивідуальних і колективних інтересів. Завдання значно ускладнювалося внаслідок того, що нова управлінська система повинна була вибудовувати канали та засоби політичної комунікації (а, відтак, і знаходити ресурси для власної адаптації) у якісно новій – ліберальній – парадигмі. Змістом останньої було не лише традиційне надання громадянам обмеженого вибору між послухом та покаранням, але й наділення особи статусом рівного партнера із правом

вступу до дискусії з приводу визначення змісту політичного порядку денного та наданням потрібної для цього інформації [4, с. 113]. Згідно із ліберальною парадигмою державного будівництва, виживання політичної спільноти в сучасному конкурентному світі можливе лише за умови вирішення проблем раціонального співвідношення суспільних і державних інтересів, соціальних і публічних регуляторів найважливіших соціокультурних та економічних процесів, визначення темпів стратегічного розвитку країни, узгодження структури й характеру взаємодії політичних інститутів із інститутами громадянського суспільства тощо [8, с. 69]. Але, ці приписи щодо заснування нової політичної спільноти мають статус аксіоматичних лише в теорії. Під час їхньої практичної реалізації в конкретному соціокультурному середовищі вступає до дії згаданий вже дисертантом чинник «path dependency», який значно викривлює траєкторії суспільного розвитку.

У переважній більшості пострадянських соціумів, комунізм сформував специфічний *modus Vivendi* – надмірну залежність від держави, яка призводить до зменшення енергії підприємництва, породжує нездатність до компромісу, обумовлює слабкість потенціалу добровільного співробітництва в межах таких організацій, як політичні партії тощо. Весь цей комплекс поведінкових стереотипів серйозно зменшував успішність реалізації перетворень в межах запозиченої із Заходу ліберальної парадигми суспільного розвитку [140, с. 73].

Визнаючи цю спільну для пострадянських країн закономірність, у випадку із Україною доводиться констатувати, що вітчизняна політична модель постала продуктом ще і місцевих трендів. Тому, у найбільш узагальненому вигляді, вона сприймається дисертантом як інституційна легітимація міксу власне національних та пострадянських політичних практик.

Етіологія української політичної системи є надзвичайно діалектичною, такою, що сполучає певну «зовнішню слабкість» із своєрідною «внутрішньою усталеністю» – унікальний різновид синергії «природного»

консерватизму еліт, «негромадянського» характеру суспільства та перманентного стану біфуркації політичного процесу [103, с. 8]. Процедурний характер демократичного транзиту в Україні, підтверджений багатьма вітчизняними та закордонними дослідженнями, лише формально відповідав загальній логіці переходів у країнах «третього ешелону розвитку». Маючи у своєму підґрунті добре відомий «пакт еліт», він був орієнтований на принципово відмінні рубежі політичного ладу. Йшлося про неформальну угоду різних груп контролерів владних ресурсів з приводу «захоплення держави» та монопольного присвоєння публічних політико-економічних функцій. Як зазначає О. Фісун: «Це – певні картельні угоди з обмеження конкуренції і видавлювання «сторонніх» від участі в експлуатації публічних державних ресурсів» [139, с. 72]. Окрім цього, цілком прогнозованого, бажання пострадянського політичного класу закріпити за собою статус ексклюзивного владного суб'єкту, значний вплив на визначення алгоритму взаємовідносин держави та суспільства здійснювала і пост-авторитарна природа останнього. Зарубіжні експерти зазначають, що: «Завдяки переплетінню бізнесу і політики в Україні, багато ділових людей встановили зв'язки з політичними структурами й тому неохоче вкладають кошти в будь-які проекти, що виконують функції «вартового собаки» – як, наприклад, спостереження за виборами або контроль за роботою уряду» [130, с. 231]. Дійсно, досить поширені у вітчизняних умовах типажі політика-бізнесмена та бізнесмена-державного службовця переконливо свідчать на користь того, що із лав суспільства державою вилучаються найбільш амбіційні та енергійні особи, які, власне, й могли б постати ініціаторами створення справді дієвих структур громадянського контролю над урядовими інституціями. Враховуючи наведені факти, специфіку взаємовідносин держави та суспільства в Україні протягом всього періоду її незалежного існування можна позначити поняттям, запропонованим В. Степаненко – «боротьба за позиції» [128, с. 241]. Парадоксальною ознакою цієї взаємодії є те, що саме держава досить ефективно бере на озброєння ту методологію, яка у країнах «консолідованої

демократії» входить до інструментарію саме громадянського суспільства: публічність, вплив через мас-медіа, формування суспільної думки, ініціювання різноманітних комітетів громадянського контролю, на зразок «Антикорупційного комітету» тощо. Таким чином, цілком виправданим постає висновок Ю. Тіщенко, яка констатує наявність певного зсуву у системі двосторонньої політичної комунікації між державою та суспільством у бік саме управлінських структур. Характерною ознакою такою «взаємодії» є: «... застосування політ-технологічних методик, за яких системна та прозора двостороння комунікація, налагодження зворотного зв'язку набувають значною мірою одностороннього характеру та замінюються рекламуванням лідерів політичних сил» [133, с. 7].

У відповідності до логіки дій «домінантного партнера», українська політична еліта намагається вибудувувати й механізми соціодинаміки ієрархії управлінських інститутів. Центральним елементом цього адаптивного механізму вітчизняної політичної системи визначається, знову ж таки, держава. Яскравим прикладом побудови такої етатистської моделі соціодинаміки, з точки зору дисертанта, можна вважати Указ президента України від 15 грудня 1999 року «Про систему центральних органів виконавчої влади». Цим указом урядові органи державного управління визначені осередком виконавчої влади. Створення різноманітних департаментів, служб та інспекцій визначено як відповідь на запит із підвищення ефективності функціонування державного механізму в цілому. Проте, правосуб'єктність інститутів громадянського суспільства у визначенні доцільності створення/ліквідації певних управлінських структур, залишилася поза увагою авторів цього документу [72, с. 683]. Очевидно, що згадані у попередньому підрозділі «малі конституційні цикли» (1995, 1996, 2004, 2010 рр.), теж варто вважати проявами бажання представників політичного класу України «оптимізувати» функціонування її управлінської системи без залучення до цього процесу представників громадськості. Справді, такі часті трансформації внутрішньоінституційного дизайну політичної системи важко

ув'язати із аналогічно частими фундаментальними змінами у вітчизняному соціумі, або якимись помітними трендами, чиє виникнення передувало формулюванню відповідних законодавчих ініціатив професійними суб'єктами політики.

Принцип наукової об'єктивності змушує автора дисертації визнати, що взаємовідносини держави та суспільства в Україні часів незалежності пройшли певну еволюцію. У період із 1991 до середини 2004 років взаємозв'язок між цими двома контрагентами демократичного транзиту мав спорадичний, ситуаційний характер. Але, під впливом таких акцій громадянської активності та протесту, як, наприклад, «Україна без Кучми», владні інституції змушені були рахуватися із народжуваним громадянським суспільством, як із важливим актором суспільно-політичного життя країни. Укази президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 31 липня 2004 р. та «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 15 вересня 2005 р. слід вважати суттєвими кроками на шляху до створення законодавчого підґрунтя участі структур – адаптерів у визначенні змісту державної політики [128, с. 240]. До цього слід додати й такі важливі заходи щодо впровадження політики публічності, як створення громадських консультативних рад при виконавчих органах центральної та місцевої влади [128, с. 240]. Визнаючи перспективність обраної стратегії розбудови інституційної інфраструктури забезпечення зворотного зв'язку української політичної системи із зовнішнім соціальним середовищем, варто зазначити, що у випадку із зазначеними заходами, маємо приклад намагання держави стимулювати розвиток структур – адаптерів. Як про це переконливо свідчить зарубіжний досвід, цілеспрямоване втручання «компетентного уряду» до процесів визрівання громадянських структур може призвести до кризи інститутів суспільної самоорганізації, посилити етатистські очікування з боку пересічних громадян та, врешті-решт, посприяти перенесенню політичної активності громадян із низового рівня політичної системи на її

мезо– та макрорівні. Крім того, політика державного стимулювання громадянської самоорганізації та структуризації суспільства повинна супроводжуватися відповідною лібералізацією «функцій входу» політичної системи, адже рівень управлінської централізації є зворотно пропорційним ступеню розвитку інститутів громадянського суспільства [140, с. 181, 510]. Але, таке відкриття «входу» політичної системи для ініціативи «знизу» відбувається надто помірно. Враховуючи оцінку, надану незалежною неурядовою організацією «Freedom House» українській політичній системі у 2007 році із її критикою нестабільних та слабких інститутів народного представництва, це завдання і надалі залишиться актуальним, принаймні, на середньострокову перспективу [163, р. 6].

Не менш важливим засобом підвищення адаптивної здатності вітчизняної політичної системи є децентралізація влади. Як зазначає М.Корнієнко, у практиці державного будівництва відрізняють дві основні форми децентралізації: демократичну, коли йдеться про розвиток місцевого самоврядування, та адміністративну, яка передбачає створення на місцях спеціалізованих урядових органів (місцевих державних адміністрацій), які становлять урядову, виконавчу вертикаль [76, с. 67]. З огляду на жваві дискусії, які супроводжують питання автономізації та федералізації України весь час її незалежного існування, корисною є точка зору цитованого автора, згідно з якою, ані першу, ані другу тенденцію не можна вважати такими, що ставлять існування цілісного державного організму під загрозу чи негативно впливають на його ефективність. Навпаки: «федералізація – це процес об'єднання роз'єданого, тоді як автономізація – децентралізація цілого. При децентралізації у формі автономії спочатку існує самостійна, попередньо створена суверенна державна влада, яка поступається частиною своїх повноважень окремим своїм регіонам, що відрізняються своїми історичними, географічними та іншими особливостями» [76, с. 67]. У випадку із Україною, з її чітко вираженими субкультурними регіональними особливостями, послідовне впровадження політики автономізації (як програма – мінімум) чи

федералізації (як програма – максимум) дало б змогу не лише «амортизувати» той негативний вплив, який вносять до загальнонаціонального політичного процесу локальні розбіжності у тлумаченні подій минулого, але й включити до інфраструктурної мережі забезпечення зворотного зв'язку держави та суспільства органи територіальної самоорганізації громадян, надавши їм, врешті-решт, визначеного юридичного та політичного статусу [76, с. 67]. На жаль, доводиться констатувати й відсутність належної ініціативи «знизу» щодо розбудови локального та регіонального рівнів української політичної системи у ліберальній парадигмі. Територіальні громади України не лише не мають належного конституційного статусу, значна їх частина й досі не спромоглася ухвалити власні статuti – ключові нормативні документи, які врегульовують порядок участі населення у вирішенні місцевих справ. Як зазначає Ю. Тіщенко, навіть за умови наявності в окремих громадах власних статутів, в них відсутні окремі положення, які б урегульовували їх відносини з місцевою державною владою [133, с. 23]. Доводиться констатувати відсутність статуту і у громади м. Одеса.

Аналогічно проблемним є статус обласних рад депутатів, яким, протягом останніх двадцяти років, відведена суперечлива роль квазіпарламентів.

Приймаючи до уваги специфіку процедурного сценарію демократичного транзиту в Україні, із притаманною йому суперечливою роллю пострадянської еліти, слід визнати, що серйозним недоліком, який негативно впливає на ефективність політичної системи в цілому, є й криза вітчизняних структур – адаптерів.

Традиційно, провідне місце у системі структур – адаптерів, діяльність яких забезпечує ефективну реалізацію «функцій – входу» політичної системи демократичного типу, належить політичним партіям. Цілком прогнозовано, перші кроки конституювання України як незалежної держави супроводжувалися формуванням партійної системи радикального плюралізму. За період із 1991 р. до початку 2011 р., кількість політичних партій в Україні перевищувала півтори сотні, а їхні програмові документи

відображали весь відомий суспільствознавству ідеологічний спектр [43]. З огляду на центральну проблему даної дисертації, корисним буде нагадати, що саме на початку 1990-х рр. було зроблено першу і, на жаль, невдалу спробу вступу Ліберальної партії України до лав Ліберального Інтернаціоналу [80, с. 10].

Незважаючи на сталу тенденцію збільшення кількості політичних організацій в країні, реальне членство українських громадян у цих структурах – посередницях між державними органами влади та громадянським суспільством завжди було критично малим. Так, у 1994 році 82 % громадян країни зазначали, що не є членами жодної громадської, політичної організації або руху. У 2007 році цей показник сягнув 87 % [109, с. 751]. Враховуючи таку сумну динаміку, важко не погодитися із тими вітчизняними дослідниками, які констатують обмежений характер формальної участі громадян у суспільно-політичному житті України [109, с. 752].

Навіть події 2004 року не призвели до активної «європеїзації» українських політичних партій. За висновками закордонних спостерігачів, всі вони залишалися головним чином ресурсом влади для корисливих еліт, а не вагомим засобом надання повноважень громадянам. Переважна більшість із них мала незначне членство та була маловідомою широкій публіці [50, с. 68; 163, р. 11].

З понад 170 політичних партій, зареєстрованих Міністерством Юстиції України, регулярну участь у різноманітних електоральних кампаніях самостійно або у складі блоків беруть не більше двох десятків. При цьому, переважна більшість цих «структур – посередниць» має яскраво виражений характер політичних проєктів, побудованих навколо амбіційних лідерів, а не з метою агрегації та артикуляції групових інтересів [163, р. 13]. Із провідних акторів сучасного парламентського процесу лише Партія Регіонів найбільш відповідає традиційному розумінню партії. Вона має партійні осередки і членство в усіх областях країни. До традиційного розуміння сутності «партії

масового членства» наближається і КПУ. Вона має чітку організаційну структуру та стає членство. Діяльність партії значною мірою спирається на членські внески та політичну діяльність її представників. Як і у Партії Регіонів, в КПУ є декілька провідних функціонерів, добре відомих електоратові, таких, що уособлюють дану політичну силу, ретушуючи її лідерський характер.

Інші політичні партії та блоки України, попри їхню короткотермінову популярність та окремі електоральні успіхи, постають як «проекти», сконструйовані під захоплення політичної влади представниками окремих груп вітчизняної еліти. Так, зокрема, у Блоці Юлії Тимошенко домінує Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». Західні фахівці констатують, що блок має свою власну організацію, але партія краще представлена в Інтернеті – в політичному сенсі союз партій не відіграє великої ролі, а кількість членів партії «Батьківщина» залишається невідомою [50, с. 62-63].

У таких політичних організаціях інформаційні потоки спрямовані, здебільшого, у напрямку від політичного лідера, його спонсорів та найближчого оточення до електорату. Зворотній рух політичної інформації (запити, вимоги, накази виборців) спостерігається лише під час виборчих кампаній. Низькою ефективністю визначається і такий механізм політичної комунікації як система громадських приймалень партій або вже обраних депутатів. Ці «комунікативні майданчики» зникають майже одразу із проголошенням результатів виборів, внаслідок чого, їх можна вважати лише одним із засобів піару, а не структурами прямої демократії [133, с. 21].

Варто зазначити також і те, що спроби підвищити ефективність та дієвість політичних партій, як структур артикуляції та репрезентації групових інтересів громадян України, зроблені, знову ж таки, державою у вигляді змін системи виборів, не приносять відчутних результатів. Якщо під час функціонування мажоритарної та змішаної виборчих систем (1990-2006 рр.) у спілкуванні кандидатів у депутати з виборцями активно застосовувалася методика «матеріального стимулювання» останніх, то перехід на суцільну

пропорційну систему за закритими партійними списками лише призвів до зміни моделі персоніфікованої комунікації на модель маніпулювання масовою свідомістю за допомогою інтенсивного мас-медійного впливу [133, с. 17].

Крім того, поширення принципів пропорційної системи виборів на сферу визначення персонального складу представницьких органів всіх рівнів влади обумовило виникнення наступних проблем:

1. Фактичне позбавлення громадян України пасивного виборчого права. Положення виборчого законодавства, згідно з яким лише політичні партії мають право висувати кандидатів на виборах в представницькі органи, позбавляє можливості входження до цих структур позапартійних громадян. Введення «партійного цензу» по-суті поставило Україну в один ряд із такими політичними системами, як Мексика, Перу, Таїланд [102, с. 510-511];

2. Послаблення зв'язку депутата з виборцями, що знайшло свій прояв у погіршенні індивідуальної роботи депутатів рад всіх рівнів з представниками електорату, відсутності механізмів підзвітності, підконтрольності депутатів тощо. Західні вчені констатують зростання відчуження в лавах депутатського корпусу ВРУ «депутатів – бізнесменів» від справді народних обранців. В свою чергу, електорат не має значного впливу на складання партійних списків. Існують певні свідчення того, що фінансові можливості кандидатів багато в чому сприяють їхній високій позиції у партійних списках. Інакше кажучи, пропорційна система в Україні неофіційно впровадила майновий ценз у виборче законодавство [14, с. 44];

3. Непропорційне представництво інтересів громадян окремих територіальних громад у межах регіону, нерівномірне представництво районів і міст в обласних радах;

4. Монополізація місцевої влади однією політичною силою [133, с. 16].

На рівні загальнонаціонального політичного процесу чітко простежується ще один фундаментальний недолік чинного виборчого законодавства, який консервує актуальні недоліки українських партій – йдеться про регіоналізацію їхнього впливу. У намаганнях максимізувати

електоральну підтримку та захистити свій електоральний сегмент від зазіхань конкурентів, провідні політичні партії орієнтуються у своїй діяльності на мобілізацію виборців окремих регіонів, а не країни в цілому. Так, на виборах 2006 року, Партія Регіонів України перемогла у виборах до рад депутатів у 9 східних і південних областях країни та м. Севастополь. Блок Юлії Тимошенко переміг у 13 західних та центральних областях та м. Київ. НСНУ отримав більшість депутатських місць у Львівській та Закарпатській областях [133, с. 14]. Значних «проривів» на електоральну територію опонентів зареєстровано не було.

До позитивів прийняття пропорційної системи, покликаної стимулювати процеси партійного будівництва та функціонування, можна віднести поступове зменшення електоральної мінливості та «втрати» голосів виборців. Якщо до виборів 2006 р. цифра електоральної непостійності дорівнювала 30 % виборців, то у 2006 і 2007 роках вона зменшилася до 8,5 %. При підрахунках, що за критерій брали не партії, а результати обох великих українських виборчих таборів, електоральна мінливість буде навіть нижчою – менше 6 %. Таке співвідношення характерне і для західних демократій [50, с. 56].

В свою чергу, зменшення «втрати» голосів виборців характеризується наступними показниками: у 2006 р. понад 22 % голосів було «витрачено» на партії, які не подолали поріг, необхідний для парламентського представництва. У 2007 р. кількість «втрачених» голосів скоротилася приблизно на половину (11,3 %) [50, с. 55]. Поряд із цим, ці успіхи українських політичних партій значно нівелюються самим фактом стабілізації їхньої електоральної бази. Жодна з них виявилася нездатною вийти за межі «свого» регіону та набути статусу справді всеукраїнської політичної сили.

Доцільно акцентувати увагу й на тому, що існують великі сумніви щодо чесності правових процедур, які повинні надавати кожній із партій можливості презентувати власну позицію, та мають закладати моральні

передумови прийняття результатів голосування всіма суб'єктами виборчого процесу. Йдеться про вже згаданий у попередньому підрозділі феномен селективної юстиції та практику упередженого використання окремих норм чинного виборчого законодавства [4, с. 98]. Останній із прикладів такого «гнучкого» застосування правових важелів у боротьбі із конкурентами датується 2010 роком та представлений рішенням щодо заборони участі партійних блоків на виборах місцевих голів і депутатів місцевих та обласних рад.

Описана дисертантом специфіка функціонування політичних партій становить важливий атрибут політичної системи, яка формально є демократичною, але обслуговує інтереси лише обмеженого кола соціальних груп. Регулярні і конкурентні вибори не змінюють тип влади в країні. Громадяни не мають ні реальної політичної рівності, ні захищеної демократії. За висновком західного фахівця у питаннях східноєвропейських політичних процесів – Д. Зегерта, криза українських політичних партій – одного із різновидів структур – адаптерів – відкриває значний простір для існування неофіційних практик політичної комунікації між громадянином та державою, важливими елементами яких виступають окремі впливові діячі (домінування агентивної складової) [50, с. 67]. Такий стан речей адекватно відображений у рефлексії масовою свідомістю українців. Станом на 2007 рік, лише 3,8 % опитаних громадян України висловлювали повну довіру політичним партіям, 18,7 % їм «переважно довіряли». Натомість 67,7 % респондентів демонстрували повну або часткову недовіру політичним партіям як посередницям між суспільством і державою [50, с. 59].

Слабкість та неефективність партійної системи, її перебування на периферії владних відносин неухильно підвищує значення ролі, яку відіграють інші елементи політичної системи, і, перш за все – структури виконавчої влади та групи інтересу, що формально існують поза межами державного апарату [104, с. 40].

В Україні, як і в переважній більшості інших країн світу, на функції суспільно-політичного посередництва претендують не лише політичні партії, але й різноманітні лобістські (професійні, галузеві, регіональні) організації. Цілком природно, основною метою цих структур є захист економічних інтересів конкретних груп на політичній арені. Але не всі ці неурядові організації здатні виконувати роль повноцінних структур – адаптерів у діяльності політичної системи ліберального типу. Як зазначав М. Олсон, у спадок урядам постсоціалістичних країн дісталася значна кількість створених державою і часто досі фінансованих із національного бюджету інсайдерських лобі. Здебільшого вони є великими державними або приватизованими підприємствами [98, с. 126-127]. Такі лобі не лише не є посередниками між громадянським суспільством та політичною системою, але й стоять на заваді процесам модернізації країни. Завдяки непрозорим механізмам управління пострадянською економікою, на рівні політичного центру виникають, так звані, «залізні трикутники» – блоки урядових міністерств, парламентських комітетів та лобістських організацій. Ці блоки намагаються або обійти легальні механізми управління економічними процесами, або спотворити їх у власних групових інтересах [86, с. 10].

В Україні, до числа таких лобістських структур можна віднести переважну більшість збиткових підприємств вугільної промисловості та найбільшого представника вітчизняного автопрому – «АвтоЗАЗ». Саме з їхньою активністю на політичній арені пов'язані досить суперечливі рішення уряду щодо державних дотацій низькопродуктивним копальням та штучного підвищення цін на імпортні автомобілі.

Другим різновидом лобістських угруповань, які лише номінально можуть претендувати на статус структур – адаптерів, є різноманітні земляцькі та родинні мережі, чий вплив поширюється на дії уряду, парламентські фракції та, навіть, органи судової гілки влади. Цей феномен парантелізму є типовим для соціумів наздоганяючої модернізації, в яких традиційні для громадянського суспільства зв'язки ще не встигли сформуватися чи були

значно деформовані внаслідок тривалих кризових явищ в сфері політичної соціалізації молоді, освіти, культури та економіки [86, с. 10]. В нашій країні ці неофіційні мережі набули форм різноманітних «братств» (на зразок, «Волинського» та «Подільського») чи економіко-галузевих «кланів». Лобістська діяльність структур парантелізму обмежується, у переважній більшості випадків, представниками політичного класу України, і лише із певними припущеннями може вважатися національним різновидом розбудови структур – адаптерів.

З огляду на центральну проблему даної дисертації, найбільший інтерес викликає третій різновид неурядових організацій, в основі яких знаходяться власне громадянські зв'язки, побудовані на спільному ціннісному коді їхніх членів. Саме ці організації, за визнанням Ф. Фукуями, здатні створити той фундамент суспільної довіри, який є необхідним для існування модерної ліберальної політичної спільноти [140, с. 503].

Порівняно із країнами Заходу, кількість подібних організацій в Україні є невеликою – приблизно одна недержавна організація на 1960 жителів. Проте, статистично фіксується досить високий рівень активності цих структур. За даними С. Стюарта, якщо у 2002 році тільки 16 % із недержавних організацій намагалися бути залученими до лобювання та захисту інтересів своїх членів, то у 2003 р. ця цифра сягнула 44 % і від того часу залишається стабільно високою [8, с. 71; 130, с. 224]. Поряд із цим, вплив громадянського суспільства на політичну систему щодо захисту прав людини був оцінений як великий (3,0 бали за експертною шкалою), тоді як вплив на процес формування державного бюджету був низьким (1,0 бали) [130, с. 223]. Наведені дані красномовно свідчать про ступінь референтності української політичної системи та дають змогу оцінити потенціал неурядових організацій у виконанні ними функцій структур – адаптерів.

Зростаюча ефективність діяльності неурядових організацій у представництві та захисті інтересів і вимог українських громадян породила специфічний тренд з боку їхніх конкурентів у справі – політичних партій.

Останні, за висновком Є.Радченка, намагаються всіляко маргіналізувати неурядові організації й підпорядкувати їх собі [115, с. 27]. Очевидно, серед інших мотивів, тут представлене й бажання політичних партій віднайти нове джерело для власної легітимації в очах населення. Адже, із переходом на пропорційну систему за закритими списками, в країні склалася парадоксальна ситуація: політичні партії на виборах формують виборчі комісії, проводять передвиборчу агітацію, формують і витрачають виборчі фонди, визначають пули спостерігачів. Участь громадськості зведена в цьому процесі до мінімуму. Відтак, зростають підозри щодо об'єктивності результатів голосування й виникає основа для звинувачень у викривленні волі виборців [115, с. 27]. В цьому сенсі, включення неурядових організацій до процесу підготовки, проведення та контролю результатів виборчого процесу, рівно як і залучення цих структур до справи наповнення виборчих фондів, є привабливою ідеєю для українських політичних партій, що потерпають від кризи довіри. Варто нагадати, що технологія фінансування виборчих кампаній окремих політичних сил через залучення іноземних коштів українськими неурядовими організаціями вже була апробована під час президентських виборів 2004 року [8, с. 72]. Таким чином, неурядовим організаціям як структурам – адаптерам в Україні ще доведеться вирішити дилему незалежності від національного уряду та залежності від екстернальних чи інтернальних спонсорів.

У глибокій функціональній та легітимаційній кризі знаходяться і вітчизняні профспілки. Зазначений факт – чи не єдина особливість українських структур – адаптерів, яка типологічно відповідає загальноєвропейським трендам. Проте, фундаментальною відмінністю вітчизняного інваріанту кризових явищ у профспілковому русі є високий рівень конкуренції між трьома основними керуючими організаціями (Федерація профспілок України, Національний форум профспілок та Конфедерація незалежних профспілок) та їхній тісний взаємозв'язок із антагоністичними політичними силами. Вплив профспілок на процеси

оптимізації соціальної політики держави зведений до мінімуму, як внаслідок втрати цими структурами величезного фонду майна, що залишився після розпаду єдиної радянської системи захисту прав робітників, так і внаслідок слабкої лідерської мотивації керівників цих структур – адаптерів, схильних до сепаратних домовленостей із підприємцями та державними структурами всупереч інтересам власних колективів.

Лише вітчизняні ЗМІ характеризуються порівняно високою посередницькою ефективністю, але й їх, з огляду на форму власності, важко назвати справжнім *vox populi*. Зарубіжні спостерігачі зазначають, що українські ЗМІ, претендуючи на виконання функцій структур – адаптерів, демонструють недостатню відкритість у питаннях власності та схильність до прихованого політичного впливу на масову свідомість громадян. Добре відомим є той факт, що переважна більшість українських мас-медійних холдингів належить великим фінансово-промисловим групам, які одночасно виступають в ролі активних груп інтересу та тиску або, навіть, власників впливових політичних партій та блоків.

Виникненню справжнього каналу двосторонньої політичної комунікації між суспільством та політичною системою перешкоджає й відсутність громадського телебачення [163, р. 16]. Як наслідок, у такій великій пострадянській політії, як Україна, відсутній добре відомий на Заході «ефект CNN» – медійний супровід поширення ліберально-демократичних ідеалів серед широкої громадськості не здійснюється, рівно як і виконання незалежними ЗМІ функцій посередництва та контролю у процесах вертикальної суспільно – політичної взаємодії [34]. Натомість, доводиться констатувати зосередженість вітчизняних мас-медіа на функціях симулякризації дійсності. Для України, як і для переважної більшості інших пострадянських суспільств, прикметною рисою стала масова втеча громадян від реальних проблем у більш безпечний та привабливий світ віртуальної реальності, позбавленої криз та негод. Саме у творенні цього «бажаного виміру» людського буття й посідають провідне місце ЗМІ, що перенесли

акценти своєї діяльності з артикуляції громадянських запитів та потреб на надання розважальних послуг. В цьому сенсі важко не погодитися із Р. Патненом у його ствердженні того, що: «Телебачення зробило наші соціальні спільноти більш широкими, але й більш поверхневими» [Цит. за: 34].

Такий саме, здебільшого негативний, вплив на ступінь громадянської активності здійснює й Інтернет. З одного боку, завдяки характеристикам глобальності і відсутності більш – менш централізованого контролю, світова мережа надає своїм користувачам необмежені можливості для набуття важливої інформації та спілкування. Проте, саме Інтернет стимулює процеси віртуалізації громадянської взаємодії, зводячи політичну активність індивідів до спілкування у межах окремих форумів та соціальних мереж. Всі спроби окремих представників української громадськості та політичної еліти використати кібер-простір для раціоналізації управління та оптимізації функцій «входу – виходу» політичної системи (в тому числі, і завдяки впровадженню окремих елементів електронного врядування) відчутних результатів не дали.

Як наслідок зазначених недоліків, вітчизняна політична система потерпає не лише від більш ніж специфічної корпоративної культури своїх функціонерів. Її «функції входу» зазнають значного стресу від «інформаційного шуму» (результат відсутності ефективних партій та профспілок), а «функції виходу» не можуть урізноманітнити власний інструментарій (з тієї ж причини). Таким чином, маємо класичну Марксову дилему: розвиток динамічних виробничих сил (соціум) стримується консервативними виробничими відносинами (політична система, як їхній гарант). Непослідовність вітчизняних «батьків – засновників» у лібералізації політичної системи країни породила замкнене коло недовіри: адміністративне відчуження державного апарату від суспільства (прояв пострадянського авторитаризму) стимулює відчуження населення від держави та виконання громадських обов'язків, що, в свою чергу, призводить до зниження

ефективності державного управління та виправдовує адміністративну автаркію управлінських інститутів [13, с. 66].

Згідно з даними щорічного національного моніторингу, здійснюваного Інститутом соціології НАН України, починаючи з 1994 р. рівень довіри громадян до основних політичних інститутів та лідерів коливався у межах 7-12 % («повністю» та «частково» довіряю), із незначними перевищеннями в окремі періоди політичної історії, на зразок, першого півріччя президентури В. А. Ющенка [81, с. 70]. На початку 2000-х років 66 % опитаних в Україні вважали, що зовсім не мають впливу на національний уряд. Лише 8 % стверджували, що мають «певну» можливість здійснювати подібний вплив. Для порівняння, у той самий період, у Великій Британії 25 % респондентів вважали, що впливають на уряд «певним чином», а у США 50 % опитаних були переконані в тому, що вони мають важелі впливу на урядовців [136, с. 28].

Важливо констатувати, що рівень довіри громадян до переважної більшості суб'єктів влади має тенденцію до підвищення по лінії просування із макрорівня політичної системи на її мезо– та мікрорівні. Так, за спостереженнями вітчизняних дослідників, рівень персоніфікованої довіри до представників обласної, місцевої влади та органів самоврядування приблизно в 1,5 – 2 рази перевищує рівень довіри до вищих інститутів державної влади [81, с. 70].

Наведені факти переконливо свідчать на користь того, що політичний зв'язок держави та суспільства в Україні є надзвичайно слабким, а рівень розбудови комунікаційної інфраструктури залишається незадовільним. Відповідно, проблематизується адаптаційна здатність політичної системи українського соціуму, знижується ступінь її відповідності викликам ендогенної та екзогенної етіології.

Таким чином, питання адаптації структури та алгоритму функціонування вітчизняної політичної системи до запитів українського соціуму набуває для останнього характеру проблеми цивілізаційного вибору. Як свідчить

фактологічний матеріал, наведений дисертантом у попередніх підрозділах дослідження, сценаріїв розв'язання проблеми соціодинаміки не так багато: або модерний ліберально-демократичний, або традиційний авторитарний.

З точки зору автора дисертації, оптимумом для України, враховуючи й офіційні декларації посадових осіб, й інтенції її «пересічних» громадян, є обрання першого сценарію, який у найбільш узагальненому вигляді, передбачає наступні кроки:

1. Зміна виборчої системи (пропорційна з відкритими, преференційними списками);
2. Державне фінансування партій, які стабільно набирають не менш як 4 % підтримки виборців, з одночасною ревізією реєстру політичних партій України;
3. Прийняття Закону України «Про лобістську діяльність» із метою перешкоджання непропорційному лобізму;
4. Заснування громадського телебачення в Україні, як незалежного каналу політичної комунікації держави і суспільства;
5. Проведення адміністративно – територіальної реформи в напрямку максимального наближення діяльності місцевих органів державної виконавчої влади до надання адекватних послуг населенню; чіткого визначення політичного та юридичного статусу обласних рад депутатів; розширення прав органів місцевого самоврядування із розпорядження ресурсною базою муніципальних і територіальних громад тощо.

Зазначені заходи повинні вживатися на тлі вирішення більш широкого завдання: скорочення регулятивних функцій держави в сфері компетенції самоврядних структур громадянської активності, подальшої лібералізації функцій «входу – виходу» управлінської підсистеми українського соціуму тощо.

Узагальнюючи результати аналізу динаміки політичної системи сучасної України, слід зробити наступні висновки:

1. Початкові етапи розбудови інституційного дизайну управлінської підсистеми українського соціуму проходили із чіткою орієнтацією на ліберальну парадигму облаштування політичної системи. Але, внаслідок комплексного впливу об'єктивних («path dependency») та суб'єктивних (особливості світогляду та поведінкового коду основних акторів транзитивних процесів) факторів подальший розвиток вітчизняної кібернетичної системи характеризувався наявністю значних девіацій від еталонної моделі.

2. Характерним алгоритмом функціонування політичної системи України, починаючи із середини 1990-х рр. стали, так звані, «конституційні цикли», які відображали боротьбу різних груп української еліти за важелі адміністративного впливу, контроль над владними ресурсами, джерела легітимації індивідуального та колективного статусу тощо.

3. На сучасному етапі адаптивна здатність політичної системи України залишається на низькому рівні, визначаючи низький коефіцієнт корисної дії всієї сукупності управлінських інститутів. Безпосередніми причинами цього слід вважати незавершеність лібералізації функцій «входу – виходу» політичної системи, кризу її провідних структур – адаптерів. Подолання цієї функціональної вади залежатиме від вдалого поєднання ефективного реінжинірингу інституційної інфраструктури української політичної системи (адміністративна та територіальна реформи, лібералізація виборчого законодавства) та еволюції соціальних структур, наділених опціями самоорганізації і самоврядності (розвиток громадянського суспільства).

Висновки

Ретельний аналіз ліберальної парадигми трансформації політичної системи України, здійснений дисертантом у теоретичному та емпіричному вимірах, дає можливість зробити наступні узагальнюючі висновки.

1. Породжений фундаментальними соціальними зрушеннями початкових етапів Модерну, ліберальний проект побудови політичної системи суспільства протягом наступних століть довів власну функціональну ефективність та принципову релевантність по відношенню до національної специфіки соціумів, які належали до різних культурно-цивілізаційних типів. Завдяки власній діалектичній природі, що поєднує в собі елементи складної теоретико-світоглядної системи, імперативи налагодження суспільної інтеракції, приписи щодо організації економічного життя та принципи здійснення державного менеджменту, лібералізм виправдано претендує на статус парадигми – самодостатньої моделі облаштування соціальності в усій багатоманітності її проявів. В умовах сучасної глобалізованої цивілізації ліберальна парадигма, конкретизована у так званому «Вашингтонському консенсусі», безпосередньо або опосередковано визначає зміст та спрямованість розгортання фундаментальних соціокультурних, економічних та політичних процесів у всіх без винятку суспільствах.

Саме внаслідок свого комплексного характеру та претензій на універсальність застосування пропонованого інструментарію, лібералізм, як різновид політичної ідеології та практики, посів важливе місце у проблемному полі зарубіжного та вітчизняного суспільствознавства. Беззаперечним є той факт, що дискурсивний аргументативний простір, створений його апологетами (Л. фон Мізес, К. Поппер, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон, М. Олсон, М. Жулінський) та критиками (Г. Рормозер, Д. Харві, О. Дугін, А. Гальчинський), постав невід'ємною складовою світової гуманітаристики.

Враховуючи складну та діалектичну природу лібералізму, як одного з породжень людської культури, методологія дослідження його сутності

повинна ґрунтуватися на принципах системності, комплексності, внутрішньої несуперечливості, верифікації тощо. Враховуючи особливу антропологічну акцентованість досліджуваної парадигми облаштування сфери Політичного, до інструментарію її наукового пізнання слід включати також і акторо-центрований структурно-функціональний підхід, який компенсує недоліки абстрактно-технократичного тлумачення функціонування управлінських систем ліберальних політій.

Виявлення специфіки імплементації теоретичних постулатів ліберальної парадигми в соціумах другого та третього «ешелонів розвитку», зумовлює включення до дослідницького арсеналу також і конкретно-історичного підходу, завдяки якому «залежність від пройденого шляху» (path dependency) набуває статусу одного із визначальних чинників успішності процесу лібералізації конкретної країни.

2. Попри наявність на сучасному етапі розвитку людської цивілізації багатьох різновидів лібералізму (неолібералізм, соціал-лібералізм, лібертаріанство, консервативний лібералізм тощо), спільними, «родовими ознаками» ліберальної парадигми суспільно-політичних перетворень слід вважати наступні: схильність до соціального інжинірингу; поміркований етатизм; наділення політичної влади статусом суспільно-значущого ресурсу; діалектична єдність секулярності та культурно-релігійного конформізму; не менш складний мікст індивідуалізму (переважно – економічного) та колективізму (здебільшого – у вирішенні соціально-політичних проблем). Так само, як і конкуруючі світоглядні системи, лібералізм прагне до «корекції» актуальної моделі соціальності та «вдосконалення» людської природи. Проте, на відміну від інших політичних парадигм, він зосереджений, переважно, на використанні «м'яких» («soft») та «розумних» («smart») соціальних технологій, віддаючи перевагу інструментарію моралі та культури, політичної соціалізації індивідів та їхньому економічному стимулюванню.

Безпосередніми результатами імплементації ліберальної доктрини на практиці стали демократичні політичні спільноти, інтегровані завдяки єдиній

інтерпретації змісту концепту «справедливого врядування» (сучасний різновид суспільного договору) та консолідовані функціонуванням відкритих управлінських систем.

3. Ліберальна парадигма облаштування соціальності зосереджена не стільки на процесах розбудови держави, скільки на раціональному конструюванні політичної системи суспільства. Остання сприймається носіями ліберального світогляду не лише як сукупність управлінських структур та інститутів, а, в першу чергу, як інфраструктура для ефективної суспільної комунікації, складові якої повинні бути увідповіднені одночасно і вимогам об'єктивної політичної доцільності, і суб'єктивним запитам учасників вертикальної та горизонтальної взаємодії.

Завдяки таким організаційним настановам, індивід та соціальна група легітимізуються у статусі носіїв різноманітних інтересів, влада набуває відвертого ресурсно-інструментального значення, політика десакралізується, а держава – урізноманітнює власний інституційний дизайн та делегує частину своїх «традиційних» функцій структурам громадянського суспільства – політичним партіям, профспілкам, НУО, ЗМІ тощо.

4. Характерними ознаками ліберальних політичних систем, з точки зору дисертанта, слід вважати наступні: наявність чіткого розмежування між компетенцією держави та прерогативами громадянського суспільства; легітимність правління та суверенітет суб'єктів влади; конституціоналізм; внутрішня збалансованість влади та адаптивність політичної системи в цілому. Остання опція ліберальних політичних систем активізується внаслідок залучення до виконання функцій «входу – виходу» недержавних інститутів громадянської активності, які, завдяки агрегації та артикуляції групових інтересів, контролю над політичним порядком денним та широкому використанню неформальних комунікативних каналів, виступають по відношенню до системи у ролі «структур – адаптерів». Саме внаслідок збалансованості функцій «входу» та «виходу», управлінські підсистеми ліберальних політій демонструють здатність до соціодинаміки –

пристосування до викликів внутрішнього та зовнішнього соціального середовища, підтримуючи високий ступінь власної адекватності суспільним запитам і, відтак, належний рівень ефективності та конкурентоспроможності.

5. Поєднання в дизайні ліберальних управлінських систем артефактних кібернетичних інститутів та елементів громадянського суспільства, які формувалися еволюційно, дає реальну можливість врівноважити агентивну та структурну складові політичного життя великих людських спільнот, розв'язавши, таким чином, дилему невідповідності консервативної політичної «надбудови» та динамічного соціального «базису». Безпосереднім результатом цього слід вважати тренди деконцентрації та децентралізації влади, поширення практики функціонування коаліційних урядів, формування в сучасних ліберальних спільнотах культури політичного центризму, зниження напруження ціннісних конфліктів, наближення до консенсусної моделі прийняття загальнозначущих управлінських рішень тощо.

6. На сучасному етапі, найближче до комплексної реалізації теоретичних постулатів парадигми лібералізму наблизилися країни, т.зв., «англо-американської» політичної культури і, передусім, такі політії, як Великобританія та США. Політичні системи обох країн характеризуються наявністю трьох інституційних центрів політичної стабільності (Парламент – Уряд – Суд), поміркованою менеджеріальною автономією, широким плюралізмом колективних акторів визначення політичного порядку денного, регулярним залученням структур громадянського суспільства для здійснення функцій контролю та корекції внутрішнього курсу держави тощо.

В інших країнах західної частини ойкумени екстраполяція ліберальних настанов на соціально-політичну практику супроводжувалася процесами міксації з елементами конкуруючих ідеологічних систем – консерватизму, соціал-демократизму, націоналізму тощо. Така трансформація висхідної, «ідеалтипової» моделі лібералізму є природним явищем, обумовленим впливом чинника «залежності від пройденого шляху» (path dependency), значення якого зростає відповідно до суперечливого досвіду спроб окремих

країн європейського континенту побудувати власні політичні системи на принципах, альтернативних лібералізму. З урахуванням цього, ступінь девіації політичних систем континентальної Європи від «еталонної» ліберальної парадигми зростає за лінією аналізу із Заходу на Схід, ілюструючи переважання ознак формальної відповідності управлінських структур офіційно проголошеним орієнтирам над якісною трансформацією алгоритмів їхнього функціонування.

7. Розбудова інституційного дизайну політичної системи незалежної України на перших етапах цього процесу повністю відповідає основним програмовим вимогам ліберальної парадигми: на рівні Основного Закону країни було визначено суверенітет народу; закріплені невід'ємні права («тріада Дж. Локка») та обов'язки громадян; набув юридичної легалізації принцип розподілу повноважень гілок державної влади; було започатковано фундаментальні інститути політичної свободи та представництва (загальні, рівні, таємні вибори; активне та пасивне виборче право; скасування цензури; введення багатопартійності тощо).

Проте, на відміну від країн «ліберального хартленду», під час заснування української політичної спільноти із двох основних соціальних контрагентів (пересічні громадяни та еліта) провідну роль у процесі суверенізації відігравали саме представники пізньорадянської республіканської номенклатури. Специфічний ціннісний код останньої, у сукупності із відсутністю дієвого контролю з боку атомізованого пострадянського соціуму, посприяв створенню в Україні політичного ладу метисного типу: на формально інституційному рівні було досягнуто високого ступеню відповідності вимогам «Вашингтонського консенсусу», на рівні соціально-політичних практик домінуючими залишалися відверто неліберальні тактики та стратегії.

Інтенсивні конфліктні інтеракції різних елітарних груп в Україні, нехтування нормами конституціоналізму, низький горизонт політичного планування, як складова управлінської культури вітчизняних урядовців,

обумовили формування циклічно-коливального алгоритму функціонування політичної системи суспільства, безпосереднім втіленням якого постали так звані «малі конституційні цикли» (1995-1996, 1996-2004, 2004-2010 роки). При цьому, фундаментальні та менш значні інновації в інституційному та конституційному дизайнах української політиці, викликані конкурентною взаємодією елітарних груп з приводу контролю над фінансовими потоками та підтвердження владних статусів, лише зовнішньо-типологічно відповідають ліберальній вимозі щодо соціодинаміки політичної системи.

З цієї ж причини, облаштування внутрішнього соціального простору вітчизняної управлінської системи демонструє функціональне переважання неформальних механізмів та зв'язків (апаратні війни, клановість, непотизм, «залізні трикутники» лобізму) над формальними інститутами та структурами. Як наслідок, політична система українського суспільства характеризується низьким коефіцієнтом корисної дії, великою витратністю, низькою адаптивною здатністю до вимог зовнішнього соціального середовища.

Консервативний характер символічних матриць, засвоєних груповою свідомістю вітчизняного політичного класу, обумовлює переважання функцій «виходу» над функціями «входу» у діяльності управлінської підсистеми. У повсякденних соціальних практиках це проявляється у наявності значної дистанції між суспільством та владою; розповсюдженні девіантного феномену бюрократизму; відсутності дієвих, двосторонніх каналів для вертикальної політичної комунікації тощо.

Окремі спроби політичної еліти змінити ситуацію на краще характеризуються спорадичним характером та не приносять відчутних результатів. Зростанню консервативних тенденцій у здійсненні вітчизняною політичною системою функцій «виходу» чимало сприяло рішення про запровадження норм пропорційної системи виборів за «закритими» партійними списками. В умовах соціуму, політична структуризація якого майже не відбувається за ідеологічним критерієм, надання політичним партіям статусу єдиного суб'єкта виборчого процесу призвело до звуження

представництва народних інтересів та зменшення впливу громадян на урядові структури.

8. Кризові явища у функціонуванні політичної системи України зумовлені також і об'єктивними характеристиками вітчизняного соціуму. Окрім іншого, відверто пострадянський характер останнього проявляється у відсутності належної активності у започаткуванні інститутів громадянського суспільства, потенційно здатних виступити по відношенню до політичної системи у ролі структур – адаптерів.

Переважає більшість українських політичних партій мають лідерський характер – функціонують як «проекти» на підтримку окремих представників вітчизняного політикуму. Характерними рисами алгоритмів їхньої діяльності є односторонній напрямок внутрішньо-організаційної комунікації (від лідера до послідовників та виборців); періодичність активізації (збігається із електоральними циклами); зосередженість на контролі лише «свого» сегменту політичного ринку. Ці специфічні риси українських політичних партій стоять на заваді ефективного виконання ними функцій агрегації та артикуляції інтересів електоральних груп.

Різноманітні неурядові організації України (в їхньому числі й профспілки) характеризуються не меншою, аніж політичні партії, дисфункцією. Переважає більшість з них не має належної громадської підтримки, значної ресурсної бази, потерпає від зайвої політизації тощо. Відчутним недоліком НУО в Україні слід вважати і відсутність сталих внутрішньо-мережових зв'язків між ними, переважання у взаємодії сценаріїв конкуренції над співпрацею.

Як і інші вітчизняні структури – адаптери, українські ЗМІ лише частково виконують роль комунікативного засобу, за допомогою якого здійснюється спілкування держави та суспільства, забезпечується зворотній зв'язок політичної системи із зовнішнім соціальним середовищем тощо. Зниження коефіцієнту корисної діяльності ЗМІ в Україні безпосередньо пов'язане з їхньою формою власності, що негативно впливає на рівень об'єктивності

поданої інформації, відкриваючи широкі перспективи для маніпуляції свідомістю громадян країни.

Сукупний кризовий стан українських структур – адаптерів створює значні перешкоди на шляху до вдосконалення функціонування політичної системи, яка потерпає від «інформаційного шуму» на своєму «вході» та нездатна урізноманітнити управлінський інструментарій на власному «виході».

Таким чином, сценарій «відтермінованої» (чи редукованої) лібералізації країни, запропонований українському соціуму політичною елітою, визначає регулярне виникнення збоїв та стресів у діяльності його управлінської підсистеми, що, в свою чергу, негативно позначається на ефективності функціонування всіх інших спеціалізованих підсистем: економічної, культурної, духовної тощо.

Суттєві недоліки, виявлені дисертантом в інституційному дизайні та алгоритмах функціонування політичної системи країни, зумовлюють правомірність наступних практичних рекомендацій, спрямованих на поліпшення ситуації, яка склалася:

1. Продовження адміністративної реформи, ініційованої Президентом України В. Ф. Януковичем, у напрямку раціоналізації інституційного дизайну ієрархії управлінських структур з чіткою орієнтацією на функціональний принцип організації міністерств та відомств. Законодавче закріплення механізмів правонаступності та спадковості програм діяльності українських урядів; делегування частини функцій міністерств (сертифікація, ліцензування) нижчим ланкам адміністративної системи; зниження витратності органів державного управління; підвищення адаптивності та референтності політичної системи в цілому;

2. Активне впровадження елементів «електронного врядування» на всіх рівнях української політичної системи, застосування автоматизованих інформаційних систем у закладах державної виконавчої, законодавчої та судової влади.

3. Проведення адміністративно – територіальної реформи в напрямку максимального наближення діяльності місцевих органів державної виконавчої влади до надання адекватних послуг населенню; чіткого визначення політичного та юридичного статусу обласних рад депутатів; розширення прав органів місцевого самоврядування з розпорядження ресурсною базою муніципальних і територіальних громад тощо;

4. Внесення коректив до виборчої системи. Запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими, преференційними списками на виборах депутатів Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів обласних рад. Введення двох турової мажоритарної системи виборів голів місцевих рад, повернення до мажоритарної системи виборів депутатського корпусу місцевих та селищних рад тощо;

5. Започаткування державного фінансування політичних партій, які стабільно набирають не менш, ніж 4 % підтримки виборців, з одночасною ревізією реєстру політичних партій України;

6. Прийняття Закону України «Про лобістську діяльність» із метою перешкоджання непропорційному лобізму;

7. Заснування громадського телебачення в Україні, як незалежного каналу політичної комунікації держави і суспільства;

8. Прийняття ліберальної парадигми державної соціальної політики: скорочення соціальних пільг та перерозподіл коштів, які звільнилися, на потреби незаможних верств населення.

Сукупність цих пропозицій складає мінімальний комплекс заходів, здатних повернути функціонування політичної системи України до парадигмальних меж лібералізму, значно підвищити її ефективність і збільшити адаптивну здатність та конкурентоспроможність українського соціуму в цілому.

Список використаних джерел

1. Авер'янов В. Б. Кабінет міністрів України / В. Б. Авер'янов // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред.. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 248-249.
2. Авер'янов В. Український уряд у вимірі конституційно-правових вимог / В. Авер'янов // Вибори та демократія. – 2004. – № 2. – С. 58-65.
3. Алексеенкова Е. С., Сергеев В. М. Тёмный колодец власти / Е. С. Алексеенкова, В. М. Сергеев // Полис. – 2008. – № 3. – С. 148-165.
4. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Аллан. – К.: Видавничій дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 385 с.
5. Андрійчук О. Парадокси вітчизняного лібералізму / О. Андрійчук // Дзеркало тижня. – 2007. – № 41. – 3 – 10 листопада. – С. 12.
6. Бабкіна О. В. Неолібералізм / О. В. Бабкіна // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 405.
7. Байор П. Трансформація політичної системи Польщі: розвиток громадянського суспільства / П. Байор // Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство. – К.: Агентство «Україна», 2010. – С. 32-65.
8. Барков В. Чинники та наслідки розвитку громадянського суспільства в Україні / В. Барков // Вибори та демократія. – 2004. – № 2. – С. 69-75.
9. Батракова І. В. Інститут президентства як суб'єкт концептуальної влади в демократичних політичних системах: автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. В. Батракова – Дніпропетровськ, 2003 – 20 с.
10. Бердинских К. Большая родня / К. Бердинских // Кореспондент. – № 23. – 2010. – С. 20-22.
 11. Бестерс-Дільгер Ю. Вступ / Ю. Бестерс-Дільгер // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 7-12.
 12. Бестерс-Дільгер Ю. Українська медіа-політика на шляху до Європи / Ю. Бестерс-Дільгер // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 244-269.
 13. Бойков В. Э. Конституция, власть и народ. Россия 1990-х годов – начала XXI в. / В. Э. Бойков // Социологические исследования. – 2009. – № 1. – С. 62-67.
 14. Бредіс І. Конституційна реформа 2004 року: витоки, рушійні сили та наслідки / І. Бредіс // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 31-50.
 15. Бунецький Л. Л. Деякі проблеми реформування інституційних основ системи політичних відносин та влади в державах транзитного характеру / Л. Л. Бунецький // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 95. – С. 172-176
Режим доступу до журн.:
http://www.nbu.gov.ua/Articles/Kultnar/knp95/knp95_172-176.pdf
 16. Буцевицький В. С. Лібералізм / В. С. Буцевицький // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 307-308.
 17. Бюджетні повноваження парламенту. Українські реалії на тлі світового досвіду. – К.: Заповіт, 1997. – 140 с.

18. Вагнер П. Политическая форма новой Европы, Европа как политическая форма / П. Вагнер // Журнал социологии и социальной антропологии. - 2009. – Т. 12. – № 2. – С. 21-57.
19. В Украине возобновляется жесткая централизация власти // Зеркало недели. – 2010. – № 22. – 12-18 июня. – С. 5.
20. Валевський О. Л. Суперечності політико-управлінських відносин в Україні: проблеми і шляхи розв'язання / О. Л. Валевський Режим доступу до журн.: www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2008-2/doc_pdf/valevsky.pdf
21. Венгерська В. О., Міщук С. М. Влада і особистість, ідеологія та політична система на пострадянському просторі в контексті постмодернізму / В. О. Венгерська, С. М. Міщук // Вісник Житомирського університету імені І. Франка. – 2004. – № 18. – С. 17-21.
22. Видоевич З. Либеральный тоталитаризм / З. Видоевич // Социологические исследования. – 2007. – № 12. – С. 39-49.
23. Винницький М. Україна пост-майданна = Україна пост-олігархічна / М. Винницький // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 141-147.
24. Вольдан А. Україна через призму вимірів культури / А. Вольдан // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 314-334.
25. Выдрин Д. Украина в ожидании скоросшивателя / Д. Выдрин // Политический класс. Режим доступа к журн.: <http://politklass.ru/cgi-bin/issue.pl?id=1379>
26. Галаган Л. Організаційні засади взаємодії парламенту і уряду в контексті політичної реформи в Україні / Л. Галаган // Політичний менеджмент. – 2009. – № 6. – С. 48-56.

27. Гальчинский А. Стратегия «отложенного либерализма» / А. Гальчинский // Зеркало недели. – 2000. – № 20. – 20-26 мая. – С. 12.
28. Гелбрейт Дж. К. Суспільство блага. Пора гуманості / Дж. К. Гелбрейт. – К.: Видавничий дім «Скарби», 2003. – 160 с.
29. Генев Н. Организационная рационализация в Восточной Европе: достижения и пределы / Н. Генев // Социологические исследования. – 2007. – № 11. – С. 12-22.
30. Гилюн О. Лібералізм / О. Гилюн // Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко. – К.: Академвидав, 2008. – С. 211.
31. Глазунова Н. Політична система суспільства / Н. Глазунова // Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко – К.: Академвидав, 2008. – С. 291.
32. Глотов М. Б. Социальный институт: определение, структура, классификация / М. Б. Глотов // Социологические исследования. – 2003. – № 10. – С. 13-19.
33. Городяненко В. Социология федерализма: историографический аспект анализа / В. Городяненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 2. – С. 196-204.
34. Грызлов Б. В. Кризис представительной демократии и тенденции развития западного парламентаризма / Б. В. Грызлов // Политическая экспертиза. – 2007. – № 1. – Режим доступа к журн.: <http://www.politex.info/content/view/436/30/>
35. Грьоделанд О. Б. Культурні засади, корупція та Помаранчева революція / О. Б. Грьоделанд // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 96-121.
36. Давыдов А. А., Чураков А. Н. Анализ процессов «входа – выхода» в социальных системах / А. А. Давыдов, А. Н. Чураков // Социологические исследования. – 1999. – № 5. – С. 115-117.

37. Дарендорф Р. Общество и свобода / Р. Дарендорф // Філософія політики. У 4-х тт. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2003. – Т. 3. – С. 24-31.
38. Дарендорф Р. Мораль, институты и гражданское общество / Р. Дарендорф // Путь. – 1993. – № 3. – С. 179-191.
39. Делягин М. Г. Государство между народом и бизнесом / М. Г. Делягин // Полис. – 2008. – № 3. – С. 134-147.
40. Дуализм исполнительной власти // Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. – М.: ИНФРА-М, 2008. – С. 216.
41. Дугин А. Г. Философия политики / А. Г. Дугин. – М.: Арктогея, 2004. – 616 с.
42. Дудченко О. Є. Політична реформа як чинник трансформаційних процесів в українському суспільстві / О. Є. Дудченко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2. – С. 171-174.
43. Єдиний реєстр громадських формувань. Реєстр політичних партій // Офіційний сайт Мінюсту України – Режим доступу до журн.: <http://www.minjust.gov.ua/0/499>
44. Жиро Т. Политология / Пер. с польск. / Т. Жиро. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2006. – 428 с.
45. Жулинский Н. Украина: перспективы либеральной демократии / Н. Жулинский // Зеркало недели. – 2001. – № 37. – 22-28 сентября. – С. 11.
46. Заблоцкий В. П. Сучасний лібералізм: соціально – філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук: спец. 09.09.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. П. Заблоцкий. – К., 2002. – 28 с.
47. Завершинский К. Ф. Методологическая комплиментарность в исследовании символических матриц динамики политических институтов / К. Ф. Завершинский // Полис. – 2003. – № 1. – С. 39-49.

48. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8 грудня 2004 р. – Луганськ: «Тандем – плюс», 2005. – 48 с.
49. Здесенко А., Шепелєв М. Система політична / А. Здесенко, М. Шепелєв // Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко – К.: Академвидав, 2008. – С. 330-331.
50. Зегерт Д. Політичні партії в Україні після Помаранчевої революції / Д. Зігерт // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 54-70.
51. Зімон Г. Після Помаранчевої революції: тернистий шлях до демократії / Г. Зімон // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 13-28.
52. Зотова Л. В. Безопасность народа и государства как главная политическая ценность в учении Томаса Гоббса / Л. В. Зотова // Вестник Российского университета дружбы народов. – Сер.: Политология. – 2003. – № 4. – С. 55-64.
53. Зотова Л. В. Политические идеалы и ценности: единство и различие трактовок либеральной и социалистической мысли первой половины XIX века / Л. В. Зотова // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2001. – № 3. – С. 147-158.
54. Идеологи «Великой Венгрии» // Однако. – № 15. – 2010. – 26 апреля. Реж. доступу до журн.: <http://www.odnako.ru/archives/22334>
55. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон. // Філософія політики. У 4-х тт. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2003. – Т. 3. – С. 196-207.
56. Іванілов О. Реалізація принципу альтернативності у розбудові української державності / О. Іванілов // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 23-34.

57. Ільков О. Рішення Верховного Суду України: верховенство права чи політична доцільність? / О. Ільков // *Вибори та демократія*. – 2004. – № 2. – С. 33-36.
58. Каменская Г. В., Радионов А. Н. Политические системы современности / Г. В. Каменская, А. Н. Радионов. – М.: Онега, 1994. – 224 с.
59. Капустин Б. Г. Три рассуждения о либерализме и либералах / Б. Г. Капустин // *Полис*. – 1994. – № 3. – С. 5-16.
60. Карасёв В. Ставки больше чем ожидания / В. Карасёв // *Политический класс*. Режим доступа к журн.: <http://politklass.ru/cgi-bin/issue.pl?id=1388>
61. Карасьов В. Ю. Інституційний дизайн / В. Ю. Карасьов // *Політичний енциклопедичний словник* / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 236.
62. Карасьов В. Ю. Конституційний дизайн / В. Ю. Карасьов // *Політичний енциклопедичний словник* / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 275.
63. Керимов А. Д. Конституционная реформа 1995 г. во Франции и парламент / А. Д. Керимов // *Социологические исследования*. – 1998. – № 5. – С. 86-89.
64. Кармазіна М. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять / М. Кармазіна // *Політичний менеджмент*. – 2006. – № 4. – С. 15-25.
65. Кедвелл Ч. Вступне слово / Ч. Кедвелл // *Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур* / Пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 6-15.
66. Кимличка В. Лібералізм і права меншин / В. Кимличка. – Х.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – 176 с.

67. Кинзерская И. Л. Избирательная система как инструмент формирования общественного выбора / И. Л. Кинзерская // Политическая экспертиза. – 2008. – № 2. Режим доступа к журн.: <http://www.politex.info/content/view/436/30/>
68. Ключковський Ю. Про деякі проблеми застосування закону «Про вибори Президента України» / Ю. Ключковський // Вибори та демократія. – 2004. – № 2. – С. 5-14.
69. Княжицький М. Український шлях. Чи можна зберегти державу, повертаючись до феодалізму? / М. Княжицький // Дзеркало тижня. – 2010. – № 48. – 25-29 грудня. – С. 4.
70. Ковтунець В. Списки виборців: чи повинен закон поборювати традицію? / В. Ковтунець // Вибори та демократія. – 2004. – № 2. – С. 15-22.
71. Кокорев А. С. Проблемы общества и государства в социологии Б. Н. Чичерина и М. Вебера / А. С. Кокорев // Социологические исследования. – 2009. – № 2. – С. 128-135.
72. Коліушко І. Б. Урядові органи державного управління / І. Б. Коліушко // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 683-684.
73. Конончук С., Валевський О., Ярош О. Практика бікамералізму в унітарних державах (порівняльний аналіз) / С. Конончук, О. Валевський, О. Ярош. – К.: Агентство «Україна», 2008. – 112 с.
74. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997 – 80 с.
75. Копилов В. О. Агрегування інтересів / В. О. Копилов // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 14.

76. Корнієнко М. Чи потрібні Україні її федералізація або автономізація? / М. Корнієнко // *Вибори та демократія*. – 2004. – № 2. – С. 66-68.
77. Коровицина Н. В. Социокультурный разрыв 1980-х годов в Центральной и Восточной Европе: польский случай / Н. В. Коровицина // *Социологические исследования*. – 2009. – № 11. – С. 21-30.
78. Коровицина Н. В. Уроки вестернизации Восточной Европы «Пост – 1989». Социогуманитарная критика / Н. В. Коровицина // *Социологические исследования*. – 2009. – № 5. – С. 30-39.
79. Крашенинникова Ю. А. Публичность и парламентаризм в политической теории Ф. Гизо / Ю. А. Крашенинникова // *Полис*. – 2002. – № 3. – С. 163-174.
80. Кубракова О. І. Еволюція ліберального руху 1971-2003 рр.: автореф. ... канд. і. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. І. Кубракова. – Донецьк, 2007. – 21 с.
81. Куценко О. Зигзаги демократизации политического режима в Украине / О. Куценко // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2005. – № 3. – С. 65-79.
82. Кынев А. В. Эффекты «Майдана»: политическая система Украины после кризиса 2004 г. / А. В. Кынев // *Полис*. – 2005. – № 1. – С. 63-71.
83. Лэйн Д. Оранжевая революция: «народная революция» или революционный переворот? / Д. Лэйн // *Полис*. – 2010. – № 2. – С. 31-53.
84. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // *Філософія політики*. У 4-х тт. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2003. – Т. 2. – С. 185-191.
85. Макаренко В. П. Правительство и бюрократия / В. П. Макаренко // *Социологические исследования*. – 1999. – № 2. – С. 3-14.

86. Макаренко В. П. Групповые интересы и властно-управленческий аппарат: к методологии исследования / В. П. Макаренко // Социологические исследования. – 1997. – № 7. – С. 93-103.
87. Малинова О. Ю. Идеи как независимые переменные в политических исследованиях: в поисках адекватной методологии / О. Ю. Малинова // Полис. – 2010. – № 3. – С. 90-99.
88. Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму / П. Манан. – К.: Дух і літера, 2005. – 216 с.
89. Манжола П. Історико-методологічні засади формування концепту «легітимність» / П. Манжола // Вибори та демократія. – 2004. – № 2. – С. 81-89.
90. Медведев Н. П. Политико-административное управление: современная теория и новые подходы / Н. П. Медведев // Вестник Российского университета дружбы народов. – Сер.: Политология. – 2003. – № 4. – С. 5-12.
91. Медушевский А. Н. Сто лет отечественной конституции. Теория конституционных циклов / А. Н. Медушевский // Полис. – 2006. – № 2. – С. 51-59.
92. Мизес Л. фон. Либерализм в классической традиции / Л. фон Мизес // Філософія політики. У 4-х тт. /Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2003. – Т. 3. – С. 163-182.
93. Нерсисянц В. С. Гражданская концепция общественного договора об основах постсоциалистического строя / В. С. Нерсисянц // Социологические исследования. – 2001. – № 3. – С. 24-34.
94. Нерсисянц В. С. Право как необходимая форма равенства, свободы и справедливости / В. С. Нерсисянц // Социологические исследования. – 2001. – № 10. – С. 3-15.

95. Нечаев В. Д. Когнитивные революции и институциональные изменения / В. Д. Нечаев // Полис. – 2002. – № 5. – С. 6-19.
96. Окара А. Навіщо українська влада будує літак із пальмового листа? / А. Окара // Дзеркало тижня. – 2010. – № 48. – 25-29 грудня. – С. 6.
97. Ойзерман Т. И. Является ли либерализм только идеологией? / Т. И. Ойзерман // Социологические исследования. – 2003. – № 3. – С. 3-8.
98. Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / М. Олсон / Перекл. з англ. А. Іщенко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 174 с.
99. Осипова Н. П. Декларація про Державний суверенітет України / Н. П. Осипова // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 135.
100. Павленко Р. М. «Занепад парламенту» / Р. М. Павленко // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 213-215.
101. Павлова Т. В. Паттерны развития институтов управления индустриальными отношениями в условиях глобализации / Т. В. Павлова // Полис. – 2004. – № 4. – С. 29-35.
102. Партийный ценз // Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. – М.: ИНФРА-М, 2008. – С. 510-511.
103. Пастухов В. Б. Украинская революция и русская контрреволюция / В. Б. Пастухов // Полис. – 2010. – № 5. – С. 7-17.
104. Перегудов С. П. Политическая система России: опыт коллективного проектирования / С. П. Перегудов // Полис. – 2009. – № 6. – С. 33-46.

105. Підлісний М., Шубін В. Локк Джон / М. Підлісний, В. Шубін // Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко – К.: Академвидав, 2008. – С. 213.
106. Пишуліна О. Соціальна політика України в гендерному вимірі / О. Пишуліна // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 191-194.
107. Пляйнес Х. Політична роль олігархів / Х. Пляйнес // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 123-141.
108. Политическая система // Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. – М.: ИНФРА-М, 2008. – С. 542.
109. Політична система для України: Історичний досвід і виклики сучасності / О. Г. Гаркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.; Гол. ред. В. М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
110. Попович М. Либеральные ценности или раздумья перед парадным подъездом Европы / М. Попович // Зеркало недели. – 2001. – № 47. – 1-7 декабря. – С. 12.
111. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер // Філософія політики. У 4-х тт. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2003. – Т. 3. – С. 325-334.
112. Правовой идеализм // Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. – М.: ИНФРА-М, 2008. – С. 572.
113. Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України»: На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2003. – 80 с.
114. Проць О. Апарат держави / О. Проць // Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко – К.: Академвидав, 2008. – С. 34.
115. Радченко Є. Право спостереження / Є. Радченко // Вибори та демократія. – 2004. – № 2. – С. 23-28.

116. Рационализованный парламентаризм // Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. – М.: ИНФРА-М, 2008. – С. 632.
117. Рехбергер В. Г. Судова незалежність в Україні / В. Г. Рехбергер // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 75-95.
118. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222–IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) // Режим доступу до журн.: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=122407>
119. Рижко Н. І. Артикуляція інтересів / Н. І. Рижко // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 38.
120. Розумний М. Розвиток політичної системи України: виклики і загрози / М. Розумний // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 9-13.
121. Романюк А. С. Мілль Джон Стюарт / А. С. Романюк // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 352-352.
122. Рормозер Г. Кризис либерализма / Г. Рормозер / Пер. с нем. – М., 1996. – 298 с.
123. Рябов С. Вибори як дзеркало протиріч українського суспільства / С. Рябов // Вибори та демократія. – 2004. – № 2. – С. 76-80.
124. Саприкін А. Г., Кузнєцов А. Ю. Дисперсія влади / А. Г. Саприкін, А. Ю. Кузнєцов // Упорядник В. П. Горбатенко; За ред.

Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 160.

125. Сидорина Т. Ю. Партнёрство государства и институтов самоорганизации граждан в реализации социальной политики (теоретический аспект) / Т. Ю. Сидорина // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2010. – Том 8. – № 1. – С. 117-129.
126. Согрин В. В. Либерализм в России: перипетии и перспективы / В. В. Согрин // Общественные науки и современность. – 1997. – № 1. – С. 13-23.
127. Спенсер Г. Синтетическая философия / Г. Спенсер // Філософія політики. У 4-х тт. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2003. – Т. 2. – С. 192-230.
128. Степаненко В. Громадянське суспільство в Україні: пост-помаранчева стадія розвитку / В. Степаненко // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 239-143.
129. Столетов О. В. Тренды трансформации властных отношений в мировой политике: Smart power? / О. В. Столетов // Полис. – 2009. – № 4. – С. 173-178.
130. Стюарт С. Розвиток недержавних організацій в Україні після Помаранчевої революції / С. Стюарт // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 217-239.
131. Суслопарова Е. А. Великобритания: реформы и модернизация / Е. А. Суслопарова // Полис. – 2008. – № 3. – С. 183-189.
132. Тіщенко Ю. Передмова / Ю. Тіщенко // Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство. – К.: Агентство «Україна», 2010. – С. 5-6.

133. Тіщенко Ю. Моделі комунікації політичних партій в Україні / Ю. Тіщенко // Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство. – К.: Агентство «Україна», 2010. – С. 7-31.
134. Товт М. Динаміка розвитку суспільно – політичної системи Угорщини: вибори, місцева демократія, громадянське суспільство / М. Товт // Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство. – К.: Агентство «Україна», 2010. – С. 66-99.
135. Тупиця О. Л. Профспілки та політична система: специфіка взаємодії в сучасному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Л. Тупиця. – Дніпропетровськ, 2009. – 33 с.
136. Уайт С. Ещё раз о посткоммунистической транзиции / С. Уайт // Социологические исследования. – 2003. – № 11. – С. 22-30.
137. Указ Президента України № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» Режим доступу до журн.: <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>
138. Федоренко А. В. Политика в современном мире: особенности и тенденции развития / А. В. Федоренко // Вестник РУДН. Серия: Социология. – 2004. – № 6-7. – С. 255-266.
139. Фісун О. Українська політика як неопатримоніальний політичний процес / О. Фісун // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 70-74.
140. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 730 с.
141. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Філософія політики. У 4-х тт. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2003. – Т. 4. – С. 7-29.

142. Футей Б. А. Рішення Верховного Суду України: «стрибок вперед» / Б. А. Футей // *Вибори та демократія*. – 2004. – № 2. – С. 29-32.
143. Хайдингер Б. Соціальна політика і подолання бідності в Україні з гендерних позицій / Б. Хайдингер // *Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції*. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 171-191.
144. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 635 с.
145. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
146. Харви Д. Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение. / Д. Харви. – М.: Поколение, 2007. – 288 с.
147. Хованская А. В. Достоинство человека: к либеральной стратегии развития права для России / А. В. Хованская // *Полис*. – 2001. – № 4. – С. 49-59.
148. Цапф В. Теория модернизации и различие путей общественного развития / В. Цапф // *Социологические исследования*. – 1998. – № 8. – С. 14-26.
149. Шабров О. Ф. Политическое управление: проблема стабильности и развития / О. Ф. Шабров. – М.: ИНТЕЛЛЕКТ, 1997. – 200 с.
150. Шаповал В. М. Парламент / В. М. Шаповал // *Політичний енциклопедичний словник* / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 461-463.
151. Шаповалов В. Ф. Либерализм и российская идея / В. Ф. Шаповалов // *Социологические исследования*. – 1996. – № 2. – С. 45-54.
152. Яковенко И. Г. Большая и малая традиции европейской культуры: к постановке проблемы. Статья 1 / И. Г. Яковенко // *Общественные науки и современность*. – 2005. – № 4. – С. 86-99.

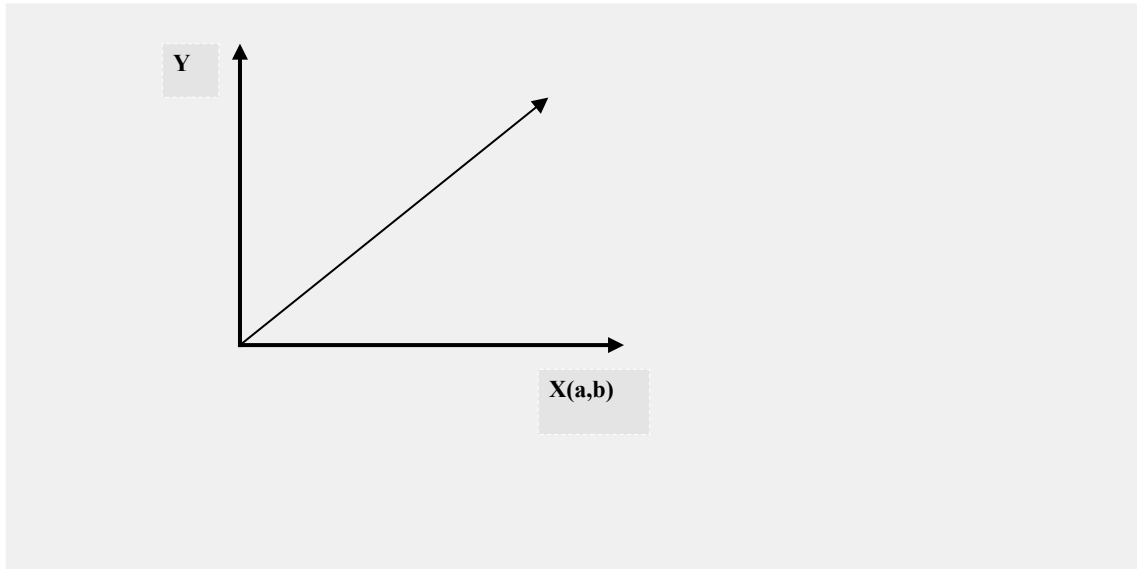
153. Яковенко И. Г. Большая и малая традиции европейской культуры: к постановке проблемы. Ст. 2 / И. Г. Яковенко // *Общественные науки и современность*. – 2005. – № 6. – С. 151-165.
154. Яковлев М. Коментар / М. Яковлев // *Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції*. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 50-53.
155. Carneiro R. A Theory of the Origin of the State / R. Carneiro // *Science*. – 1970. – Vol. 169. – No. 3947. – P. 733-738.
156. European Court of Human Rights. Statistics for Ukraine / Режим доступу до журн.: <http://www.echr.coe.int/ECHR/>
157. Garton T. The sight of Ukraine's lumpen victor should stir the EU's own into action // *The Guardian* / Режим доступу до журн.: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/feb/10/ukraine-victor-eu-yanukovych-europe>
158. Marcia A. Weigle. Russia's Liberal Project State-Society Relations in the Transition from Communism. – Pennsylvania State Univ Pr (Txt) (December 1, 2000) – 508 p.
159. Marison J. A top Ukrainian court handed Russia-leaning President Viktor Yanukovich greater powers // *The Wall Street Journal* / Режим доступу: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703859204575525630734022398.html?>
160. Political System // *The New Encyclopedia of Britanica – Volume 15. – Micropedia. – 15-th. Edition. – Chicago, 1994. – P. 344.*
161. Rummel R. J. The state and political system // *UNDERSTANDING CONFLICT AND WAR: VOL. 2: THE CONFLICT HELIX* Beverly Hills, California / Режим доступу до журн.: <http://www.hawaii.edu/powerkills/>
162. The Global Competitiveness Report 2010-2011 // *World Economic Forum* Режим доступу до журн.: <http://www.weforum.org/documents/GCR10/Full%20rankings.pdf>

163. Ukraine 2007. Report on Transition / Режим доступу до журн.:
http://www.forum-ekonomiczne.pl/public/upload/.../03roz_chapter1.pdf

Додатки

Додаток №1

Модель «Справедливого врядування» М.Олсона.

Ступінь реалізації суспільного блага (Y) в конкретній політичній системі залежатиме від масштабності інтересів суб'єкта влади (X_a) та від горизонту планування його діяльності (X_b)

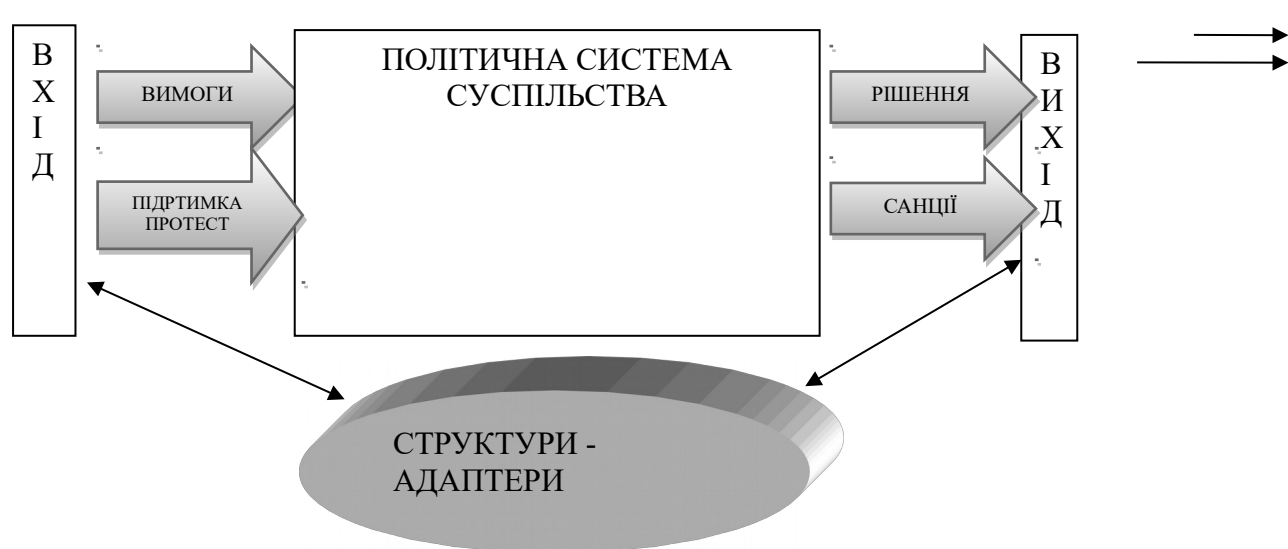
Джерело: Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / М. Олсон / Пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 174 с.

Додаток №2
Ліберальна модель політичної системи суспільства

Представництво (Вхід)		Контроль (Вихід)	
<i>По відношенню до членів</i>	Багато суб'єктів. Конкурентні вимоги. Автономні взаємодії. Добровільне членство.	<i>По відношенню до членів</i>	Переконання внаслідок переговорів. Інституційний престиж лідерів. Надання конкретній групі матеріальних та/чи духовних благ.
<i>По відношенню до партнерів з інтеракції</i>	Взаємна терпимість. Довільний доступ. Доступ внаслідок консультацій. Зміна союзів.	<i>По відношенню до партнерів з інтеракції</i>	Надання інформації. Консолідована відповідальність за рішення. Власний моніторинг. Мобілізація тиску.

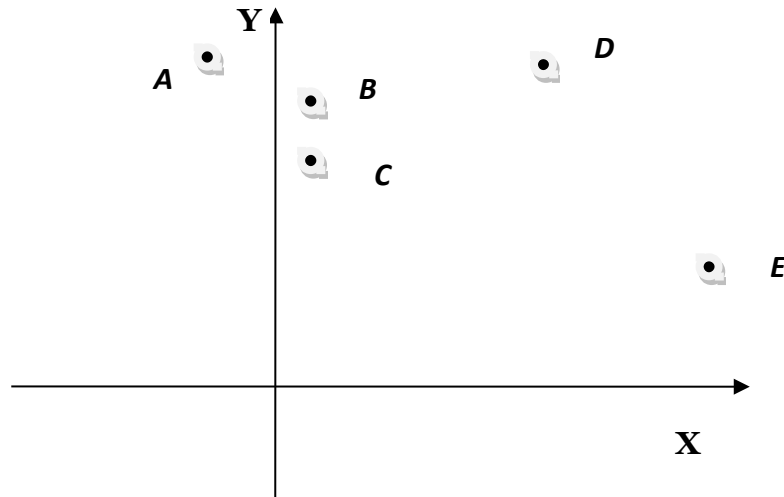
Джерело: Жиро Т. Политология / Пер. с польск. / Т. Жиро. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2006. – 428 с.

Додаток №3
Політична система суспільства за Д.Істоном (із корективами).

Джерело: Шабров О. Ф. Политическое управление / О. Ф. Шабров. – М.: ИНТЕЛЛЕКТ, 1997. – С. 86.

Додаток №4
Конституції в системі координат «ідеалістичність – дієвість»

Вісь Y – Ступінь ідеалістичності теоретичних постулатів конституційного акту;

Вісь X – Ступінь втілення теоретичних постулатів конституційного акту в політичній практиці.

Точка А – «Сталінська» конституція 1936 року («семантична»);

Точка В – Велика Хартія Вольностей 1215 року («номінальна»);

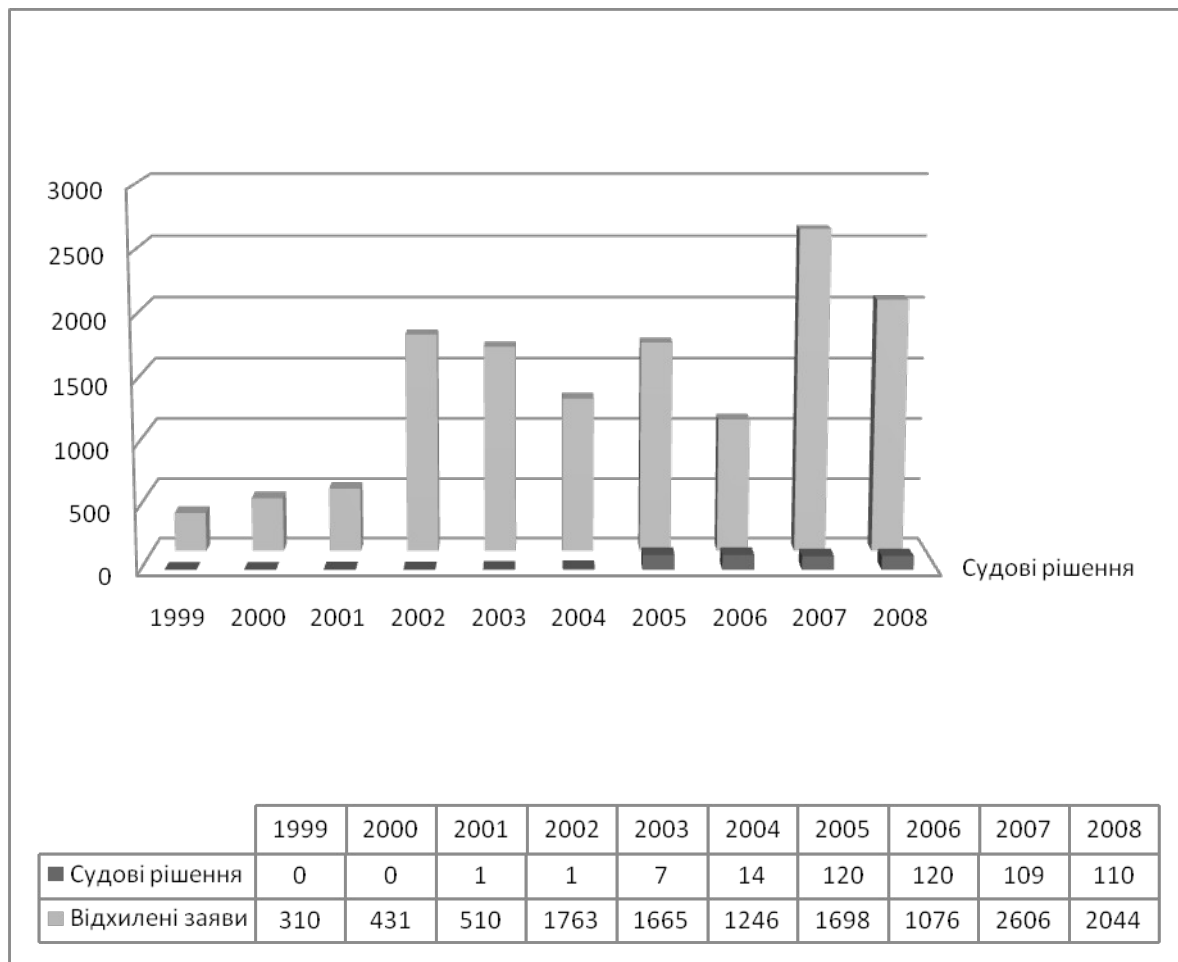
Точка С – «Конституція» П. Орлика 1710 року («номінальна»);

Точка D – Конституція України 1996 року («нормативно-номінальна»);

Точка E – Конституція США 1787 року («нормативна»).

Додаток №5

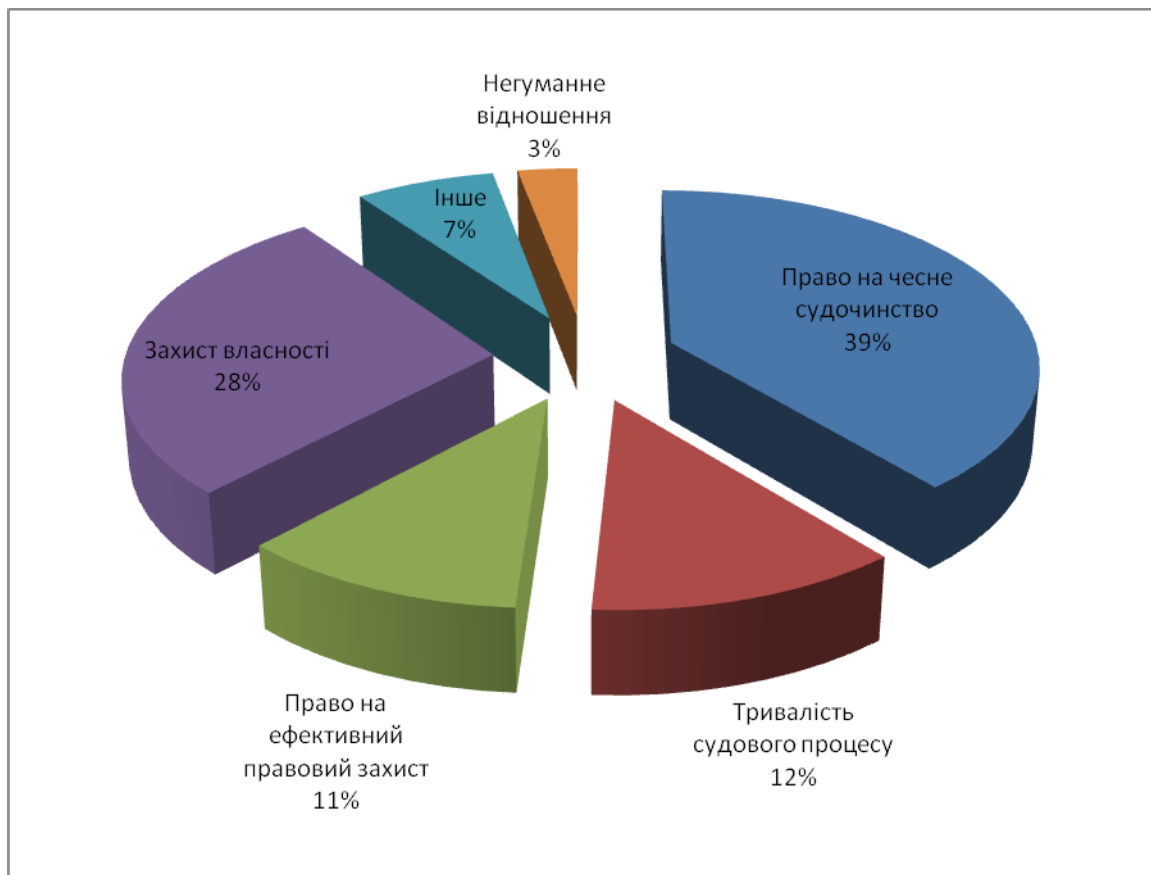
Динаміка звернень українських громадян до Європейського суду з
прав людини

Джерело: European Court of Human Rights. Statistics for
Ukraine // <http://www.echr.coe.int/ECHR/>

Додаток №6

Предмет звернень громадян України до Європейського суду з прав людини

Джерело: European Court of Human Rights. Statistics for Ukraine // <http://www.echr.coe.int/ECHR/>

Додаток №7

Ефективність діяльності політичних систем країн Східної Європи
(порівняльний аналіз)

Таблиця №1 Ефективність управління у Східній Європі

1995 – 2005 рр. (експертна оцінка, шкала від -2,5 до +2,5)

Рік/країна	1996	1998	2000	2002	2003	2004	2005
Україна	-0,87	-1,00	-0,64	-0,76	-0,73	-0,58	-0,63
Російська Федерація	-0,79	-0,62	-0,70	-0,47	-0,34	-0,37	-0,45
Литва	-0,16	0,20	0,46	0,64	0,77	0,72	0,85
Латвія	-0,34	0,24	0,29	0,71	0,74	0,64	0,68

Таблиця №2 Якість управління трансформацією в Східній Європі (експертна оцінка)

Країна	Оцінка
Україна	Помірний успіх
Російська Федерація	Незначний успіх
Литва	Успішне управління
Латвія	Успішне управління із недоліками

Таблиця №3

Конкурентоспроможність країн Східної Європи

Країна	2009-2010 (місце)	2010-2011 (місце)
Україна	87	89
Російська Федерація	63	63
Литва	47	47
Латвія	69	70

Джерела: Генев Н. Организационная рационализация в Восточной Европе: достижения и пределы / Н. Генев // Социологические исследования. – 2007. – № 11. – С. 12-22; The Global Competitiveness Report 2010-2011 // World Economic Forum // <http://www.weforum.org/documents/GCR10/Full%20rankings.pdf>